

АРХИВ

ЗА ПРАВНЕ И ДРУШТВЕНЕ НАУКЕ

2

БЕОГРАД
2026.

АРХИВ
ЗА
ПРАВНЕ
И
ДРУШТВЕНЕ
НАУКЕ

2
БЕОГРАД
2026.

АРХИВ ЗА ПРАВНЕ И ДРУШТВЕНЕ НАУКЕ

Основан 1906.

ИЗДАЈЕ

Институт за политичке студије

Удружење правника Србије

Адреса: Добрињска 11, Београд; Крунска 74, Београд

Телефони: 011/3349-204; 011/2446-910

E-mail Редакције: arhiv@ips.ac.rs

УДК 34 Број 2/2026 Година 121

ГЛАВНИ И ОДГОВОРНИ УРЕДНИК

проф. др Владан ПЕТРОВ (Правни факултет Универзитета у Београду)

РЕДАКЦИЈА

проф. др Милош СТАНКОВИЋ (Правни факултет Универзитета у Београду),

проф. др Урош НОВАКОВИЋ (Правни факултет Универзитета у Београду),

проф. др Валентина ЦВЕТКОВИЋ ЂОРЂЕВИЋ (Правни факултет Универзитета у Београду),

доц. др Ивана МИЉУШ (Правни факултет Универзитета у Београду), доц. др Ђорђе

МАРКОВИЋ (Правни факултет Универзитета у Београду), доц. др Бојана ТОДОРОВИЋ

(Правни факултет Универзитета у Београду), др Мирослав ЂОРЂЕВИЋ (Институт за

упоредно право, Београд), проф. др Јелена ВУЧКОВИЋ (Правни факултет Универзитета у

Крагујевцу), проф. др Вељко ТУРАЊАНИН (Правни факултет Универзитета у Крагујевцу),

др Сања ШУЉАГИЋ (Институт за политичке студије, Београд), др Марио КАЛИК (Институт

за политичке студије, Београд), Војислав БАЧАНИН (Правни факултет Универзитета у

Крагујевцу), Алекса ШКУНДРИЋ (Правни факултет Универзитета у Београду)

СЕКРЕТАРИ ЧАСОПИСА

Александар ЦВЕТКОВИЋ (Правни факултет Универзитета у Београду), Мина КУЗМИНАЦ

(Правни факултет Универзитета у Београду), др Душан ЧОРБИЋ (Институт за политичке

студије, Београд), Никола ПЕРИШИЋ (Институт за политичке студије, Београд)

САВЕТ

проф. др Миодраг ОРЛИЋ, академик АНУ РС Мирко ВАСИЉЕВИЋ,

проф. др Небојша ШАРКИЋ, проф. др Милан ЈОВАНОВИЋ, проф. др Драгор ХИБЕР,

проф. др Зоран ТОМИЋ, проф. др Милан ШКУЛИЋ, проф. др Рената ТРЕНЕСКА

ДЕСКОСКА, проф. др Саша БОВАН, проф. др Добросав МИЛОВАНОВИЋ,

проф. др Бранко РАКИЋ, проф. др Владимир ЧОЛОВИЋ, проф. др Бојан

МИЛИСАВЉЕВИЋ, проф. др Петар БАЧИЋ, проф. др Ненад ТЕШИЋ, проф. др Драгутин

АВРАМОВИЋ, проф. др Маријана ДУКИЋ МИЈАТОВИЋ, проф. др Горан МАРКОВИЋ,

проф. др Драгана КОЛАРИЋ, проф. др Александар ГАЈИЋ, проф. др Маја ЛУКИЋ

РАДОВИЋ, проф. др Сретен ЈУГОВИЋ, др Јелена ЋЕРАНИЋ ПЕРИШИЋ, проф. др Дарко

СИМОВИЋ, проф. др Балинт ПАСТОР, проф. др Вања БАЈОВИЋ, проф. др Ана ПЕТРОВ,

проф. др Димитрије ЋЕРАНИЋ проф. др Сенад ГАНИЋ, проф. др Емир ЋОРОВИЋ,

проф. др Гжегорж ПАСТУШКО, др Милош СТАНИЋ, др Ђуро БОДРОЖИЋ,

др Боса НЕНАДИЋ, Катарина МАНОЈЛОВИЋ АНДРИЋ, Јелена ИВАНОВИЋ

ЧАСОПИС ИЗЛАЗИ ТРОМЕСЕЧНО

Прелом и штампа – Комазец, Инђија

Тираж: 50

Радове објављене у овом часопису није дозвољено прештамповати, било у целини, било у деловима, без изричите сагласности издавача. Оцене изнесене у чланцима лични су ставови њихових писаца и не изражавају мишљење уредништва, нити установа у којима су аутори запослени.

ARCHIVE FOR LEGAL AND SOCIAL SCIENCES

Established 1906.

PUBLISHERS

Institute for Political Studies

Lawyers Association of Serbia

Address: Dobrinjska 11, Belgrade; Krunska 74, Belgrade

Phones: 011/3349-204; 011/2446-910

E-mail: *arhiv@ips.ac.rs*

UDK 34 No 2/2026 Year 121

EDITOR IN CHIEF

prof. dr Vladan PETROV (Faculty of Law, University of Belgrade)

EDITORIAL BOARD

prof. dr Miloš STANKOVIĆ (Faculty of Law, University of Belgrade), prof. dr Uroš NOVAKOVIĆ (Faculty of Law, University of Belgrade), prof. dr Valentina CVETKOVIĆ ĐORĐEVIĆ (Faculty of Law, University of Belgrade), doc. dr Ivana MILJUŠ (Faculty of Law, University of Belgrade), doc. dr Đorđe MARKOVIĆ (Faculty of Law, University of Belgrade), doc. dr Bojana TODOROVIĆ (Faculty of Law, University of Belgrade), dr Miroslav ĐORĐEVIĆ (Institute for Comparative Law, Belgrade), prof. dr Jelena VUČKOVIĆ (Faculty of Law, University of Kragujevac), prof. dr Veljko TURANJANIN (Faculty of Law, University of Kragujevac), dr Sanja ŠULJAGIĆ (Institute for Political Studies, Belgrade), dr Mario KALIK (Institute for Political Studies, Belgrade), Vojislav BAČANIN (Faculty of Law, University of Kragujevac), Aleksa ŠKUNDRIĆ (Faculty of Law, University of Belgrade)

SECRETARIES OF EDITORIAL BOARD

Aleksandar CVETKOVIĆ (Faculty of Law, University of Belgrade), Mina KUZMINAC (Faculty of Law, University of Belgrade), dr Dušan ČORBIĆ (Institute for Political Studies, Belgrade), Nikola PERIŠIĆ (Institute for Political Studies, Belgrade)

COUNCIL

prof. dr Miodrag ORLIĆ, akademik ANU RS Mirko VASILJEVIĆ,
prof. dr Nebojša ŠARKIĆ, prof. dr Milan JOVANOVIĆ, prof. dr Dragor HIBER,
prof. dr Zoran TOMIĆ, prof. dr Milan ŠKULIĆ, prof. dr Renata TRENESKA DESKOSKA,
prof. dr Saša BOVAN, prof. dr Dobrosav MILOVANOVIĆ, prof. dr Branko RAKIĆ,
prof. dr Vladimir ČOLOVIĆ, prof. dr Bojan MILISAVLJEVIĆ, prof. dr Petar BAČIĆ,
prof. dr Nenad TEŠIĆ, prof. dr Dragutin AVRAMOVIĆ, prof. dr Marijana DUKIĆ MIJATOVIĆ,
prof. dr Goran MARKOVIĆ, prof. dr Dragana KOLARIĆ, prof. dr Aleksandar GAJIĆ,
prof. dr Maja LUKIĆ RADOVIĆ, prof. dr Sreten JUGOVIĆ, dr Jelena ČERANIĆ PERIŠIĆ,
prof. dr Darko SIMOVIĆ, prof. dr Balint PASTOR, prof. dr Vanja BAJOVIĆ,
prof. dr Ana PETROV, prof. dr Dimitrije ČERANIĆ, prof. dr Senad GANIĆ,
prof. dr Emir ČOROVIĆ, prof. dr Gžgorž PASTUŠKO,
dr Miloš STANIĆ, dr Đuro BODROŽIĆ, dr Bosa NENADIĆ,
Katarina MANOJLOVIĆ ANDRIĆ, Jelena IVANOVIĆ

THE JOURNAL IS PUBLISHED QUARTERLY

Print – Komazec, Indija

Circulation: 50

Papers published in this journal may not be printed, either in whole or in parts, without the consent of the publisher. The observations given in the articles are the personal views of their writers and do not express the opinion of the editorial board or the institutions where the authors are employed.

АРХИВ

ЗА ПРАВНЕ И ДРУШТВЕНЕ НАУКЕ

БРОЈ 2

АПРИЛ – ЈУН 2026.

ГОД. 121 СТР 1–230

САДРЖАЈ

ЧЛАНЦИ

1. Милан ШКУЛИЋ, Анђелија СТЕВАНОВИЋ -
СЕКСУАЛНИ ЗЛОЧИНИ У ОРУЖАНИМ СУКОБИМА:
МЕЂУНАРОДНОПРАВНИ ОКВИР И САВРЕМЕНИ
ИЗАЗОВИ 9
2. Владимир МИКИЋ – ЖАБЉАЧКИ УСТАВ: ДЕЦЕНИЈА
И „КУСУР“ НЕУСПЕШНОГ ПОКУШАЈА СТВАРАЊА
И ОДРЖАВАЊА СРПСКО-ЦРНОГОРСКЕ ЗАЈЕДНИЦЕ 41
3. Милош ВАСОВИЋ, Игор МУИЏА – ДОМАЋИ
IP VOX РЕЖИМ У ЗАКОНУ О ПОРЕЗУ НА ДОБИТ
ПРАВНИХ ЛИЦА И УСКЛАЂЕНОСТ СА ДОБРИМ
ПРАКСАМА ОЕСД 63
4. Ана ПАВИЋЕВИЋ – ЗНАЧАЈ ФЕМИЦИДА
У ЗАКОНОДАВСТВУ ЦРНЕ ГОРЕ 85
5. Немања ДАНИЛОВИЋ – ЕКОНОМСКЕ САНКЦИЈЕ У
МЕЂУНАРОДНОМ ПРАВУ СА ОСВРТОМ НА ЊИХОВУ
ПРИМЕНУ У СЛУЧАЈУ САВЕЗНЕ РЕПУБЛИКЕ
ЈУГОСЛАВИЈЕ 139

СТУДЕНТСКИ РАДОВИ

1. Максим БОЈИЋ – ИНСТИТУЦИОНАЛНО-ПРАВНИ ОКВИР
И ПОЛИТИЧКО-ПРАВНА СПЕЦИФИЧНОСТ УСТАВНОГ
СУДА БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ 165

ИЗ НАШЕ БАШТИНЕ

1. Радомир ЛУКИЋ – МОНТЕСКЈЕОВА ПОЛИТИЧКА
ТЕОРИЈА 191

ISSN 0004-1270

УДК 34

ARCHIVE
FOR LEGAL AND SOCIAL SCIENCES

№ 2

APRIL – JUNE 2026.

YEAR 121 PAGE 1–230

CONTENTS

ARTICLES

1. Milan ŠKULIĆ, Anđelija STEVANOVIĆ– SEXUAL CRIMES
IN ARMED CONFLICT: INTERNATIONAL LEGAL
FRAMEWORK AND CONTEMPORARY CHALLENGES 9
2. Vladimir MIKIĆ – THE ZABLJAK CONSTITUTION:
A DECADE AND A “LITTLE MORE” OF A FAILED
ATTEMPT TO CREATE AND MAINTAIN A SERB
AND MONTENEGRIN COMMUNITY 41
3. Miloš VASOVIĆ, Igor MUIDŽA – DOMESTIC *IP BOX* REGIME
WITHIN THE LAW ON CORPORATE PROFIT TAX AND
COMPLIANCE WITH GOOD PRACTICES OF OECD..... 63
4. Ana PAVIĆEVIĆ – THE SIGNIFICANCE OF FEMICIDE
IN THE LEGISLATION OF MONTENEGRO 85
5. Nemanja DANILOVIĆ – ECONOMIC SANCTIONS
IN INTERNATIONAL LAW WITH REFERENCE TO
THE FEDERAL REPUBLIC OF YUGOSLAVIA 139

STUDENTS ARTICLES

1. Maksim BOJIĆ – THE INSTITUTIONAL AND
LEGAL FRAMEWORK AND THE POLITICAL-LEGAL
SPECIFICITY OF THE CONSTITUTIONAL COURT OF
BOSNIA AND HERZEGOVINA 165

FROM OUR HERITAGE

1. Radomir LUKIĆ – MONTESQUIEU’S POLITICAL
THEORY 191

Milan ŠKULIĆ*

Faculty of Law

University of Belgrade

Anđelija STEVANOVIC**

Institute of Social Sciences

Central European Academy University of Miskolc

UDC 341.322.5:343.54

DOI: 10.5937/adpn2602009S

Original scientific paper

SEXUAL CRIMES IN ARMED CONFLICT: INTERNATIONAL LEGAL FRAMEWORK AND CONTEMPORARY CHALLENGES

Abstract

Sexual crimes committed during armed conflicts represent some of the most serious violations of international humanitarian law and international criminal law. Although such crimes have accompanied armed conflicts throughout history, their recognition as distinct international crimes and the development of mechanisms for individual criminal responsibility have evolved gradually. The adoption of the Rome Statute of the International Criminal Court and the accompanying Elements of Crimes established a comprehensive legal framework for the prosecution of rape, sexual slavery, enforced prostitution, forced pregnancy, enforced sterilization, and other forms of sexual violence as crimes against humanity. Nevertheless, despite significant normative progress and the contribution of international criminal jurisprudence, the effective investigation and prosecution of sexual crimes committed during armed conflicts continue to face numerous practical and legal challenges. These include difficulties in evidence collection, the protection and participation of victims, establishing individual and command responsibility, and ensuring accountability in contemporary armed conflicts. This article examines the international legal framework governing sexual crimes

* Full Professor at Faculty of Law, University of Belgrade. Email address of the author: skulic@ius.bg.ac.rs ORCID: 0000-0002-4515-1852

** Senior Researcher at Institute of Social Sciences, Belgrade, Serbia, Researcher at Central European Academy of the University of Miskolc (CEA UM) & University of Miskolc, Deak Ferenc Doctoral School, Miskolc, Hungary. E- mail address of the author: andjelija.stevanovic21@gmail.com ORCID: 0009-0002-3157-515X

in armed conflict and analyses the principal challenges that continue to hinder their effective prosecution. It argues that while international criminal law has significantly strengthened the legal protection of victims of sexual violence, further efforts are required to improve accountability mechanisms and ensure consistent implementation of international legal standards.

Key words: sexual crimes; armed conflict; international criminal law; crimes against humanity; Rome Statute; International Criminal Court; sexual violence.

1. INTRODUCTION

The classic and most typical sexual crime is rape, and modern national legislation recognizes a whole range of other sexual criminal offences (Škulić 2019, 133). This is also the approach in contemporary international criminal law when it comes to crimes against sexual freedom committed in armed conflicts (Škulić 2024, 265). And when it comes to international criminal law, the evolutionary development of crimes against sexual freedom, as a form of certain international crimes, such as some forms of crimes against humanity and war crimes, has been long-lasting and is linked to the general understanding of the essence of rape as a classic crime against sexual freedom (Aleksić & Škulić 2020, 334). The act of rape itself has been perceived in very different ways from the earliest times to the modern era, which can be briefly summarized in the following chronological overview (Škulić 2024, 395).

Among various primitive peoples, rape was punished only as an act that reduced the sale value of a girl. In the Middle Ages, rape was primarily an attack on a woman's honor, which did not primarily belong to her, but to her family, and the basic condition for punishing the rapist was the victim's innocence, so the rape of a woman without a permanent residence, as well as those with a bad reputation, was not punishable, and the raped woman was required to immediately after the event, with her hair disheveled and her clothes torn, complain to the first person she met. During the Enlightenment, there was serious doubt about the possibility of rape occurring at all if the woman resisted, and the act of rape was, accordingly, punished only if more than one person participated in it, or if the victim was threatened with a weapon, or if she was tied up. It was only in the 19th century that the factor of the victim's innocence was eliminated as an important factor, so that the victim no longer had

to be exclusively a girl, a married woman or a widow, or a respectable woman, and therefore the factor of discrimination against the victim was pushed into the background in relation to the violent penetration of sexual nature of the sphere of someone else's will. In modern societies and their criminal justice systems, any woman against whom violence of this kind was used is considered a victim of rape, regardless of her innocence, age, and lifestyle.

In addition, in relatively recent times, the incrimination of rape in modern criminal law systems also includes not only coercive sexual intercourse, but other sexual acts, committed under coercive or just against the will of the victim, which are equated with sexual intercourse and these sexual crimes can exist regardless of the gender of the victim, i.e. the passive subject of rape, as well as the gender of the perpetrator of this criminal offense (Škulić 2018, 40). This concept, when it comes to rape, but also other types of crimes against sexual freedom, is also accepted in modern international criminal law, which primarily means in the Rome Statute (Škulić 2022, 453).

This very broad approach to defining rape is largely a consequence of the significantly increased social engagement of women in the second half of the 20th century,¹ and in particular the organized efforts of various women's movements, primarily in Western countries, and especially in the USA, where it was concluded as early as the 1980s that „the crime of rape is becoming the most discussed crime in that country” (Gilbert 1980, 256).

¹ Today, it is indisputable that the key to the change in the dominant consciousness, first in the USA and then throughout the world, regarding crimes against sexual freedom in general, and especially regarding rape as a „capital” and basic crime of that type, was a now famous, even legendary book by Susan Brownmiller, a socially very engaged American journalist and one of the most prominent feminists of the 20th century, whose understandings, although she is not an „academic criminologist”, today represent mandatory „criminological reading” when it comes to criminological, especially victimological, and to some extent also criminal law views on sexual crimes. Susan Brownmiller's key thesis regarding rape is expressed in her very famous book *Against our Will, Men, Women and Rape*. This book was then often published in summary versions under the title „No against our Will”, and quickly became a kind of feminist manifesto, but finally, as is particularly evident in the changes in the definition of rape in many national criminal law systems under the influence of the Istanbul Convention, it strikingly gained its immediate criminal law outcome, which is also noticeable in the relevant norms of the Rome Statute.

It is undeniable that in this respect, too, the influence of some feminist movements in the USA, and then throughout the world, was extremely strong and significant. The key thesis of such a view of rape, but also of sexual crimes in general, boils down to the strict position that rape is not primarily about a „sexual act”, but rather the basic content of rape (*phenomenological component*), but also the dominant impulse for committing this criminal act (*etiological component*) – gaining and demonstrating power, primarily „of a man in relation to a woman”, and even „keeping women in centuries-old subordination in relation to men” (that is, of course, an extremely far-reaching and very radical feminist concept), which also reflects the very significant victimological component of rape, but also of sexual crimes in general (Škulić 2019, 32). The „homosexual variant of rape”, when both the perpetrator and the victim are male, is also treated in this way, not primarily as a sexual act, but as a manifestation of the power of some men over other men (Brownmiller 1994, 16-17).

The same basic criminological concept concerning the phenomenology and etiology of rape and other sexual crimes, which has experienced normative reflection in contemporary national criminal legislation, is also applied in contemporary international criminal law, and is primarily noticeable in the norms of the Rome Statute, but also in the Elements of Crimes, which are a supplementary source of substantive criminal law for the International Criminal Court (ICC).

The problem is that during times of armed conflict, there is an escalation of sexual violence that manifests on in various ways that are humiliating to a human being, and this goes to this day - even though there are many instruments that should provide protection from these crimes and punishment for those who had committed them (Stevanović 2025, 176). Sexual violence has long accompanied armed conflicts, affecting individuals and communities regardless of geographical region, historical period, or the nature of the conflict. Pervasive sexual violence, a manifestation of gender-based violence, occurs during wartime, in its aftermath or in any period of societal breakdown (Sellers 2007, 3). Gender-based violence undermines, impairs, nullifies and deprives females of the exercise of their human rights which are deemed inalienable, interdependent and indivisible from any and all other human rights (Sellers 2007, 3). Far from being an inevitable by-product of war, sexual crimes have increasingly been recognized as deliberate acts committed to intimidate civilian populations, destroy communities,

exert control over occupied territories, and inflict long-term physical and psychological harm upon victims. The devastating consequences of such crimes extend beyond individual victims, often affecting families and entire communities, thereby undermining post-conflict recovery and reconciliation, given the fact that victims themselves can be excluded from society due to the reason of stigmatization, or second-victimized during the judicial procedure, and harmed in many more ways, other than sexual violence itself, to begin with.

However, until relatively recently, International Law has rarely dealt with rape and other forms of sexual crimes committed in armed conflicts and similar contexts, it was considered to be “a natural part of war” (Škundrić 2025, 89). Despite the historical prevalence of conflict-related sexual violence, international law was slow to recognize these acts as autonomous international crimes. For decades, rape and other forms of sexual violence received limited attention in international criminal proceedings and were frequently treated as incidental consequences of armed conflict rather than serious violations of international humanitarian law.

Significant progress was achieved only during the last three decades through the development of international criminal jurisprudence with the creation and operation of the ad hoc International Criminal Tribunals for former Yugoslavia (ICTY) and Rwanda (ICTR), there came a revolution in this field (Škundrić 2025, 90). Also, the adoption of the Rome Statute of the International Criminal Court, which explicitly recognizes various forms of sexual violence as crimes against humanity and war crimes under specific legal conditions, contributed greatly.

Today, the prohibition of sexual violence in armed conflict constitutes an important component of the international legal framework aimed at protecting civilians and ensuring individual criminal responsibility for the perpetrators of such crimes. Nevertheless, despite the existence of a comprehensive normative framework, the investigation and prosecution of sexual crimes committed during armed conflicts continue to face numerous legal, evidentiary, institutional, and practical challenges. Ongoing armed conflicts further demonstrate that sexual violence remains a persistent feature of warfare, highlighting the gap between legal norms and their effective implementation.

Against this background, this article examines the international legal framework governing sexual crimes committed during armed conflicts, with particular emphasis on their qualification as crimes against

humanity under the Rome Statute of the International Criminal Court and the Elements of Crimes. It further analyses the principal contemporary challenges associated with the investigation and prosecution of these crimes, emphasizing the continuing need to strengthen accountability mechanisms and improve the protection of victims within the framework of international criminal justice.

2. INTERNATIONAL LEGAL FRAMEWORK OF SEXUAL CRIMES IN ARMED CONFLICT

2.1. Sexual Violence as a Form of Crimes against Humanity

Sexual violence has a long history in warfare. The literature provides numerous examples illustrating its occurrence throughout different historical periods. Thus, even primitive tribes waged wars not only to secure food but also to capture women. The Hebrews kept captured women as slaves and concubines. Similarly, in ancient Greece, women were regarded as legitimate spoils of war and could, at the victor's discretion, be taken as wives, concubines, slaves, or war trophies. During the conquest of the „New World,” Spanish conquerors deliberately targeted captured women of high social status for rape. Following the English victory over the Scots at the Battle of Culloden, the mass rape of women formed part of the brutal campaign to pacify Scotland. Even before the outbreak of the Second World War, during the *Kristallnacht* („Night of Broken Glass”), numerous Jewish women were subjected to rape. During the Second World War, members of the *Wehrmacht* and the SS raped thousands of women in Poland, Russia, and France. Likewise, during the Soviet occupation of Berlin, mass rapes of German women occurred, with estimates indicating that at least 100,000 women were victims, while some less conservative estimates place the number as high as 980,000 girls and women (Möller 2023, 358).

It is generally considered that the majority of wars and armed conflicts have been accompanied, to a greater or lesser extent, by mass rape and other forms of sexual abuse. This has led some authors to characterize sexual violence as a „weapon of war,” emphasizing that, according to certain studies, sexual violence was systematically employed in approximately twenty armed conflicts as a tactical method of warfare, a reward for soldiers, a means of boosting troop morale, or a

method of terrorizing and destroying populations regarded as „inferior” (Bassiouni & McCormick 1996, 3).

On the other hand, the characterization of rape and sexual abuse as a form of „weapon” has also been widely used for large-scale propaganda campaigns that were often not based on factual evidence. The most notable example, according to the author, is the media portrayal of an enormous number of Muslim women allegedly raped during the civil war in the former Yugoslav republic of Bosnia and Herzegovina, which, in the author’s view, was soon shown to have been a gross exaggeration serving the purpose of the media demonization of the Serbian army. For example, a *Newsweek* report published in January 1993 claimed that between 30,000 and 50,000 rapes had allegedly been committed by Serbian forces. This figure was subsequently characterized as significantly exaggerated, illustrating the manner in which reports concerning sexual violence could be employed within the broader media representation of the conflict (Škulić & Škundrić, 2025, 12).

The first serious attempts to examine, in an official capacity, the relationship between war and sexual violence emerged after the First World War. In 1919, a special Allied Commission investigated reports of the mass rape of French and Belgian women committed by German troops. However, these investigations did not result in the criminal prosecution of the perpetrators, as such prosecutions were considered inconsistent with the political and diplomatic interests of Europe at the time. Consequently, sexual violence committed during armed conflict once again came to prominence during the Second World War. As noted in the literature, „The Second World War witnessed a wide range of acts of sexual violence committed by Russian and Japanese soldiers, and, to a lesser extent, by German troops. It is estimated that the Japanese detained more than 300,000 Korean women in what they euphemistically referred to as ‘comfort stations,’ which in reality functioned as facilities where Japanese troops systematically subjected these women to rape” (Bassiouni & McCormick 1996, 3–4).

The aforementioned case of mass rape in Belgium is frequently cited in the literature as an example of rape being used as an instrument of terror. Similarly, the mass rapes committed during the Nanjing Massacre are regarded as an example of rape being employed as a method of warfare. As noted in the literature, „Following the capture of the Chinese city of Nanjing by Japanese forces on 13 December 1937, a campaign of terror against the Chinese civilian population began, lasting

for approximately two months. It was characterized by widespread arson, looting, killings and, above all, mass rape. The death toll has been estimated at approximately 200,000, while it is estimated that around 20,000 women were raped during the first months of the occupation” (Möller 2023, 358–359).

Compelling another person, by the use of force or the threat of an imminent attack against that person’s life or physical integrity, or against the life or physical integrity of a person close to them, to engage in sexual intercourse or an equivalent sexual act (rape), as well as sexual slavery, enforced prostitution, forced pregnancy, enforced sterilization, or any other form of serious sexual violence, when committed as crimes against humanity, „essentially constitute acts directed against the victim’s sexual integrity, that is, acts of sexual violence committed against the victim” (Marković 2015, 158).

2.2. Common Elements of Crimes against Humanity

For a specific sexual offence to qualify as a crime against humanity, it is necessary, as a prerequisite, that the common contextual elements of crimes against humanity be satisfied. These contextual elements constitute an essential requirement applicable to every form of this international crime.

A common element applicable to all forms of crimes against humanity, as set out in the *Elements of Crimes*, is that „the conduct was committed as part of a widespread or systematic attack directed against a civilian population.” In addition, the perpetrator’s mental element must encompass awareness of this contextual circumstance, as reflected in the following requirement: „The perpetrator knew that the conduct was part of or intended the conduct to be part of a widespread or systematic attack directed against a civilian population.”

It follows that this standard contextual element, applicable to every form of crime against humanity under the Rome Statute, incorporates the cognitive component of the mental element by requiring that the perpetrator knew that his or her conduct formed part of such an attack. In other words, the perpetrator must have been aware of this circumstance. At the same time, the *Elements of Crimes* do not expressly require that the perpetrator positively desired such a result; alternatively, they require that the perpetrator intended his or her conduct to be part of a widespread or systematic attack directed against a civilian population. Thus,

alongside the cognitive component of the mental element, the volitional component is also required, although it is defined exclusively in terms of intent, which, in principle, reflects a higher degree of determination than mere volition. During the negotiations on the adoption of the ICC *Elements of Crimes*, two opposing views emerged regarding the nature of the perpetrator's knowledge of the attack (von Hebel & Kelt 2002, 284). Some delegations considered it sufficient that the perpetrator was aware of the existence of the attack, without requiring knowledge of its nature and broader implications. Others maintained that the perpetrator must know that the attack was either widespread or systematic. Since the attack is defined as being widespread or systematic, it is logical that the mental element of the offence must encompass the perpetrator's awareness of these essential characteristics. Otherwise, the conduct might constitute an isolated act or excess, rather than a crime against humanity.

However, given the lack of consistency in Anglo-American legal terminology, as well as the fact that the English term *intent* is often equated with the concept of *dolus* (intentional culpability) in continental European criminal law—which also appears to be the approach adopted in Article 30 of the Rome Statute concerning the mental element—and considering that many concepts of Anglo-American criminal law cannot be readily aligned with, or adequately translated into, continental European legal terminology, caution is required in interpreting this provision. In our view, the relevant requirement is more appropriately understood as referring to the perpetrator's volition, that is, the existence of intent in the general sense established by Article 30 of the Rome Statute, rather than to *intent* as a distinct and narrower concept. In any event, it is undisputed that the provision requires a clearly expressed volitional element, namely direct intent. To a certain extent, it is problematic that the cognitive and volitional components of the mental element are not defined as complementary parts of a single concept but rather as alternative requirements. This approach stems from the general, and arguably incomplete, definition of the mental element under the Rome Statute. It also supports the conclusion that the concept of *intent* is, both terminologically and substantively, treated as equivalent to direct intent. The perpetrator's mental attitude towards the widespread or systematic attack against the civilian population of which the conduct forms part must not include the intent to destroy, in whole or in part, a national, ethnic, racial, or religious group, or to participate in such

destruction. Were such intent to exist, the conduct would constitute the crime of genocide rather than a crime against humanity. In that situation, there would be no concurrence of offences; it would instead be a case of apparent ideal concurrence based on the principle of specialty, with genocide prevailing as the more specific and more serious offence. Since genocide is a more serious international crime than crimes against humanity, the conduct would be legally characterized as genocide. Nevertheless, as previously noted, genocidal intent is notoriously difficult to establish in practice. Consequently, conduct that simultaneously satisfies the objective elements of both genocide and crimes against humanity is, in practice, more likely to be prosecuted and adjudicated as a crime against humanity, although significant evidentiary challenges concerning the subjective element remain even in relation to crimes against humanity.

It has been noted in the literature that when establishing the mental element of crimes against humanity, „the court should focus on three principal considerations. First, the perpetrator must have intended to contribute to a particular result, which is normally sufficient to establish criminal responsibility for crimes against humanity. Second, where the accused acted as an agent of a system and did not directly and personally commit the inhumane act, it is not necessary to prove that he or she foresaw every specific consequence of the omission. Rather, it is sufficient that the accused was aware of the risk that such conduct could result in serious harm to the victims, given the violent and arbitrary nature of the system within which the victims suffered. This aspect was particularly emphasized by the Supreme Court of Germany in the British Occupation Zone in cases involving the denunciation of Jews or political opponents to the police or the Gestapo, as well as in a case concerning the burning of a synagogue in 1938. Third, the accused must have been aware of the connection between his or her conduct and the policy or practice being pursued” (Cassese 2003, 81–82).

If these „three points,” or rather the three modalities of the perpetrator’s mental attitude, as identified by the aforementioned author, are carefully examined, it becomes apparent that only the first can be directly reconciled with the concept of crimes against humanity as defined in the Rome Statute and the *Elements of Crimes*. These instruments expressly require that the perpetrator knew that his or her conduct formed part of, or intended it to form part of, a widespread or systematic attack directed against a civilian population. However,

since the notion of intent in Cassese's formulation is directed towards the result, it may be supplemented by the third point, namely the perpetrator's awareness of the connection between his or her conduct and a particular policy or practice. Accordingly, the second point is reduced to conscious negligence, while the third merely requires an undefined form of awareness that the perpetrator's conduct forms part of a particular policy or practice. Such awareness may be equated with the knowledge required under the Rome Statute concerning a widespread or systematic attack; however, it does not encompass the additional requirement that the perpetrator intended his or her conduct to form part of such an attack. Considered in isolation, these elements—apart from intent, which itself is not fully defined—cannot constitute the subjective elements of crimes against humanity. In addition to the general rules governing the mental element under the Rome Statute, crimes against humanity require that the perpetrator possess further awareness of the widespread or systematic attack and a positive volitional commitment to participating in it.

It may, however, be argued that the cited author intended these three subjective elements to operate cumulatively, rather than as alternative forms of the mental element of crimes against humanity. Such an interpretation would appear considerably more coherent. Even in that case, however, a logical connection could exist only between the first element (intent), which is an indispensable requirement for this crime, and the third element (the perpetrator's awareness that his or her conduct forms part of a particular policy or practice). By contrast, the first and the second elements are mutually exclusive. The second element is defined as conscious negligence, that is, awareness of the risk, whereas intent is an essential component of crimes against humanity, regardless of whether it is regarded as synonymous with direct intent (given that the Anglo-American concept of *intent* is frequently treated as equivalent to intent in continental criminal law) or as representing an even higher degree of volition. It would therefore be illogical to require cumulatively both intent and mere awareness of risk, since the existence of intent necessarily presupposes awareness of risk, intent being a substantially more intensive form of the perpetrator's mental attitude. Finally, the second element (the second „point” or „principal consideration”) is additionally problematic because it emphasizes that the accused did not personally and directly commit the inhumane act, but rather acted as an *agent of a system*. This formulation appears to

imply a form of command responsibility and even the possibility of liability for omission, thereby losing its connection with the explanation of the subjective elements of crimes against humanity. Furthermore, the concept of an „attack” within the framework of crimes against humanity is defined much more broadly than the notion of an „attack under the law of armed conflict” (Bontakos & Nash 2007, 128).

2.3. Forms of Sexual Violence under the Elements of Crimes

Sexual violence is regulated in considerable detail in the *Elements of Crimes*, which identify, by way of *exempli causa*, the following specific forms: (1) rape, (2) sexual slavery, (3) enforced prostitution, (4) forced pregnancy, (5) enforced sterilization, while also leaving open the possibility of (6) any other form of sexual violence.

2.3.1. Rape

Rape is defined in a gender-neutral manner, meaning that the victim may be either female or male. Likewise, given the broad definition of the *actus reus*, the perpetrator may also be either male or female. Nevertheless, as a matter of practical reality, it may reasonably be expected that men will constitute the predominant perpetrators of this form of crime against humanity.

The *actus reus* of rape consists of the perpetrator’s invasion of the victim’s body, resulting in penetration, however slight, of any part of the victim’s body, including the anal or genital opening, with a sexual organ or with any object or any other part of the body (Element 1, Article 7(1)(g) of the Rome Statute). Such invasion must be committed by force or by threat of force. By way of *exempli causa*, the *Elements of Crimes* enumerate circumstances including fear of violence, coercion, detention, psychological oppression, or abuse of power by the perpetrator or another person. The perpetrator may also exploit a coercive environment or commit the sexual act against a person incapable of giving genuine consent (Element 2, Article 7(1)(g) of the Rome Statute).

For rape to constitute a crime against humanity, the individual act must be committed as part of a widespread or systematic attack directed against a civilian population, and the specific offence itself must form an integral part of such an attack. In this regard, it has been argued that „it is sufficient for even a single act of rape to constitute part of such

an attack, provided that the perpetrator is aware of this fact” (Bürgi 2018, 59). In reality, however, the requirement extends beyond mere knowledge. The perpetrator must act with intent, and such intent must encompass not only all the essential elements of the particular sexual offence committed, but also, cumulatively, all the essential elements of the widespread or systematic attack of which that offence forms a part. The essential elements of rape as a crime against humanity include, on the one hand, the physical invasion of the victim’s body resulting in sexual penetration and, on the other, “the perpetrator’s use of force or threat of force to accomplish that act”.² Formally, the definition does not require proof of the victim’s lack of consent (*Nicht-Einverständnis des Opfers*), which distinguishes it from the definition of rape developed in the jurisprudence of the *ad hoc* tribunals (Biehler 2017, 219). Rather, this is a „classical” definition, based on the premise that where the perpetrator employs force or coercion within the context of a widespread or systematic attack directed against a civilian population—a circumstance likewise covered by the perpetrator’s intent—the victim’s consent to the sexual act cannot be regarded as genuine, and the act therefore cannot be considered voluntary.

2.3.2. Sexual Slavery

Sexual slavery constitutes a specific form of enslavement. On the one hand, as with other forms of slavery, it is characterized by the perpetrator’s exercise of one or more powers attaching to the right of ownership over the victim. On the other hand, the perpetrator exploits the services of the enslaved person or permits others to do so, which is likewise a defining feature of slavery in its general sense. What distinguishes sexual slavery, however, is that such exploitation is exclusively of a sexual nature, meaning that the person held in slavery is used for the purpose of sexual gratification.

The first constitutive element of sexual slavery is identical to that of enslavement in its general sense and refers to the perpetrator’s

² It should be noted, however, that the cited author explains the forms of coercion somewhat ambiguously. Since a threat itself constitutes one form of coercion, alongside the use of force as another possible form, it is conceptually inaccurate to refer to a „threat of coercion.” Rather, in this context, what may properly be threatened is the use of force, that is, the victim may be placed under the threat that force will be applied.

exercise of any or all of the powers attaching to the right of ownership over another person (Element 1, Article 7(1)(g) of the Rome Statute). However, in addition to this fundamental and traditional element of slavery, it is also necessary that the perpetrator compels the victim, that is, the person held in a condition of slavery, to engage in one or more acts of a sexual nature (Element 2, Article 7(1)(g) of the Rome Statute). Although this is not expressly stated, it may reasonably be inferred that the notion of a sexual act encompasses conduct falling within the elements of rape, which is defined broadly in the *Elements of Crimes*.

2.3.3. *Enforced Prostitution*

For enforced prostitution to constitute a crime against humanity, two cumulative elements must be satisfied. The first consists of a form of coercion exercised against the victim, while the second relates to the obtaining of financial or other material benefit by the perpetrator or another person, or the expectation that such benefit will be obtained through the „sale” of the victim’s sexual services.

As in the case of rape, coercion in the context of enforced prostitution is defined broadly. Specifically, the perpetrator must have compelled one or more persons to engage in one or more acts of a sexual nature by force, or by threat of force, or by coercion, such as that caused by fear of violence, duress, detention, psychological oppression, or abuse of power against the victim or another person. Alternatively, the perpetrator may have taken advantage of a coercive environment or committed the act against a person who was incapable of giving genuine consent (Article 7(1)(g), para. 1 of the Rome Statute; *Elements of Crimes*).

Although this is not expressly stated, unlike the definition of rape, the relevant issue here is not the victim’s consent to a particular sexual act, but rather consent to engage in prostitution. Such consent would necessarily encompass both agreement to engage in sexual relations with a particular person and acceptance of remuneration in exchange for those sexual services. The second essential element of enforced prostitution concerns the commercial nature of the coerced sexual activity. Accordingly, it is required that the perpetrator or another person obtains, or expects to obtain, monetary or any other form of benefit in connection with, or in exchange for, the victim’s acts of a sexual nature,

Article 7(1)(g), para. 2 of the Rome Statute; Elements of Crimes (Škulić 2003, 262–263).

2.3.4. *Forced Pregnancy*

Forced pregnancy is, by its very nature, a form of sexual violence whose victim can only be a woman. This represents a logical departure from the otherwise consistently applied approach adopted by the Rome Statute and the Elements of Crimes, under which sexual offences are defined in gender-neutral terms. Moreover, forced pregnancy constitutes not only an act of sexual violence but also an attack on the victim's health and bodily integrity.

According to the Elements of Crimes, the constitutive elements of forced pregnancy as a crime against humanity (Article 7(1)(g) of the Rome Statute) are cumulative. First, the perpetrator must have unlawfully confined one or more women who had been forcibly made pregnant. Second, the perpetrator must have acted with the intent of affecting the ethnic composition of any population or of carrying out other grave violations of international law. Alternatively, the offence may also be established where the unlawful confinement constitutes a grave violation of international law, even in the absence of such specific intent.

2.3.5. *Enforced Sterilization*

Forced sterilization is, due to a certain conceptual inertia based on the fact that the passive subject is deprived of their reproductive capacity, and that such deprivation is achieved through appropriate interventions affecting the biological elements of their reproductive system, primarily through procedures performed on the reproductive organs themselves, classified as a form of sexual violence, although in essence it represents a form of serious bodily harm.

Under the *Elements of Crimes*, forced sterilization requires, in addition to the two general elements applicable to all forms of crimes against humanity (which relate to the characteristics of the attack directed against the civilian population and the perpetrator's awareness that their conduct forms part of such an attack), the cumulative fulfilment of the following requirements: 1) an objectively defined act of commission – the perpetrator deprived the passive subject of their

biological reproductive capacity; 2) the absence of a lawful basis for such deprivation of biological reproductive capacity, which is reflected in the alternatively prescribed absence of justification for such conduct: a) either on the grounds of medical treatment of the person concerned, or b) through the genuine consent of the passive subject (paras. 1–2 concerning Article 7(1)(g) of the Rome Statute).

2.3.6. *Any Other Form of Sexual Violence*

Any other form of sexual violence constitutes a manifestation of this form of crime against humanity, allowing for the possibility that another act of a sexual nature, namely an act whose commission would violate an interest of the passive subject relating to their sexual integrity and the right to free sexual choice, may also be considered an act of sexual violence. It follows that all previously mentioned forms of sexual violence, identified as typical and expected in the majority of cases, are essentially of an exemplary nature and do not represent forms of an exhaustive determination of possible acts constituting sexual violence.

The Elements of Crimes establish three basic distinguishing elements of this broadly defined form of sexual violence (paras. 1–3 concerning Article 7(1)(g) of the Rome Statute): 1) the relevant act of commission, 2) the appropriate gravity/seriousness of the act, and 3) the corresponding awareness of the perpetrator.

The act of *commission* of such an “other form of sexual violence” is defined in an exceptionally broad and potentially indeterminate manner – the perpetrator committed an act of a sexual nature against one or more persons, or caused those persons to engage in acts of sexual coercion, which was achieved through the use of force, the threat of force, or coercion, such as that caused by fear of violence, detention, psychological pressure, or abuse of power, or through taking advantage of a coercive environment, or the inability of the passive subject to provide genuine resistance.

Given the otherwise broad definition of the act of commission of rape, as well as all other existing forms of sexual violence, it appears that this additional and very broadly defined form of conduct, which essentially consists of forcing the passive subject to engage in a sexual act, or performing a sexual act upon them through the use of coercion in the same manner as in cases of rape, or by exploiting their inability to resist, is practically superfluous. It was likely included in the *Elements*

of *Crimes* due to the intention of its drafters to strengthen, to the greatest possible extent, the criminal law protection of sexual freedoms, an approach that can also be observed in many provisions of the Rome Statute and other sources of law applicable in proceedings before the International Criminal Court. However, in this particular case, such an intention represents a rather inadequate solution from a legal-technical perspective (Škulić 2003, 262).

The *gravity of the act* constituting such an “other form of sexual violence” is determined by analogy. This means that the perpetrator’s conduct must be of such a degree of seriousness that it can be compared with other crimes referred to in Article 7(1)(g) of the Rome Statute, namely other forms of sexual violence. Such a formulation represents an unclear and, from a legal-technical perspective, inadequate solution, because, on the one hand, it introduces a form of analogy, which is generally impermissible in criminal law provisions, while, on the other hand, such a broad definition, considering the previously provided detailed and casuistic enumeration of possible forms of sexual violence, is practically superfluous and unnecessary.

The perpetrator’s *awareness* must be directed in a specific manner and must possess a certain degree of relevance. The perpetrator must be aware of the factual circumstances from which the gravity of their conduct arises. The requirement concerning the characteristics of the perpetrator’s awareness in this particular case essentially amounts to requiring a specific form of intent on the part of the perpetrator, namely with regard to the factual circumstances indicating that such an “other form of sexual violence” is, in terms of its gravity, comparable or, more precisely, equivalent to the other explicitly enumerated forms of sexual violence.

3. CONTEMPORARY CHALLENGES IN THE INVESTIGATION AND PROSECUTION OF SEXUAL CRIMES IN ARMED CONFLICT

Although the Rome Statute and the Elements of Crimes provide a comprehensive legal framework for the prosecution of sexual crimes committed during armed conflicts, the existence of clear legal norms does not automatically ensure effective accountability. Despite the significant development of international criminal law and the extensive jurisprudence of international criminal tribunals, the investigation and

prosecution of sexual violence continue to face numerous practical, procedural, and evidentiary obstacles. These challenges not only affect the effectiveness of criminal proceedings but also have profound consequences for victims' access to justice and the prevention of future violations.

The development of accountability for sexual crimes demonstrates the significant strides that have been made with respect to gender-based violations in international law, but also exposes significant bias in the kinds of harms for which remedy is offered and received by women (Aolain et al. 2011, 426). Post-conflict accountability processes have a bias towards the violations of civil and political rights, of harms 'to the body', and often fail to capture the full panoply of violations which women experience and define as harmful to them (Aolain et al. 2011, 426). As well as the complexity of prosecuting sexual crimes in armed conflict themselves. Given the fact that these offenses are often committed in specific circumstances - they are often characterized as the collapse of state institutions, insecurity, population displacement, destruction of evidence, and the trauma experienced by victims, all of which significantly complicate criminal investigations. The crime against humanity of racially-, politically-, or religiously-based persecution has been explored by international tribunals and academic commentators, but the newly identified gender-based persecution has not been analyzed in the same depth (Oosterveld 2006, 49). On the other hand, establishing individual criminal responsibility, particularly in relation to senior political and military leaders, remains one of the most demanding aspects of international criminal proceedings.

Against this background, this section examines several of the most significant contemporary challenges in the prosecution of sexual crimes committed during armed conflicts, with particular attention to evidentiary difficulties, victim protection and participation, and, lastly, the problem of establishing accountability.

3.1. Challenges in Evidence Collection

In order for the prosecution of sexual crimes derived from armed conflict to be effective, it is always important to collect and preserve reliable evidence. However, there is a wide range of difficulties regarding evidence collection, when it comes to sexual-related crimes, which make them unique comparing to other international criminal

offenses. There are specific obstacles, that are not normally addressed, for example: victim trauma, stigma, delayed reporting, and the frequent absence of physical evidence. Investigators must address not only the general difficulties inherent in investigating crimes committed during armed conflict, but also the specific obstacles associated with the nature of sexual violence, from which the most important are social factors, that may include fear of facing stigma, ridicule, abandonment by an intimate partner, or social exclusion (Reis 2013, 213). In some settings, a survivor may not disclose due to fear that she will be blamed for the sexual violence or for not preventing it from happening, also she may be considered unfit for marriage due to what happened to her, and where marriage confers a degree of economic security and social status, concern about this may be a strong deterrent (Reis 2013, 213). Feelings of shame may also prevent a survivor from coming forward and may lead a survivor to isolate herself from her family and community (Reis 2013, 195).

All those things considered, it is evident that gathering the evidence of sexual crimes committed during armed conflict can be challenging and that it should be done with extreme caution - regarding victims/survivors. A witness should be approached with patience and respect; be given whatever time necessary in telling the story – or be given the choice to decide not to tell it in whole or in part, at any point; s/he should be confident that his or her physical and emotional security will be prioritized over the evidence-gathering process, and to anticipate that s/he will be provided with full information prior to consenting and electing to participate in the justice process; s/he should be empowered and not harmed in any way through the investigative and judicial process; s/he should not have any assumptions made on her or his behalf and should not be misled or promised something that s/he may not or will not receive or experience (Marcus 2013, 222). Rules of evidence, the treatment accorded to victims and witnesses, and other procedures, must be responsive to the needs of victims to ensure that the process is positive and does not cause further emotional damage, physical danger, nor inhibit victims from coming forward (Gardam & Jarvis 2001, 182).

These considerations demonstrate that the investigation of conflict-related sexual violence requires a victim-centered approach that balances the interests of criminal prosecution with the rights, dignity, and well-being of survivors. International criminal jurisprudence has increasingly recognized that insensitive investigative practices may not

only retraumatize victims but also discourage future reporting, thereby undermining the broader objective of accountability for international crimes. For example, International Criminal Tribunal for Former Yugoslavia (hereinafter: ICTY) introduced a significant development with its Rules of Procedure and Evidence, which expressly provide that no corroboration of the victim's testimony is required in cases of sexual assault (Rule 96(i)) and marked an important departure from traditional evidentiary approaches that frequently placed an additional burden on victims of sexual violence (Askin 2003, 335).

The importance of timely evidence collection is also reflected in the procedural framework of the International Criminal Court. It has been pointed out to the possibility of a so-called “unique investigative opportunity”, where the Prosecutor may identify during the investigation that a particular evidentiary measure, such as obtaining a witness statement, may not be possible at a later stage (Škundrić, 2022, 291–292). This is of particular relevance to conflict-related sexual violence, where the passage of time, displacement of victims and witnesses, and other circumstances associated with armed conflict may result in the permanent loss of evidence.

An additional challenge in the investigation of conflict-related sexual violence may arise from the principle of complementarity underlying the jurisdiction of the International Criminal Court. Under this principle, national criminal justice systems retain primary jurisdiction, while the ICC has a subsidiary role and may intervene when national authorities are unable or unwilling to genuinely conduct proceedings (Škulić 2025, 68–69). Consequently, the effective investigation and prosecution of international crimes remain largely dependent on the capacity and willingness of domestic authorities. As noted in the literature, the collapse of a national legal system as a result of civil war, internal conflict or similar circumstances may prevent the collection of evidence and the conduct of a fair trial (Bajović 2026, 41). Such difficulties may be particularly significant in cases of conflict-related sexual violence, where the passage of time, displacement of victims and witnesses, and the destruction or unavailability of material evidence can further complicate the investigation and prosecution of crimes.

Beyond the challenges associated with obtaining victim testimony, investigators frequently face a lack of corroborating physical and documentary evidence. Sexual violence is commonly perpetrated in private settings, without eyewitnesses, while forensic evidence may

disappear because of delayed reporting, ongoing hostilities, displacement of victims, or the destruction of medical records and crime scenes. As a result, international prosecutions often depend primarily on testimonial evidence, making the assessment of witness credibility particularly significant. These evidentiary difficulties illustrate that, despite significant developments in international criminal law, the prosecution of conflict-related sexual violence continues to face complex challenges. That is the main reason why sexual related offenses are unique compared to other international crimes, and why it is important to provide special protection for victims and witnesses of these serious crimes.

3.2. Protection of Victims and Witnesses

Apart from problems with evidence collection regarding conflict-related sexual violence, ensuring protection and meaningful participation of the victims and witnesses in criminal procedure also presents a major challenge in investigation and prosecution of these crimes, and, actually is connected to evidence collection itself. Many experiences of victims have come into the public and international domain an articulated need has been the provision of support to victims, thus, various victim support mechanisms are a starting to affirm on an international level that fair legal process is not simply achieved through formal legal proceedings, establishing the guilt or innocence of alleged perpetrators (Aolain et al. 2011, 429). Instead, acting responsibly with victims' needs to the fore requires advancing a restoration of balance and as much normality as is possible in their lives (Aolain et al. 2011, 429). The importance of victim protection is further illustrated by the observation made in the UN Women report *In Pursuit of Justice*, according to which: "Sexual violence is the only crime for which the victim is sometimes more stigmatized than the perpetrator, with the women who report such crimes being shunned by their families and communities" (Dolgopol 2016, 137). The fact that sexual violence occur often during armed conflicts raises the awareness and the need for a better victim protection, giving them the opportunity to have their own lives back, and to try to live normally, after the horrible crime that has been done to them.

Recognizing these risks, international criminal tribunals and the International Criminal Court have developed a range of protective measures designed to safeguard victims and witnesses throughout criminal proceedings. Learning from the experience of the ad hoc

tribunals, where women's voices have been muted but nonetheless influential, feminists have also been determined to see gender justice in terms of representation within the ICC. Securing a place for women on the ICC bench and signs of an increasing sensitivity to gender issues in the procedures of the court have been a significant advance on previous practice (Chappell 2003, 20).

Followed by, for example, Article 68 of the Rome Statute of International Criminal Court (1998) requires the Court to take appropriate measures to protect the safety, physical and psychological well-being, dignity, and privacy of victims and witnesses, in particular, but not limited to, where the crime involves sexual or gender violence or violence against children. These guarantees are further elaborated in the ICC Rules of Procedure and Evidence (2002), in which Rule 87 authorizes the Court to order protective measures where necessary, including measures to prevent the disclosure of victims' and witnesses' identities, while Rule 88 provides for special measures to facilitate the testimony of vulnerable victims and witnesses, particularly victims of sexual violence. In practice, these measures may include the use of pseudonyms, testimony in closed session, image and voice distortion, the presence of support persons during testimony, and other procedural safeguards intended to minimize retraumatization and encourage participation in judicial proceedings. The narrative behind these rules is demonstrating that sexual violence crimes, that happens during armed conflicts are nowadays fully recognized in international criminal law community, and with that the problems that victims and witnesses are encountering are finally being considered in a way they haven't been considered before - that is victim-sensitive approach.

These procedural safeguards have also been reflected in the prosecutorial policies developed by the Office of the Prosecutor of the ICC - The Policy Paper on Sexual and Gender-Based Crimes (2014), which emphasized that investigations and prosecutions of sexual and gender-based crimes require a victim-sensitive approach, taking into account the particular experiences of survivors, the risks of stigmatization, and the potential for retraumatization during criminal proceedings. The Policy recognized that effective prosecution of these crimes depends not only on the collection of sufficient evidence but also on ensuring that victims are treated with dignity, respect, and protection throughout the investigative and judicial process. Understandably, it is very hard for victims to re-live these experiences that happened to them,

given the fact that it was a traumatic event, probably the most traumatic one in their whole life, so that is why the courts and prosecution need to treat them with great caution and respect.

These principles were further developed in the Office of the Prosecutor's Policy on Gender-Based Crimes (2023), which expanded the survivor-centred approach by integrating trauma-informed and intersectional perspectives into all stages of investigations and prosecutions. While earlier guidance primarily focused on preventing secondary victimization during investigations, the 2023 Policy expands this approach by integrating survivor-centred, trauma-informed and intersectional principles into all stages of investigations and prosecutions. The 2023 policy marks a key shift from 2014 by separating reproductive violence from the general category of sexual crimes, defining it as a direct violation of reproductive autonomy. Additionally, the Prosecution moves away from linear frameworks to introduce an intersectional and trauma-informed approach, which analyzes how gender intersects with factors like race or age while protecting survivors from re-traumatization during the trials. Furthermore, the 2023 Policy requires prosecutors to systematically consider the gender dimensions of all crimes within the Court's jurisdiction, reflecting important developments in international criminal law and jurisprudence over the past decade.

These measures are of great necessity, as scholars have noted, victims of conflict-related sexual violence frequently encounter significant barriers to participation in criminal proceedings, including stigma, fear of retaliation, and social exclusion, which may discourage reporting and cooperation with judicial authorities (Oosterveld 2012, 200–202). Despite the development of comprehensive protective frameworks, the practical implementation of these measures remains challenging. Victims of conflict-related sexual violence often face multiple barriers that may prevent them from participating effectively in criminal proceedings, including fear of retaliation, social stigma, feelings of shame, and psychological consequences associated with the violence suffered. These difficulties are particularly pronounced in post-conflict societies, where victims may continue to live in the same communities as perpetrators or individuals associated with them. Moreover, the passage of time between the commission of crimes and the initiation of investigations may further complicate victims' ability to participate, as memories may be affected by trauma and as opportunities for providing timely support may have been lost. Consequently, ensuring meaningful

victim participation requires not only procedural safeguards before international courts but also broader institutional support, including access to psychological assistance, information about proceedings, and long-term protection measures.

3.3. From Legal Recognition Towards More Effective Accountability

The recognition of sexual violence committed during armed conflicts, as an international crime represents one of the most significant achievements of contemporary international criminal law. Over the past decades, the work of international criminal tribunals and the establishment of the International Criminal Court have transformed the perception of sexual violence in armed conflicts, moving it from a largely neglected “consequence of war” to a legally recognized form of criminal conduct subject to individual criminal responsibility. When individuals move from their domestic legal systems to international tribunal or ICC it cannot be assumed that they will leave behind the prejudices and negative assumptions about victims who have experienced sexual violence (Dolgopool 2016, 139). Nevertheless, the development of a comprehensive legal framework has not, by itself, eliminated the persistence of impunity or ensured effective accountability for perpetrators, as we mentioned before, the problems that can prosecution can come across with, such as evidence collection and victim protection.

However, there are still some institutional limitations of international criminal justice mechanisms, and that is one of the main obstacles to more to effective accountability. The International Criminal Court, in particular, depends heavily on the cooperation of States Parties for the collection of evidence, arrest and surrender of suspects, and enforcement of judicial decisions (Cryer et al. 2010, 509–522)³. Unlike domestic courts, the Court does not possess its own enforcement authority, which may significantly delay proceedings and contribute to situations in which alleged perpetrators remain beyond the reach of justice (Cryer et al. 2010, 170). Consequently, the effectiveness

³ In the mentioned pages, the authors examine the framework of state cooperation with international criminal courts and tribunals, including obligations to cooperate, legal assistance, arrest and surrender of accused persons, and practical challenges arising from the dependence of international courts on state cooperation.

of international criminal law is closely connected to the willingness of states to cooperate with judicial institutions and fulfil their obligations under international law.

A further challenge concerns the attribution of responsibility to persons who are not the direct perpetrators of sexual violence. Conflict-related sexual violence may occur not only as isolated acts committed by individual offenders, but also as part of broader patterns of violence involving military or civilian structures. In such circumstances, establishing the responsibility of commanders and other superiors becomes particularly important. The doctrine of command responsibility provides a legal basis for holding superiors accountable for crimes committed by their subordinates where the relevant conditions are satisfied. As established in the Čelebići case, these conditions include the existence of a superior-subordinate relationship, the required mental element, and the failure to take reasonable measures to prevent or punish violations of international criminal law (Cryer et al. 2010, 389). The Rome Statute additionally requires a causal link between the superior's failure and the crimes committed by subordinates (Cryer et al. 2010, 389). In the context of conflict-related sexual violence, the effective application of command responsibility is particularly significant where such crimes form part of broader patterns of violence or are committed within hierarchical structures in which superiors have the authority and responsibility to prevent or punish them.

Moreover, achieving accountability for conflict-related sexual violence cannot be measured exclusively through the existence of legal proceedings or the number of convictions obtained. As Grey emphasizes, the success of prosecuting gender-based crimes before the International Criminal Court should also be assessed through broader considerations, including the recognition of victims' experiences, the quality of investigative efforts, the influence of international proceedings on national jurisdictions and the extent to which judicial processes provide meaningful acknowledgment of victims' suffering (Grey 2019, 35–36).

4. CONCLUSION

The development of international criminal law has fundamentally transformed the understanding and legal treatment of sexual crimes committed during armed conflicts, which were once largely overlooked or considered an inevitable consequence of warfare. Sexual violence

is today recognized as one of the gravest violations of international law, capable of constituting war crimes, crimes against humanity and, under specific circumstances, acts of genocide. The jurisprudence of international criminal tribunals and the establishment of the International Criminal Court have significantly contributed to this transformation by clarifying the elements of sexual crimes, expanding the scope of criminal responsibility and strengthening the legal recognition of victims' experiences.

Nevertheless, the existence of a comprehensive legal framework does not automatically ensure effective accountability. As this paper has demonstrated, significant challenges continue to affect the investigation and prosecution of conflict-related sexual violence. Difficulties in evidence collection, the frequent absence of physical and documentary evidence, the trauma and stigmatization experienced by victims, and the need to balance victim protection with the rights of the accused remain central concerns for international criminal justice mechanisms. These challenges illustrate that legal recognition, although essential, represents only the first step toward achieving meaningful justice, the real and effective prosecution of sexual crimes in armed conflict requires a broader approach that goes beyond the establishment of legal norms. Strengthening investigative capacities, ensuring survivor-centred and trauma-informed procedures, improving international cooperation and enhancing domestic judicial mechanisms are necessary to bridge the gap between legal standards and their practical implementation. Since the majority of cases will ultimately depend on national accountability processes, the effectiveness of international criminal law also relies on the willingness and capacity of domestic institutions to investigate and prosecute these crimes.

The evolution of international criminal law has therefore marked a significant shift in the perception of victims of sexual violence. As Chappell observes, women (who are usually the victims of sexual violence committed during armed conflicts) are no longer understood solely as mothers or as the dependents of men, but as individuals who have the right to sexual autonomy and who can be harmed both mentally and physically through acts of sexual violence, while crimes that were previously ignored in international law have received due recognition (Chappell 2003, 20). The remaining challenge is to ensure that this normative progress is consistently translated into effective accountability and meaningful justice for survivors of sexual violence in armed conflict.

REFERENCES

- Aleksić, Živojin & Škulić, Milan. 2020. *Kriminalistika*. 11. izdanje. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.
- Aoláin, Fionnuala Ní, Haynes, Dina Francesca & Cahn, Naomi. 2011. Criminal Justice for Gendered Violence and Beyond. *International Criminal Law Review*, 11 (1), pp. 425–443. doi: 10.1163/157181211X576348.
- Askin, Kelly. 2003. Prosecuting Wartime Rape and Other Gender-Related Crimes under International Law: Extraordinary Advances, Enduring Obstacles. *Berkeley Journal of International Law*, 21 (2), pp. 288–349. doi: 10.15779/Z384D2S.
- Bajović, Vanja. 2026. Selectivity in the Practice of the International Criminal Court. *Crimen – Journal for Criminal Justice*, 17 (1), pp. 36–57. doi: 10.5937/crimen2601036B.
- Bantekas, Ilias & Nash, Susan. 2007. *International Criminal Law*. 3rd edition. London: Routledge Cavendish.
- Bassiouni, Mahmoud Cherif & McCormick, Marcia. 1996. *Sexual Violence – An Invisible Weapon of War in the Former Yugoslavia*. Occasional Paper No. 1. Chicago: DePaul University International Human Rights Law Institute.
- Biehler, Anke. 2017. *Das Vergewaltigungsverbot im bewaffneten Konflikt – Entwicklung, Definitionen und Durchsetzung*. Berlin: Duncker & Humblot.
- Brownmiller, Susan. 1994. *Gegen unseren Willen – Vergewaltigung und Männerherrschaft*. Frankfurt am Main: Fischer Verlag.
- Bürgi, Gabriela Stephanie. 2018. *Das Verhältnis von Vergewaltigung und Folter als Verbrechen gegen die Menschlichkeit*. PhD thesis. Bern: Faculty of Law, University of Bern.
- Cassese, Antonio. 2003. *International Criminal Law*. Oxford & New York: Oxford University Press.
- Chappell, Louise. 2003. Women, Gender and International Institutions: Exploring New Opportunities at the International Criminal Court. *Policy and Society*, 22 (1), pp. 3–25. doi: 10.1016/S1449-4035(03)70011-3.

Cryer, Robert, Friman, Håkan, Robinson, Darryl & Wilmshurst, Elizabeth. 2010. *An Introduction to International Criminal Law and Procedure*. 2nd edition. Cambridge: Cambridge University Press.

Dolgopol, Ustinia. 2016. The Construction of Knowledge about Woman, War and Access to Justice. In D. Stephens & P. Babie (eds.), *Imagining Law: Essays in Conversation with Judith Gardam* (pp. 133–152). Adelaide: University of Adelaide Press.

Gardam, Judith & Jarvis, Michelle. 2001. *Women, Armed Conflict and International Law*. The Hague: Kluwer Law International.

Gilbert, James. 1980. *Criminal Investigation*. Columbus–Toronto–London–Sydney: Charles E. Merrill Publishing Company – A Bell & Howell Company.

Grey, Rosemary. 2019. *Prosecuting Sexual and Gender-Based Crimes at the International Criminal Court: Practice, Progress and Potential*. Cambridge: Cambridge University Press.

International Criminal Court. 1998. *Rome Statute of the International Criminal Court*.

International Criminal Court. 2002. *Rules of Procedure and Evidence*. ICC-ASP/1/3.

International Criminal Court, Office of the Prosecutor. 2014. *Policy Paper on Sexual and Gender-Based Crimes*. International Criminal Court.

International Criminal Court, Office of the Prosecutor. 2023. *Policy on Gender-Based Crimes: Crimes involving sexual, reproductive and other gender-based violence*. International Criminal Court.

Marković, Ivanka. 2010. Zločin protiv čovečnosti u Krivičnom zakonu Bosne i Hercegovine. *Godišnjak Pravnog fakulteta Univerziteta u Banjoj Luci*, 32 (31–32), pp. 147–165.

Marcus, Maxine. 2013. Investigation of Crimes of Sexual and Gender-Based Violence Under International Criminal Law. In Anna-Marie De Brouwer (ed.), *Sexual Violence as an International Crime: Interdisciplinary Approaches* (pp. 211–241). Cambridge: Cambridge University Press.

Möller, Christina. 2003. *Völkerstrafrecht und Internationaler Strafgerichtshof – kriminologische, straftheoretische und rechtspolitische Aspekte*. Münster–Hamburg–London: Lit Verlag.

Oosterveld, Valerie. 2006. Gender, Persecution, and the International Criminal Court: Refugee Law's Relevance to the Crime Against Humanity of Gender-Based Persecution. *Duke Journal of Comparative & International Law*, 17 (1–2), pp. 49–90.

Oosterveld, Valerie. 2012. Contextualising Sexual Violence in the Prosecution of International Crimes. In Morten Bergsmo (ed.), *Thematic Prosecution of International Sex Crimes* (pp. 189–204). Beijing: Torkel Opsahl Academic EPublisher.

Reis, Chen. 2013. Ethical, Safety and Methodological Issues Related to Collection and Use of Data on Sexual Violence in Conflict. In Anna-Marie De Brouwer (ed.), *Sexual Violence as an International Crime: Interdisciplinary Approaches* (pp. 189–209). Cambridge: Cambridge University Press.

Sellers, Patricia Viseur. 2007. *The Prosecution of Sexual Violence in Conflict: The Importance of Human Rights as Means of Interpretation*. Geneva: Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights (OHCHR).

Stevanović, Anđelija. 2025. Razvoj pravila i mehanizama zaštite žena u oružanim sukobima. In Janja Simentić Popović & Goran Sandić (eds.), *Sedamdeset i pet godina Ženevskih konvencija za zaštitu žrtava oružanog sukoba: Zbornik radova sa nacionalne naučne konferencije* (pp. 175–192). Beograd: Univerzitet u Beogradu, Fakultet političkih nauka.

Škulić, Milan. 2003. *Međunarodni krivični sud – nadležnost i postupak*. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.

Škulić, Milan. 2018. Krivično delo oblube nad nemoćnim licem – normativna konstrukcija, neka sporna pitanja i moguće buduće modifikacije. *Crimen – Journal for Criminal Justice*, 9 (1), pp. 39–70.

Škulić, Milan. 2019. *Krivična dela protiv polne slobode*. Beograd: Službeni glasnik.

Škulić, Milan. 2020. *Međunarodno krivično pravo*. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.

Škulić, Milan. 2022. *Međunarodno krivično pravo – prostorno važenje krivičnog prava, krivično pravo međunarodnog porekla, međunarodna krivičnopravna pomoć, začeci krivičnog prava EU*. Beograd: Službeni glasnik.

Škulić, Milan. 2024. *Kriminalistika*. 2. izdanje. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.

Škulić, Milan. 2025. From Nuremberg to The Hague: The Novelties of Establishing the Permanent International Criminal Court. In Nora Beres (ed.), *The ICC at 25: Lessons Learnt. Studies of The Central European Professors' Network* (pp. 57–74). Miskolc–Budapest: Central European Academic Publishing.

Škulić, Milan & Škundrić, Aleksa. 2025. The Legality of Creation of the International Criminal Tribunal for Former Yugoslavia (ICTY). *Archives for Legal and Social Sciences*, 120 (3), pp. 9–38. doi: 10.5937/adpn2503009S.

Škundrić, Aleksa. 2022. Elements of the Principle of Determination of Truth in the Procedural Rules of the International Criminal Court. *Crimen – Journal for Criminal Justice*, 13 (3), pp. 284–303.

Škundrić, Aleksa. 2025. Rape as a Crime Against Humanity and as a War Crime in the Context of the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia. *Romanian Journal of Legal History*, 5 (1), pp. 87–105.

von Hebel, Herman & Kelt, Maria. 2002. ICC Elements of Crimes. In H. Fischer (ed.), *Yearbook of International Humanitarian Law*, Vol. 3 (pp. 193–204). The Hague: T.M.C. Asser Press.

Милан ШКУЛИЋ
Анђелија СТЕВАНОВИЋ

СЕКСУАЛНИ ЗЛОЧИНИ У ОРУЖАНИМ СУКОБИМА: МЕЂУНАРОДНОПРАВНИ ОКВИР И САВРЕМЕНИ ИЗАЗОВИ

Сажетак

Сексуални злочини извршени током оружаних сукоба представљају једна од најтежих кршења међународног хуманитарног права и међународног кривичног права. Иако су овакви злочини пратили оружане сукобе током читаве историје, њихово препознавање као посебних међународних злочина и развој механизма индивидуалне кривичне одговорности одвијали су се постепено. Усвајањем Римског статута Међународног кривичног суда и пратећих Елемената кривичних дела успостављен је свеобухватан правни оквир за кривично гоњење силовања, сексуалног ропства, принудне проституције, присилне трудноће, принудне стерилизације и других облика сексуалног насиља као злочина против човечности. Међутим, упркос значајном нормативном напретку и доприносу праксе међународних кривичних судова, ефикасно истраживање и кривично гоњење сексуалних злочина извршених током оружаних сукоба и даље се суочавају са бројним практичним и правним изазовима. Они обухватају тешкоће у прикупљању доказа, заштити и учешћу жртава у поступку, утврђивању индивидуалне и командне одговорности, као и обезбеђивању одговорности за извршене злочине у савременим оружаним сукобима. У овом раду анализира се међународноправни оквир којим су регулисани сексуални злочини у оружаним сукобима, као и кључни изазови који и даље отежавају њихово ефикасно процесуирање. Полази се од становишта да је међународно кривично право значајно унапредило правну заштиту жртава сексуалног насиља, али да су неопходни даљи напори ради јачања механизма одговорности и доследне примене међународноправних стандарда.

Кључне речи: сексуални злочини; оружани сукоб; међународно кривично право; злочини против човечности; Римски статут; Међународни кривични суд; сексуално насиље.

Delivered: 11.8.2026.

Accepted: 7.9.2026.

ЖАБЉАЧКИ УСТАВ: ДЕЦЕНИЈА И „КУСУР“ НЕУСПЕШНОГ ПОКУШАЈА СТВАРАЊА И ОДРЖАВАЊА СРПСКО-ЦРНОГОРСKE ЗАЈЕДНИЦЕ**

Сажетак

Предмет рада чини испитивање околности у оквиру којих је усвојен Устав Савезне Републике Југославије из 1992. године, како је он примењиван (и како је његова пуна примена била избегавана), те како је амандманима усвојеним 2000. године заправо учињен увод у распад државе чији је нормативни темељ био. Циљ рада састоји се у утврђивању да ли је, посматрано са тачке гледишта удаљеној готово три и по деценије од усвајања Устава Савезне Републике Југославије, било могуће одржати и даље градити државну заједницу између Републике Србије и Црне Горе. У раду је коришћен правноисторијски метод, уз извесне примесе тумачења позајмљених из политикологије. Закључује се да је заједница између последњих двеју југословенских република ипак била могућа, мада под другим именом и, највероватније, другим уставом.

Кључне речи: Устав Савезне Републике Југославије; Савезна Република Југославије; уставност Србије; Србија и Црна Гора.

* Аутор је научни сарадник на Институту за упоредно право. Електронске адресе аутора: v.mikic@iup.rs и mikic.vlada@gmail.com. ORCID: 0009-0001-8706-4175.

** Рад је настао као резултат научноистраживачког рада на Институту за упоредно право уз финансијску подршку Министарства науке, технолошког развоја и иновација (евиденциони број: 451-03-33/2026-03/200049 од 5. 2. 2026).

1. УВОД

Савезна Република Југославија (СРЈ) настала је као следбеница Социјалистичке Федеративне Републике Југославије (СФРЈ). Хронолошки гледано, СРЈ је зачета на састанку делегација двеју њених будућих чланица, одржаном у Београду 5. фебруара 1992. године, на којем је усвојен документ назван „Основе уређења и функционисања Југославије као заједничке државе“ (Лилић 1992а, 1002). Потом су (23. априла) парламенти обеју будућих чланица дали своју сагласност на Предлог Устава, да би он коначно био усвојен четири дана касније. У Црној Гори, Устав је потврђен убедљивом подршком бирача, док „у Србији референдума није било“, јер „њена федералистичка воља и капацитет као да су се подразумевали“ (Хибер 1999, 29). Чини се да је Устав СРЈ усвојен вољом двеју партијских олигархија – Социјалистичке партије Србије (СПС) у Републици Србији и Демократске партије социјалиста (ДПС) у Црној Гори. Према једном мишљењу, СРЈ је настала, „у „жабљачкој копродукцији“ олигархија (...) загрљених и јединствених владајућих партија у Србији и Црној Гори. (Стефановић 2000).

СРЈ се 2006. године распала, под другим именом и битно измењеним политичким околностима, а на основу значајно другачијих прилика у односу на оне које су красиле њен настанак, 14 година раније. Устав СРЈ, квалитетан као правни документ, није могао да надживи низ изазова, па његовим ауторима не треба замерити на томе што је, коначно, замењен политички и нормативно недовољно добрим документом – Уставном повељом Државне заједнице Србије и Црна Гора (Уставна повеља ДЗСЦГ).

У првом делу рада истражује се питање легитимности Устава СРЈ, али и политичке и правно-теоријске поставке поводом (дис)континуитета СРЈ са СФРЈ. Следи опис структуре институција власти по Уставу СРЈ, као и дисфункционалности које су је пратиле у политичкој пракси. У раду су изложене хронолошке тачке постепеног удаљавања Црне Горе од примене Устава СРЈ и од заједничке државе у целини. Истовремено, представљен је поступак спорог стварања и брзог гашења Државне заједнице Србија и Црна Гора (ДЗСЦГ). Закључни део рада садржи ауторове ставове о начинима на које је изведена дисолуција заједничке државе Србије и Црне Горе.

2. САВЕЗНА РЕПУБЛИКА ЈУГОСЛАВИЈА: ПИТАЊЕ ЛЕГИТИМНОСТИ И КОНТИНУИТЕТА

Уставу СРЈ бројни аутори одричу легитимност. Ова се теза првенствено темељи на чињеници да је овај акт усвојен од стране непотпуног састава Савезне скупштине СФРЈ, као и да у поступку његовог усвајања нису учествовали представници опозиционих странака ни из Србије ни из Црне Горе. Уз то, усвајање Устава СРЈ није било спроведено у складу са стандардима јавне расправе.

Пре свега, Савезно веће, које је као горњи дом Савезне скупштине СФРЈ било овлашћено да „одлучује о промени Устава СФРЈ“ (Устав Социјалистичке Федеративне Југославије од 1974, чл. 285, т. 1), било је састављено од по 30 делегата из сваке републике, те по 20 делегата из сваке аутономне покрајине (чл. 291, ст. 1). Истовремено, за одлуку о промени Устава СФРЈ, према одредби његовог чл. 398, била је потребна „сагласност скупштина свих република и аутономних покрајина“, док је за потврђивање ревизије била потребна подршка „две трећине свих делегата у Савезном већу“ (чл. 401, ст. 4) и потоња сагласност скупштина свих република и аутономних покрајина (чл. 402, ст. 1).

Ипак, Устав СРЈ усвојен је гласовима ограниченог броја делегата Савезног већа – оних из Србије и Црне Горе. Устав је донео „непостојећи орган, крња Савезна скупштина“, што га дисквалификује у тој мери да је он „правно непостојећи акт“, којим су креирани „режим октроисаног устава“ и „неправна“ (Хибер 1999, 29), односно „партијска држава“ (Самарцић 1999). Према предлогу тадашњег народног посланика у Народној скупштини Републике Србије (НСРС) и будућег председника СРЈ, Војислава Коштунице, устав нове државе требало је да донесе Уставотворна скупштина, уз учешће демократски изабраних представника из обеју република, „а не нелегитимно и нелегално тело као што је Савезно веће Скупштине СФРЈ“ (Лилић 1992б, 301, фн. 9), противно начелу политичког плурализма у процесу уставотворства, те на основу договора „руководства две владајуће странке“ у републикама (Самарцић 1999). Павле Николић подсетио је да је мандат делегата у Савезном већу истекао две године раније (1990), те да су они „били бирани на једностраначким изборима 1986“ (према: Лилић 1992б,

302, фн. 13).¹ На ову легимитетску „рупу“ у доношењу Устава СРЈ истовремено је указивао и проф. Чавошки (Милошевић 2000а), а проф. Грубач подвукао је да је Устав СРЈ „наметнут“, те да му је, стога, недостајао „ауторитет“ (Боаров 2000). Дакле, према једном броју виђенијих домаћих аутора и наставника из области уставног права, СРЈ је била утемељена на веома спорним процедурално-легитимитетским основама.² Најзад, по речима (још једног) будућег председника СРЈ, Добрице Ћосића, конституисање СРЈ спроведено је „натегнуто“ (Ђукић 1994, 217) и уз неоправдано „наслеђивање“ имена „Југославија“,³ као и чињеницу да Устав Републике Србије из 1990. (Устав Републике Србије из 1990) није био усклађен са Уставом СРЈ (Батавелић 2006, 117; Ђурђев 2000, 98; Хибер 1999, 30-31).

Устав СРЈ усвојен је у веома кратком року и без претходно организоване јавне расправе. У црногорском граду Жабљаку (отуд назив „Жабљачки устав“), на сачињавању његовог текста учествовала је осмочлана експертска група, са тројицом чланова из Србије и петорицом из Црне Горе, која га је припремила у року од (свега) пет дана (Лилић 1992б, 300-301). Према мишљењу једног аутора, „надимак „жабљачки“ критичари су користили да нагласе нетранспарентност писања самог предлога“ (Јовановић 2024, 15).

Друго значајно питање у вези са настанком СРЈ тицало се тога да ли је ова држава била правна следбеница СФРЈ или не. Већ у оквирима постављеним Основама уређења и функционисања Југославије као заједничке државе (од 12. фебруара 1992. године) констатовано је да „заједничка држава обезбеђује континуитет Југославије“, са задржавањем заставе СФРЈ (без петокраке) и њене химне (Лилић 1992а, 1002), али и могућностима за проширењем

¹ Павле Николић, Уједињење ради раздвајања, *Борба*, Београд, 21. април 1992, стр. 11.

² СРЈ „су Србија и Црна Гора „прогласиле“ 27. априла 1992. Коришћењем термина „проглашавање“ уместо образовање или успостављање, руководства двеју република тежила су да нагласе да СРЈ представља континуитет са СФРЈ“ (Гоати 2013, 18).

³ Према Ћосићевим речима, „Југославија, створена је као држава Јужних Словена. Дакле, била је трочлана заједница. Иступањем Словенаца и Хрвата из ње, она није више држава Јужних Словена. Непристајањем Македонаца и Муслимана да остану са Србијом и Црном Гором чланице СР Југославије, не постоји етничко-историјско право да се присвоји назив – Југославија“ (Ђукић 1994, 300).

СРЈ,⁴ предвиђеним самим Уставом СРЈ, којој „могу приступити друге републике чланице“ (Устав Савезне Републике Југославије, чл. 2, ст. 2). У поступку израде самог Устава потврда ове тезе дошла је до изражаја изричитим навођењем става о постојању „непрекинутог субјективитета Југославије“ (Устав Савезне Републике Југославије, Преамбула), чему је првенствено допринео проф. Ратко Марковић, јер је „као кључни правни актер у писању Устава [СРЈ] био и „креатор уставних одредаба о континуитету [СРЈ]“ (Крећа 2024, 24; слично и: Петров 2024, 19). Уз то, у декларацији посвећеној заштити основних права и слобода грађана – која је усвојена заједно са Уставом СРЈ – подвучено је да „СРЈ наставља (...) континуитет СФРЈ и стриктно ће поштовати све обавезе које је СФРЈ, на међународном плану, преузела у прошлости“ (Лазих 1999, 40). Ипак, овај акт није имао „ни уставни, нити законски карактер и ранг“ (а није ни објављен у службеном гласилу СРЈ) (*Ibid*). У изјави за штампу датој након усвајања Устава СРЈ, проф. Кутлешић подвукао је да „међународноправни континуитет обезбеђује (...) да немамо потребу за међународним признањем“ (према: Лилић 1992а, 1003). Пуно година касније, теза о континуитету готово да је драматично појачана тврдњом једног од потпредседника савезне владе да ни евентуално отцепљење Црне Горе од СРЈ не би угрозило непрекинут субјективитет СФРЈ, изражен и кроз постојање (могуће) самосталне Србије (према: Хибер 1999, 28).

Критике на рачун поставке о континуитету између СФРЈ и СРЈ стизале су од стране и домаће стручне јавности. Роберт Бадинтер (*Robert Badinter*), председник међународне арбитражне комисије о правним аспектима дисолуције СФРЈ (у оквиру Хашке мировне конференције из 1991. године) изричито је тврдио да се та држава *распала*, при чему су границе њених чланица тим чином постале *државне* (Коштуница 2000, 120). У том контексту, треба додати да је СРЈ у тренутку настајања била *међународно непризната држава* (Лазих 1999, 35), што је видљиво и из текста Резолуције Савета безбедности Уједињених нација (СБ УН) бр. 777 (од 17. септембра 1992. године), у којој се „констатује да је СФРЈ престала

⁴ „Имајући у виду да су Срби и Црногорци један народ, најприродније би било устројити (...) (...) заједничку српско-црногорску државу (...) Српско-црногорска реална унија би била у потпуности отворена и за приступање осталих српских земаља матици“ (Николић 2001, 8).

да постоји и да СРЈ (...) не може аутоматски да настави чланство бивше СФРЈ, већ треба да поднесе захтев за пријем у УН“, при чему је исти став заузела и Генерална скупштина Уједињених нација (ГС УН) (*Ibid*, 44), пет дана доцније, усвајањем Резолуције бр. 47/1.

Теза о *дисконтинуитету* јасно је манифестована и кроз чињеницу да је, након политичких промена у Србији из 2000. године, од СРЈ захтевано да званично покрене процесе укључивања у међународне организације (што је СРЈ формално и прихватила). Тако је схватање о континуитету СРЈ „битку (...) изгубило на унутрашњем плану када је Влада СРЈ, у октобру 2000. године, прећутно се одрекавши континуитета СР Југославије, поднела молбу за пријем“ у Уједињене нације, „у својству нове државе, државе сукцесора бивше СФРЈ, равноправне с новим државама које су се отцепиле од СФРЈ“ (Крећа 2024, 34). СРЈ је на овај начин признала да није правна следбеница СФРЈ.

3. ИНСТИТУЦИЈЕ ВЛАСТИ ПРЕМА УСТАВУ САВЕЗНЕ РЕПУБЛИКЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ И ПОРЕМЕЋАЈИ У ЊИХОВОМ ФУНКЦИОНИСАЊУ

Структура власти конструисана Уставом СРЈ конципирана је тако да претежну улогу у политички устројеним хијерархијским односима има колективни извршни орган – Савезна влада. Занимљиво је да се одредбе посвећене институцијама власти јављају *тек* у Одељку V Устава СРЈ (чл. 78-114).

Мада је у Уставу наведена тек након друга два политичка органа – Савезне скупштине (чл. 78-95) и Председника Републике (чл. 96-98), а пре Савезног суда (чл. 108-110), Савезног државног тужиоца (чл. 111-113) и Народне банке Југославије (чл. 114) – Савезна влада ипак је формално била виђена као носилац кључних политичких иницијатива и, генерално, највиших извршних овлашћења, судећи према садржини одредаба чл. 99-107. Бирана од стране Савезне скупштине, којој је имала и да одговара за свој рад (Устав Савезне Републике Југославије, чл. 101 и чл. 103), она је требало да „утврђује и води унутрашњу и спољну политику“ (чл 99, т. 1), што представља надлежност која значајно надмашује релативно симболичне ингеренције поверене шефу државе, који је, уосталом, ионако биран тек посредно – гласовима чланова Савезне скупштине (чл. 97 ст. 1; о промени ове одредбе Устава биће речи у 4. делу овог рада).

Међутим, у пракси примене Устава СРЈ, испоставило се да нема препрека да он заправо отвори простор за концентрисање ефективне власти на оној уставној позицији (функцији) коју би заузимао доминантни политички фактор, а то је увек био кључни чинилац који долази из Србије. У контексту посматрања политичке сцене у већој чланици федерације, радило се, од 1990. до 2000. године, о Слободану Милошевићу, председнику Републике Србије (1990-1997), а потом и СРЈ (1997-2000). О овој околности изнето је пуно критичких запажања током дугог низа година. Према једном виђењу, институција председника СРЈ била је осмишљена као „слаба“ управо зато што је у часу усвајања Устава СРЈ Милошевић био „заузет“: обављао је функцију председника „тек“ једне од чланица СРЈ (Чавошки 1992, 312). Ни Савезна скупштина није уживала ауторитет који је за њу био „осмишљен“ Уставом СРЈ,⁵ јер, између осталог, у њој „нису вођене расправе о најважнијим политичким питањима“ (Гоати 2013, 52). Уопште, постојали су позиви да се Устав СРЈ мења због тога што су његова решења испољила „бројне слабости тако да федерална држава не функционише као стабилна, ефикасна и правна држава“ (Ђурђев 2000, 98).

Већ приликом првих година важења Устава СРЈ наступио је „велики раскорак између уставног регулисања и праксе“ у функционисању савезних институција (Лазих 1999, 41). Одличан пример у том контексту пружа осврт на чињеницу да „Дејтонско-париски мировни споразум, којим је Југославија преузела значајне међународне обавезе, није у Савезној скупштини разматран на адекватан начин и потврђен (...), у складу са Уставом“ (*Ibid*). Овде треба подвући да је тај акт (којим су „отворена врата“ у правцу окончања ратних сукоба у бившој СФРЈ и изласка СРЈ из међународне изолације), Милошевић, у име СРЈ, потписао у својству *председника Републике Србије*. Сама ова чињеница пуно говори о истинском поремећају равнотеже који се временом развио између формалних уставних одговорности с једне стране и политичке реалности, са друге. Са сличном праксом наставило се и по ступању Милоше-

⁵ „Посебно је понижавајући ауторитет формално највеће власти – Скупштине СРЈ“ (Радиновић 1999, 6), „која ради ефективно мање и од 10 дана годишње. Из оваког Парламента не може се формирати ауторитативна Савезна влада (...)“ (Радиновић 1999, 7).

вића на функцију председника СРЈ, 1997. године.⁶ Разумљиво је да на плану поштавања Устава СРЈ овакав развој догађаја није могао водити повољном дугорочном исходу. Раније, поступци званичног Београда претили су да доведу до тога да СРЈ постане „фасадна федерација“, без праве Уставом зајемчене равноправности чланица.

По логици, кључна уставна функција у СРЈ требало је да буде *председник Савезне владе* (савезни премијер), као особа која „руководи радом Савезне владе“ (Устав Савезне Републике Југославије, чл. 102, ст. 1). Можда је и на то мислио савезни премијер Милан Панић када је, на конференцији за штампу са шефом дипломатије Сједињених Америчких Држава (САД), без околишања утврдио: „Устав ми даје власт сличну [председнику САД] Бушу (*George Herbert Walker Bush*), а српском председнику као америчком гувернеру“ (према: Ђукић 1994, 232). Развој политичких догађаја – укључујући и Панићеву смену у Савезној скупштини, управо на иницијативу тог *гувернера*, односно „српског председника“ – убрзо ће показати да је институционални поредак СРЈ почивао на илузији да ће слово и дух њеног Устава бити поштовани. На сличан начин смењен је и председник СРЈ Добрица Ћосић.⁷ Вредна пажње је анализа према којој је овакво стање ствари заправо, наизглед парадоксално, одговарало црногорској руководећој структури.⁸

⁶ „Председник СРЈ уместо церемонијалног шефа државе (...) фактички узурпира и законодавну и извршну и судску власт, држећи под потпуном политичком контролом, на основу свог положаја председника једне партије, све полуге власти“ (Радиновић 1999, 7).

⁷ „Оно што Ћосић није учинио против Милошевића, а могао је, учиниће Милошевић против Ћосића, чак са запрепашћујућом аргументацијом – да председник Републике Југославије крши Устав.“ (Ђукић 1994, 254). Тако, „човек који није имао никакву власт окривљен је због кршења Устава, у земљи у којој ниједна институција не функционише и у којој је Слободан Милошевић једина институција“ (*Ibid*, 279-280).

⁸ „Српски председник је схватио Југославију као свој посед: савезне институције признавао је само онолико колико су биле под његовом контролом. Мада је оваквим понашањем Црна Гора била у подређеном положају, њено вођство није од тога правило питање, јер је дезавуисање савезних институција јачало републичку независност (*Ibid*, 282-283).

4. УДАЉАВАЊЕ СЛУЖБЕНЕ ЦРНЕ ГОРЕ ОД ЗАЈЕДНИЧКЕ ДРЖАВЕ И ПРОЦЕС ДИСОЛУЦИЈЕ САВЕЗНЕ РЕПУБЛИКЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ

„Жабљачки“ устав, свакако *делимично* примењиван у политичкој пракси, у великој је мери дезавуисан у оквиру процеса постепеног разилажења политичких вођстава Црне Горе и Србије. Настала понешто аномално, као облик федерације која је, у уставноправној теорији, обележена као „држава у двоје“ (*un Etat d'entre-deux* [Delpérée 2004, 25]), делује као да је СРЈ од самих њених почетака „обећавала“ да ће се угасити и нестати, баш због тога што је било реч о партнерству између субјеката федерације чији су капацитети по својој природи узајамно били изразито различити.⁹ На овом плану посебан допринос дао је став руководства Црне Горе, грађен од 1997. до 2003. године, мада се може подвући да је СРЈ настала договором између двеју водећих политичких странака (структура) Србије и Црне Горе,¹⁰ те да је горак раскорак међу њима „кумовао“ и распаду (готово на аксиоматичан начин нужне) заједничке државе. Ипак, кључну чињеницу, према овом аутору, представља неискоришћен потенцијал за редефинисање основа заједничке државе, који је био циљано пренебрегнут од стране политичког руководства Црне Горе, од октобра 2000. године изненадно суоченим са уверљиво демократски и дијалошки настројеним новим вођством из Београда. Уз то, СРЈ је била држава са два потпуно раздвојена политичка система, јер у њој није било

⁹ „Већ првим чланом овог нацрта устава тзв. треће Југославије изричито је утврђено да се она заснива на равноправности грађана и равноправности република чланица. Ова друга равноправност обезбеђена је потпуно једнаком заступљеношћу држава чланица (са по 20 посланика) у Већу република. Како, међутим, Црна Гора има шеснаест пута мање становника од Србије, то би значило да су у Већу република црногорски грађани шеснаест пута равноправнији од грађана Србије.“ Истовремено, у Већу грађана, „предвиђен је један ”мали” изузетак - савезни посланик се бира на 65 хиљада бирача, али ни једна република не може имати мање од 30 посланика у Већу грађана. То се искључиво односи на Црну Гору која ће, уместо шест или седам посланика колико би имала сразмерно броју својих бирача, имати 30 посланика“ (Чавошки 1992, 312).

¹⁰ „Управо су руководства која су се договорили о уставним оквирима кршила уставне норме федерације. Федерација је функционисала у виду *ad hoc* договора челника или руководства две странке“ (Самарџић 1999).

ниједне странке која би била заступљена у политичким органима друге федералне јединице, што је, *eo ipso*, водило ка фактички *конфедералном* уређењу државе (Антонић 1999).

Након бројних доказа доминантног положаја Србије у односу на њу (попут „упада“ републичког министарства унутрашњих послова у просторије савезног ресорног министарства (Ђукић 1994, 251-252; Хибер 1999, 32), службена Црна Гора, покренувши предлог да СРЈ започне процес приступања чланству у међународним организацијама, јасно је (премда безуспешно), 1998. године, изразила своје незадовољство стањем у федерацији (Лазич 1999, 43). Пошто су њене иницијативе наишле на игнорисање од стране званичне Србије, Црна Гора се определила да савезне прописе примењује селективно, доносећи властите акте (примера ради, о увођењу паралелне валуте: Радиновић 1999, 6) и не поштујући одлуке Савезног суда, наводно дискредитованог укључивањем у изборни процес у Републици Црној Гори (Хибер 1999, 31). Иако су представници ДПС гласали за избор Слободана Милошевића на функцију председника СРЈ (1997. године), „иза кулиса“ су остала неслагања између те странке и српског политичког вођства, због тога што врх црногорске власти није прихватио предлог СПС да се изменом Устава СРЈ уведе непосредан избор председника федерације (Гоати 2013, 104; Милошевић 2000б).

Односи између двеју република клизили су постепено у узајамно неповерење, које су хранили „институционална неизграђеност“ и „популистичко-волунтаристички систем“, при чему је федерална држава постајала „оно шта у датом тренутку одговара најмоћнијима“ (Хибер 1999, 32). У састав Већа република НСРС упутила је нерепрезентативну делегацију, пошто је (значајан) део опозиције бојкотовао рад НСРС, што није сметало игнорисању те чињенице – па су целу српску делегацију у овом дому Савезне скупштине заправо чинили делегати који су долазили из странака које су чиниле коалицију која је била на власти у Србији (Милошевић 2000б).

Нестабилност федерације потврђена је и током преговора (тачније, „преговора“) о статусу Аутономне покрајине Косово и Метохија вођених у замку Рамбује, недалеко од Париза, непосредно пре агресије Организације северноатлантског уговора на СРЈ, почетком 1999. године. Тада су делови владајуће црногорске коалиције запретили отцепљењем уколико Црна Гора (која није била заступљена у Рамбујеу) буде била игнорисана у поступку утврђи-

вања статуса Косова и Метохије у оквиру СРЈ (Стефановић 1999). Из Црне Горе стизале су процене да је наступило „стање неподношљиве неправедности и неподношљиве неуставности“, у оквиру којег „најзначајније савезне институције (...) готово да више и немају никаквог стварног ауторитета“ (Радиновић 1999, 6). Ипак, по једном (аутентичном) ставу, Црна Гора није имала право да напусти федерацију.¹¹

Заједничка држава уистину је могла да буде (пре)уређена тако да постане конфедерација, „обична“ федерација, јака федерација, или унитарна држава (Радиновић 1999, 6). Ипак, преуређењем федерације амандманима усвојеним у јулу 2000. године дошло је до фактичког снажења позиције Србије – пре свега, самом чињеницом да је њима утврђено да се председник СРЈ убудуће бира непосредно (Устав Савезне Републике Југославије, Амандман V). Као што је и усвојен, Устав СРЈ је мењан брзо (без учешћа посланика владајуће црногорске коалиције), у „најбржем могућем, готово завереничком поступку (посланици су обавештени претходног дана, али нису имали текст уставних измена о којима ће одлучивати, већ само текст и иницијативе групе посланика)“, а овим је путем „утицај Црне Горе на избор шефа федералне државе смањен на симболичних 6,25 одсто у бирачком телу“ (Милошевић 2020б), чиме је „унет крупан поремећај у (...) систем власти“, пошто је непосредан избор председника ставио „грађане Црне Горе у изразито неправедан положај, јер су због шеснаест пута мањег броја грађана са бирачким правом, фактички лишени могућности да утичу на избор председника СРЈ“ (Центар за слободне изборе и демократију 2003, 38).¹² Пошто је „јулска промена Устава изведена на хајдучки и нелегитиман начин“ (Стефановић 2000), црногорска влада, а потом и скупштина, саопштила је да неће признати правне последице уставне ревизије, пошто је, по процени Филипа Вујановића, председника Владе Републике Црне Горе, покушано да се СРЈ претвори „у велику Србију“,

¹¹ „(...) Сложили смо се да ако је право република на самоопредељење и постојало после одлуке базиране на Уставу СФРЈ из 1974. године, оно је исцрпљено када је нови савезни устав усвојен 1992. године“ (Вотс и др. 2002, 30).

¹² „Не постоји начин (...) којим Црна Гора може да докаже, да са својим многоструко мањим волуменом и потенцијалом, има у заједничкој држави исту позицију и права као и Србија“, „са 6,4 пута мањом територијом, 15,9 пута мањим бројем становника, 17,9 пута мањим друштвеним производом и 19 пута мањим националних дохотком (...)“ (Радоњић 1999, 113-114).

док, према оцени председника Скупштине Републике Црне Горе Светозара Маровића, променама Устава СРЈ, „Југославија више није земља за коју се 1992. године определила Црна Гора“ (Милошевић 2000а). На тај начин настављен процес делигитимизације савезних институција, готово видљив голим оком и исправно је (и благовремено) речено да „одлагање решавања отворених уставних питања у [СРЈ] значи продубљивање већ настале уставне кризе, при чему „постојеће стање поспешује конфедерализацију па чак и распад савезне државе“ (Ђурђевић 1999, 154).

Службена црногорска политика деловала је након промена у Србији 2000. године као недовољно конзистентна, посебно ако је посматрана као изигравање исхода очекивања која су из званичне Подгорице била упућивана пре наведених промена. Тако, према речима тадашњег председника Владе Републике Црне Горе, Мила Ђукановића, „ако Србија прихвати демократску идеју, онда можемо остати заједно, а у супротном, одржаћемо референдум о нашој будућности“, ¹³ а Драган Шоћ, министар правде Црне Горе и председник црногорске Народне странке, казао је да „Југославије нема без Црне Горе“, као што је нема ни „са понижењем Црном Гором“ (Милошевић 2000).

Ипак, Србија је, крајем 2000. године, „прихватила демократску идеју“, ¹⁴ победивши Слободана Милошевића на изборима за председника СРЈ и показавши општу изборну вољу која је била усмерена против његове аутократије. Међутим, Црна Гора је, после година више или мање неуспешног преговарања о новом форма-

¹³ Ђукановић је, као премијер Републике Црне Горе, казао и следеће: „Југословенска идеја старија је и од Момира Булатовића, и од Слободана Милошевића – она је, ако хоћете, првенствено његошевска и она је нашла своје упориште у историјском и актуелном интересу српског и црногорског народа и грађана данашње Југославије“ (Бачевић, Батић 1997).

¹⁴ „Откако се догодила промена режима у Србији питање опстанка заједничке државе Србије и Црне Горе имало је наглу еволуцију, од негативног ка афирмативном ставу европских и свих других заинтересованих политичких делатника. Свој позитиван приступ федералном решењу кризе у међувремену су исказали Европска унија, ОЕБС, Савет Европе и све утицајне државе Европе и света. Сијасет изјава, декларација и анализа у корист одржавања заједничке државе говоре у најмању руку о томе да су ставови Европе и света према питању опстанка државе дијаметрално супротни онима који су преовладавали пре десет година када је прошла федерација била у стању унутрашњег колапса“ (Вотс и др. 2002, 9).

тирању заједничке државе, одржала референдум о независности и – напустила заједничку државу. Свакако, Црну Гору и Србију, као прерано нарушену заједницу, делиле су разлике које су биле *пре-мостиве*, упркос ономе што је наизглед деловало као немогућност демократске синтезе двеју тако разноликих јединица, ако се у обзир узму њихов демографски, економски и територијални потенцијали. Премда су отворена питања између Црне Горе и Србије стварала „неподношљиву неизвесност“ (Вотс и др. 2002, 19-20), она су могла да буду решавана, постепено и уз постојање минималне узајамне толеранције, без нужног призивања права на сецесију (које је, уосталом, било илегално,¹⁵ иако службени Београд није инсистирао на тој тези, настојећи да у политички вокабулар унесе првенствено демократију, уставност и владавину права).¹⁶

Чланице федерације представиле су своје документе за уређење СРЈ, али без нарочитог успеха (*Ibid*, 13). Иако је формирана ДЗСЦГ (као сукцесор СРЈ), није било практичне могућности за наставак заједничког државног живота. Према црногорском званичном предлогу, СРЈ би заменио конфедерални савез (пун отворених контрадикторности) двеју чланица, које би биле међународно признате (*Ibid*, 23 и 51). Таква држава „имала би слабију централну власт од оне успостављене у Босни [и Херцеговини] након Дејтонског споразума, а републике би биле сувереније него што су то данас босански ентитети“ (Анастасијевић 2001). СРЈ би, уистину, имала да буде формирана као да заједничка држава претходно није ни била постојала (Милошевић 2001).

Није најјасније да ли је службена Подгорица уопште и „мислила“ да одржи заједницу са Србијом, правдајући се сталним стра-

¹⁵ „(...) Црна Гора мора поштовати члан 1 свог устава, у коме се каже да је Црна Гора део СРЈ. Следствено томе, свака одлука Црне Горе да се отцепи или оснује конфедерални савез, захтева промену члана 1 Устава.“ (Вотс и др. 2002, 35); „Предлог Владе Црне Горе води дисфункционалном савезу и распаду СРЈ нелегалним једностраним референдумом, што је у супротности са одредбама које регулишу промену статуса републике (члан 2, став 4, чланови 118 и 119 Устава Републике Црне Горе из 1992. године)“ (Вотс и др. 2002, 52).

¹⁶ „Децембарска платформа црногорске Владе (2000) која прокламује независност Црне Горе као кључни политички циљ, изазвала је у Србији негативне реакције свих релевантних партија, јер је тежња за очувањем федералне државе представљала једну од ретких додирних тачака у њиховим опредељењима“ (Гоати 2013, 159).

хом од унитаризације СРЈ, мада ју је на приближавање са Београдом „усмеравала“ и Европска унија.¹⁷ Све је ово непотребно претварало СРЈ (а потом и ДЗСЦГ) у позорницу сталних политичких (уставних) сукоба. Дестабилизацији односа између чланица СРЈ од помоћи је била и чињеница да су у Србији „пропала“ (због одсуства потребног учешћа бирача) три циклуса за избор председника републике (1997, 2002. и 2003. године), што је у Црној Гори био случај два пута (2002. и 2003. године), као и то да је једна од чланица владајуће коалиције у Србији инсистирала на независности Србије, односно њеном „отцепљењу“ од Црне Горе.¹⁸

Упркос постојању замашне збирке могућих (кон)федералних модела, са свим теоријским рукавцима, вољом службене Црне Горе – чија се осетљивост „морала“ штедети – није долазило ни до каквих решења у правцу одржања заједничке државе. Понуда Подгорице из прве деценије XXI века, ослобођена сваког декора федерализма, да Црна Гора и Србија постану самостални субјекти међународног права, веома је личила на концепт садржан у Уставу СФРЈ из 1974. године, према којем су републике (и покрајине) непосредно одлучивале о закључивању највећег броја међународних уговора. Поменуто решење (из 1974. године) подстакло је реакцију бројних зналаца уставног права и, поред осталог, водило усвајању Устава Србије из 1990. С друге стране, предлози Србије за разрешење кризе федерације после јесени 2000. године чине се толико

¹⁷ Савет за општа питања ЕУ објавио је 22. јануара 2001. године *Закључке о СРЈ/Србији*, којима је, *inter alia*, „апеловао на власти како у Београду тако и у Подгорици да постигну сагласност о отвореном и демократском процесу, у оквиру савезне државе и да донесу одлуку о новом уставном аранжману о односима између чланица федерације, који би био прихватљив за све стране“, подвукао „да је врло важно избећи свако једнострано деловање које би могло угрозити преговарачки процес и обезбедити демократски легитимитет његовог исхода“ и истакао да „сваки поновни преговори о односима у федерацији морају бити у сагласју са стабилношћу СРЈ и регионалном стабилношћу Југоисточне Европе“ (према: Вотс и др. 2002, 72). Овај је став поновљен у саопштењима Савета објављеним у јулу и септембру 2001. године (*Ibid*, 73). Поред тога, „Државној заједници Србија и Црна Гора је у априлу 2004. године понуђен „Предлог европског партнерства“, а у складу са одлуком Самита Европске уније, одржаном у Солуну у јуну 2003. године“ (Батавелић 2006, 121).

¹⁸ „До извесних напетости „у остатку ДОС“-а доводила је од почетка 2002. и Демокришћанска странка Србије (ДХСС) јер је, насупротив осталим партијама тог партијског „пола“, захтевала независност Србије“ (Гоати 2013, 55).

флексибилним и правичним да је могуће да би, да је у сличном облику и у различитим приликама, била „на столу“ десетак година раније, (чак) и бивша Југославија била очувана у својим границама (дакле, да до ратова у СФРЈ не би можда ни дошло).

Уместо било каквог дугорочно прихватљивог решења, 4. фебруара 2003. године, уз бројна кашњења, а „на основу Полазних основа за преуређење односа Србије и Црне Горе од 14. марта 2002. године“ (Батављевић 2006, 118 и 120), усвојена је Уставна повеља ДЗСЦГ. Одјек разочарења нејасном уставном природом ДЗСЦГ огледа се и у коментарима којима је овом ентитету дат епитет „бастардне државне заједнице“ (Марковић 2007, 53-54), односно оцена по којој тај документ „мало ко узима као обавезујући највиши правни акт“ (Петров 2006, 229) и који „садржи многе недоречености, празнине, уопштена и (или) тешко спроводљива решења“ (Гоати 2013, 162). Београдским споразумом, закљученим у пролеће 2002. године, којим је формирана ДЗСЦГ, Црна Гора је „прихватила да се уздржи од својих захтева за независношћу – привремено (*for the moment*)“ (The Economist 2002, 8).

Ревалоризација закључака о заједничкој српско-црногорској држави деловала је закаснело, јер је, по свему судећи, несигурна у својим изговорима и вођена тешко разумљивом строгошћу, службена Подгорица била неспремна да се укључи у рационалне аргументационе токове, чак и у контексту радикалне промене политичког садржаја односа између двеју чланица створених Уставом СРЈ (делимично и због коалиционих опредељења продемократског Београда).¹⁹ Потенцијал независности Црне Горе афирмисан је као неопозива реакција на осећај о доминантној и, на међународном

¹⁹ ДОС-ова „(...) коалиција са дојучерашњим Милошевићевим савезницима имала је, дугорочно гледано и неке изузетно неповољне ефекте. Жртва оваквог „брзог и лаког“ конституисања Савезне владе постала је продемократска владајућа црногорска коалиција, која је бојкотовала савезне изборе јер је у њиховој припреми Милошевић на неуставан начин променио Устав СРЈ на штету Црне Горе. Изостављање из Савезне владе демократски одређене владајуће коалиције Црне Горе (...) представљало је санкцију за њено противљење Милошевићевом „уставном пучу“, док су промилосевићевске опозиционе странке Црне Горе, које су учествовале у пучу, награђене коалицијом у Савезној влади! Пристајући да интересе владајуће демократске коалиције у Црној Гори „пусти низ воду“, ДОС је појачао уверење у неопходност да Црна Гора постане независна држава“ (Гоати 2013, 159).

плану, ратољубивој Србији, искљученој из свих релевантних економских и дипломатских токова. Иако је постојала врло жива могућност да се Црна Гора „предомисли“ на плану поновног осмишљавања заједнице са Србијом, она, вођена улититарном свешћу као руководним критеријумом, није реализована, у поамној радости (еуфорији) насталој идејом о самосталности и пуном међународном субјективитету, свакако нараслој у препричавањима, распаљивој реторици и обмањујућим конотацијама које не узимају у обзир ограниченост суверености државе у савременом свету.

5. ЗАКЉУЧАК

Устав СРЈ, усвојен „за трептај ока“ и на нетранспарентан начин, није могао да преживи озбиљне демократске и политичке трзавице које су пратиле његову примену. Он нарочито није био у могућности да надвлада велике разлике које су биле испољаване од стране руководства двеју чланица СРЈ. Ипак, уз одговарајуће уставне аранжмане и бољу вољу службене Подгорице, није немогуће да би та два субјекта могла да креирају државну заједницу која би могла да функционише, упркос свим препрекама. Црна Гора и Србија сувише су историјски дубински повезане да би се могло тврдити да није могуће да буду повезане у оквиру својеврсног новог упоредног федералног искуства.

Негативно асоциран појам Југославије пренет је, очигледно, и у разматрања очувања заједничке државе коју би имале да творе Црна Гора и Србија. Свакако, искуства настала живљењем у СРЈ не морају да буду водич за било какву сродну федерацију, остаје утисак да су Србија и Црна Гора могле да нађу пут до бољег уставног и политичког решења за заједнички живот. Посебно због тога што је само једна од чланица, 1992. године, имала могућност да се определи за учешће у федерацији као облику остварења националне самобитности.

Устав СРЈ једини је правни документ на основу којег су (само) Србија и само Црна Гора ступиле у заједничку државу. Њему не треба прелако судити: усвојен је у временима која су била обележена великим ризицима, његов је текст квалитетан и његова је примена – као што је случај са бројним (свим) другим уставима – могла бити спроведена доследније. Ипак, остаје за науку да су уставни попут тог увек подложни корекцији, не систематском игнорисању

и последичном „гашењу“. Можда би било од користи када би такви примери уставних докумената у нашој националној историји уживали пунију пажњу и добронамернију анализу.

ЛИТЕРАТУРА

Анастасијевић, Дејан. 2001. „Србија и Црна Гора: Платформа за разлаз“. *Време* бр. 542, 4. јануар 2001. https://old.vreme.com/arhiva_html/522/05.html. (14.02.2026).

Антонић, Слободан. 1999. „Србија у разбијеном огледалу: Да ли се жабљачки устав може поправити“. *Време*, бр. 446, 24. јул 1999. https://old.vreme.com/arhiva_html/446/4.html. (14.02.2026).

Батављевић, Драган. 2006. „Уставно питање у Србији – јуче, данас, сутра“. У: Драган Батављевић (ур.), *Одјеци Срећења: Србија у потрази за новим Уставом* (стр. 110 – 124). Крагујевац: Град Крагујевац.

Бачевић, Батић. 1997. „Саговорник НИН-а: Мило Ђукановић, црногорски премијер“. *Недељне информативне новине*, бр. 2438, 18. септембар 1997, <https://www.nin.rs/arhiva/2438/3.html>.

Боаров, Димитрије. 2000. „Интервју: проф. др Момчило Грубач, министар правде СРЈ: Само се закону може робовати“. *Време* бр. 514, 9. новембар 2000. https://old.vreme.com/arhiva_html/514/06.html. (17.02.2026).

Вотс, Роланд Л., Флајнер, Томас, Шнајдер, Ханс-Петер. 2002. *Уставно преуређење Савезне Републике Југославије*. Београд: Центар за либерално-демократске студије.

Гоати, Владимир. 2013. *Избори у Србији и Црној Гори од 1990. до 2013. и у СРЈ од 1992. до 2003.* Београд: Центар за слободне изборе и демократију, Национални демократски институт за међународне односе (НДИ).

Delpérée, Francois. 2004. “De la Belgique fédérale, de ses composantes et de son territoire“, У Marc Verdussen (ed.), *La Constitution belge : Lignes & entrelignes* (p. 23 – 25). Bruxelles: Le Cri édition.

Ђукић, Славољуб. 1994. *Између славе и анатеме: политичка биографија Слободана Милошевића*. Београд: Филип Вишњић.

Ђурђевић, Александар. 2000. „Нека претходна питања реформе Устава СР Југославије“. У Милијан Поповић (прир.), *Реконструкција правног система Југославије на основама слободе, демократије, тржишта и социјалне правде* (стр. 97 – 108). Нови Сад: Правни факултет Универзитета у Новом Саду.

Ђурђевић, Александар. 1999. „Нека претходна питања реформе Устава СР Југославије“. У Чедомир Богићевић, Драган Радиновић и Радомир Прелевић (ур.), *Уставно-правни аспекти југословенске федерације* (стр. 151 – 169). Подгорица: Удружења правника Црне Горе.

Јовановић, Милан. 2024. „Ратко Марковић између права и политике“, У Дарко Симовић (ур.), *Омаж проф. др Ратку Марковићу: зборник радова* (стр. 11 – 22). Београд: Криминалистичко-полицијски универзитет, 2024.

Коштуница, Војислав. 2000. *Између силе и права: косовски записи*. Београд: Хришћанска мисао.

Крећа, Миленко. 2024. „Међународноправно значење схватања континуитета СР Југославије професора Марковића“, У Дарко Симовић (ур.), *Омаж проф. др Ратку Марковићу: зборник радова* (стр. 23 – 34). Београд: Криминалистичко-полицијски универзитет.

Лазевић, Душан. 1999. „Спољна политика Југославије – неопходност темељних промена“. У: *Уставна и правна питања југословенске државе: Расправе у радној групи Београдског центра за људска права* (стр. 35 – 57). Београд: Београдски центар за људска права.

Лилић, Стеван. 1992а. Олако доношење устава. Правни живот: часопис за правну теорију и праксу, 7-8/1992, година XLII, књига 399, стр. 943-1150.

Лилић, Стеван. 1992б. Устав непосредне ратне опасности. Анали Правног факултета 4/1992, стр. 299-308.

Марковић, Ратко. 2007. „Устав Републике Србије од 2006. – критички поглед“. У: Ратко Марковић, Драгутин Брчин (ур.), *Устав Србије – критичка анализа* (стр. 9 – 55). Београд: Београдски форум за свет равноправних.

Милошевић, Милан. 2000а. „Изборни закон“. *Време* бр. 499, 29. јул 2000. https://old.vreme.com/arhiva_html/499/02.html. (18.02.2026).

Милошевић, Милан. 20006. „Југославија или Слободан I: опасан уставни трик“. *Време* бр. 497, 15. јул 2000. https://old.vreme.com/arhiva_html/497/02.html. (18.02.2026).

Милошевић, Милан. 2001. „Устав СРЈ : Има ли венчања после развода“. *Време* бр. 523, 11. јануар 2001. https://old.vreme.com/arhiva_html/523/index.html. (21.02.2026).

Николић, Павле. 2001. *Устав Краљевине Србије (нацрт)*. Београд.

Петров, Владан. 2024. *Уставна и друга сабирања*. Београд: Политика око.

Петров, Владан. 2006. „Уставна реформа – наше не(схватање) устава“. У Драган Батављевић (ур.), *Одјеци Сретења: Србија у потрази за новим Уставом* (стр. 227 – 231). Крагујевац: Град Крагујевац.

Радиновић, Драган. 1999. „Неподношљива неуставност“. У Чedomир Богићевић, Драган Радиновић, Радомир Прелевић (ур.), *Уставно-правни аспекти југословенске федерације* (стр. 5 – 12). Подгорица: Удружење правника Црне Горе.

Радоњић, Радован. 1999. „Југославија – неостварљиви пројекат“. У Чedomир Богићевић, Драган Радиновић, Радомир Прелевић (ур.), *Уставно-правни аспекти југословенске федерације* (стр. 83 – 127). Подгорица: Удружење правника Црне Горе.

Самарџић, Слободан. 1999. „Србија у разбијеном огледалу : Да ли се жабљачки устав може поправити“. *Време*, бр. 446, 24. јул 1999. https://old.vreme.com/arhiva_html/446/4.html. (18.02.2026).

Стефановић, Ненад Љ. 2000. „Српско-црногорско изборно надигравање : Чаша меда пуна жучи“. *Време* бр. 504, 2. септембар 2000. https://old.vreme.com/arhiva_html/504/08.html. (19.02.2026).

Стефановић, Ненад Љ. 1999. „Српско паковање : Један за све“. *Време* бр. 433, фебруар 1999. https://old.vreme.com/arhiva_html/433/5.html. (19.02.2026).

The Economist, March 16th-22nd 2002.

Хибер, Драгор. 1999. „Југославија као федерација, Србија и Црна Гора као федералне јединице“. У *Уставна и правна питања југословенске државе: Расправе у радној групи Београдског центра за*

људска права (стр. 25 – 34). Београд: Београдски центар за људска права.

Центар за слободне изборе и демократију. 2003. *Око избора: Извештај са парламентарних и председничких избора у СРЈ и покрајинских избора у Војводини (септембар – октобар 2000)*. Београд.

Чавошки, Коста. 1992. Трећа Југославија у новом уставном руху. *Анали Правног факултета*, 4/40, стр. 309-316.

ИЗВОРИ ПРАВА

Устав Републике Србије, *Службени гласник РС* 1/1990.

Устав Републике Црне Горе, *Службени гласник РЦГ*, 48/1992.

Устав Савезне Републике Југославије, *Службени лист СРЈ*, 1/1992 и 29/2000.

Уставна повеља Државне заједнице Србија и Црна Гора, *Службени лист СЦГ*, 1/2003 и 26/2005 – Амандмани I-III).

Vladimir Mikić

THE ZABLJAK CONSTITUTION: A DECADE AND A “LITTLE MORE” OF A FAILED ATTEMPT TO CREATE AND MAINTAIN A SERB AND MONTENEGRIN COMMUNITY

Resume

The subject of the paper is the examination of the circumstances under which the Constitution of the Federal Republic of Yugoslavia of 1992 was adopted, how it was implemented (and how its full implementation was evaded), as well as how the amendments adopted in 2000 actually led to the disintegration of the state which was founded by it. The aim of the paper is to determine, as precisely as possible, viewed from a point of view of almost three and a half decades after the adoption of the Constitution of the Federal Republic of Yugoslavia, whether it was possible to maintain and further build the state union between the Republic of Serbia and Montenegro. The method of legal history was used in the paper, with certain amalgam of interpretations borrowed from political science. In the paper it is suggested that a union between the last two Yugoslav republics was still possible, albeit under a different name and, most likely, a dissimilar constitution.

Keywords: Constitution of the Federal Republic of Yugoslavia; Federal Republic of Yugoslavia; Constitutionality of Serbia; Serbia and Montenegro.

Достављено: 8.5.2026. године
Прихваћено: 17.6.2026. године

ДОМАЋИ IP VOX РЕЖИМ У ЗАКОНУ О ПОРЕЗУ НА ДОБИТ ПРАВНИХ ЛИЦА И УСКЛАЂЕНОСТ СА ДОБРИМ ПРАКСАМА ОЕСД***

Сажетак

Закон о порезу на добит правних лица (ЗПДПЛ 2024) у чл. 25б успоставља режим тзв. IP Vox-а којим се утврђују пореске обавезе и повољнији пореско-правни режим за она правна лица која стичу накнаду од искоришћавања права интелектуалне својине. Циљ рада јесте анализа обима права интелектуалне својине која су обухваћена дефиницијом споменутог члана. Аутори крећу од хипотезе да нису обухваћена сва права интелектуалне својине од значаја за иновативну активност, док она права која улазе у обим исте норме су заправо само делимично обухваћена и не на начин који би одговарао њиховој природи, а према dobrим праксама OECD-а на које се законодавац експлицитно позива. Аутори се служе правно-догматским методом, као и методом анализе садржаја и настоје да утврде да ли постоји основ за измену пореских прописа везаних за IP Vox режим.

* Аутор је научни сарадник на Институту за упоредно право. Електронска адреса аутора: m.vasovic@iup.ac.rs. ORCID: 0009-0007-4218-3350.

** Аутор је истраживач приправник на Институту за упоредно право. Електронска адреса аутора: i.muidza@iup.ac.rs. ORCID: 0009-0008-3651-4608.

*** Овај рад је настао као резултат истраживања у оквиру пројекта „Право и циљеви одрживог развоја: Први део“ који у 2026. години спроводи Институт за упоредно право уз финансијску подршку Министарства науке, технолошког развоја и иновација (евиденциони број: 451-03-33/2026-03/200049 од 5. 2. 2026). Др Милош Васовић је Одлуком Научног већа Института за упоредно право број 495 од 6.7.2026. године именован за ментора Игору Муици, истраживачу-приправнику Института за упоредно право и докторанду Правног факултета Универзитета у Београду. Овај рад је један од резултата менторства са наведеним кандидатом.

Кључне речи: IP Vox режим, порези, порез на добит правних лица, право интелектуалне својине

1. УВОД

Пореска политика може на различите начине да буде средство за подстицај иновативних активности. Неке настају увођењем правних института у законодавство који су релевантни за опорезивање правних лица или физичких лица тј. грађана. Како центар пажње заузимају привредна друштва, сагледавају се порески подстицаји из Закона о порезу на добит правних лица (ЗПДПЛ). Закони о порезима на добит генерално подстичу правна лица која се баве иновационом делатношћу, као и правна лица током развоја саме иновације (енг. *R&D Tax Incentives*) и подстицаја током експлоатације иновације (енг. *IP Vox*) (Evers 2015, 2; Merrill 2016, 848). Конкретно, у домаћем законодавству то би била експлоатација односно искоришћавање које настаје услед стицања накнаде за искоришћавање конкретног интелектуалног добра, а не за накнаде услед преноса права у целини, тамо где је то могуће (ЗЗПДЛ 2024, чл. 25б, ст. 1, 5).

Аутори посматрају који опсег права интелектуалне својине и интелектуалних добара је обухваћен *IP Vox-ом* у српском пореском законодавству. Покушавају да формирају адекватну дефиницију квалификованих интелектуалних добара која би требало да буду обухваћена повлашћенијим пореским режимом у српском законодавству. Аутори теже том циљу подстакнути хипотезом да тренутни пореско-правни режим неадекватно подстиче иновативну активност јер не обухвата све правне институте који су уско везани за успешне резултате истраживања и развоја. Поврх тога, у аспектима српског *IP Vox-а* где законодавац одређене правне институте укључује, то чини на непрецизан начин и оставља простора за двосмислено тумачење. Услед тога, долази до правне несигурности да није јасно која су све интелектуална добра обухваћена повлашћенијим пореским режимом. Тај проблем произлази из чињеница да квалификована интелектуална добра нису дефинисана у складу са својом природом. Најзад, аутори уочавају да се законодавац сам експлицитно позива на „добру праксу“ *OECD*, међутим, анализа докумената и препорука *OECD* указује на то да српски законодавац није укључио нека права које *OECD* сматра значајним за остваривање циљева подстицања иновативне делатности. Сходно томе,

главно истраживачко питање која аутори постављају је: Да ли чл. 256 Закона о порезу на добит правних лица заиста у потпуности обухвата сва права интелектуалне својине од значаја за иновативну активност, имајући у виду и њихову правну природу, а у складу са препорукама и добрим праксама *OECD*?

При одговору на ово питање аутори се служе правно-догматским методом, као и методом анализе садржаја. Додатно, аутори анализирају и тумаче концепте из области права интелектуалне својине у пореским прописима и утврђују, да ли постоји основ за шире тумачење, или тренутно стање изискује законодавне измене. Аутори дефинишу прво шта је *IP Vox* режим. У другом делу, анализирају се препоруке *OECD*. Најзад, анализира се домаћи *IP Vox* режим и износе недостаци који кулминирају закључком и предлогом како би српски *IP Vox* режим могао да служи својој сврси у потпуности и смањи правну несигурност.

2. ОПШТЕ О *IP VOX* ПРЕФЕРЕНЦИЈАЛНИМ РЕЖИМИМА

IP Vox је општеприхваћен термин којим се означавају порески режими који знатно смањују ефективну пореску стопу правних лица за онај део добити који је настао искоришћавањем права интелектуалне својине или других врста интелектуалних добара (Evers 2015, 2; Fabris 2019, 38). Многи *IP Vox* порески режими су експлицитно увођени како би се пореском политиком подстакло улагање у истраживање и развој (Evers 2015, 152). Идеја иза тога је што се сматра, да се под нормалним тржишним условима, улаже у истраживање и развој на nižем нивоу од идеалног (Evers 2015, 152). То се објашњава, између осталог, аверзијом према ризику. Истраживање и развој су ризична активност, неизвесног исхода и сходно томе се у њих не улаже довољно (Arrow 1962, 616, 619). Значај подстицања ових активности је што гране привреде које се ослањају на истраживање и развој су кључне за привредни раст и запошљавање (OECD 2015a, 24).

Наравно, постоје и други мотиви законодавца. То су покушај да се привуку или задрже лако покретне инвестиције високе вредности која ће се касније опорезивати. У то спадају и интелектуална добра. Додатно, тиме се подстиче стварање радних места која изискују високу школску спрему и којима се ствара знање. Најзад,

један мотив је свакако и повећање пореских прихода државе (Evers et al. 2015, 504; Evers 2015, 2; Hall 2019, 6–7; González Cabral et al. 2023, 15).

Привлачност *IP Vox* режима неке државе, као и утицај пореске политике на иновативну активност не зависи само од *IP Vox* режима, нити искључиво од тога која интелектуална добра су њим обухваћена. Други значајни елементи пореске политике су и: пореске стопе, начин третирања квалификованих прихода и трошкова, постојање других, већ поменутих инструмената пореске политике, (Evers et al. 2015, 505; Gadžo 2015, 750), (не)примењивање *nexus* система (Evers 2015, 40)¹, као и порески третман амортизације нематеријалне имовине, правила међународних пореских уговора чији је држава потписник, статус државе као (не)чланице Европске уније,² правила о страним контролисаним компанијама (енг. *Controlled foreign corporation (CFC) rules*) и управна пракса пореске управе (Gadžo 2015, 750–751; Evers 2015, 39). Међутим, упркос постојању великог броја фактора који чине саставни део пореске политике у области подстицања иновативне активности, корпус права интелектуалне својине који се сматра квалификованим у оквиру *IP Vox* режима је и даље од великог значаја (Evers et al. 2015, 505; Gadžo 2015, 750). Због тога, и даље се сматра питање корпуса квалификованих интелектуалних добара битним (Hall 2019, 7).

Први европски *IP Vox* је настао у Француској 2000. године, а затим у Мађарској 2003. године, иако први такав порески режим се уочава још у Ирској 1973. године. Међутим, *IP Vox* се затекао у жижи јавности тек од 2007. године када су Луксембург и Холандија створиле сопствени *IP Vox* режим (Evers 2015, 2; Fabris 2019, 40). Након тога, неке студије показују да је већ у 2021. години постојало 49 држава у свету која су имале сопствени *IP Vox* режим (González Cabral et al. 2023, 11).

¹ Суштина овог система је да *IP Vox* створи повлашћени режим само за она права интелектуалне својине чији предмет заштите је заправо настао подухватима у области истраживања и развоја који су се већински спровођени од стране обвезника на кога се примењује повлашћени режим (OECD 2013, 18; OECD 2015b, 3; González Cabral et al 2023, 15–16).

² Примера ради, чланице Европске уније примењују Директиву о заједничком систему опорезивања који се примењује на исплате камата и ауторских накнада између повезаних друштава различитих држава чланица, а што резултира повлашћеном третману опорезивања (Directive (EC) 49/2003).

3. ПРЕПОРУКЕ ОЕСД И IP VOX РЕЖИМ

Разлог зашто аутори посвећују пажњу добрим праксама *OECD-a* је што је Србија једна од 148 чланица *OECD/G20 Inclusive BEPS Framework* који је од великог значаја за питање *IP Vox* режима (OECD 2025). Додатан разлог је тај што се чл. 256 ЗПДПЈ, којим се дефинише и корпус квалификованих интелектуалних добара, законодавац експлицитно позива на добре праксе *OECD-a*. То се види из формулације да Министар финансија, ослањајући се на изворе везане за добру праксу пореских подстицајних мера интелектуалне својине *OECD-a*, ближе уређује услове и начин изузимања квалификованих прихода из пореске основице (ЗПДПЈ 2024, чл. 256, ст. 7). Најзад, ставови изнети у оквиру *OECD-a*, а нарочито Форума за штетне опорезивајуће праксе (енг. *FHTP – Forum on Harmful Tax Practices*) се сматрају смерницама високог угледа у области пореског права.

Дobre праксе *OECD* у овој области се простиру кроз низ докумената. Они су делом настали као забринута реакција на велики број нових *IP Vox* режима касних 2000-их. Забринутост *OECD-a* није настала услед жеље држава да подстакну истраживање и развој, већ услед подложности коришћења *IP Vox* режима као средства за избегавање плаћања пореза. Идеја *OECD-a* је била да спречи да се у једној држави ствара вредност, а да се опорезива добит од те вредности (интелектуалног добра) вештачки измешта у другу јурисдикцију (OECD 2015a, 23–25). То је већински постигнуто стварањем *pexus* режима (OECD 2013, 14–15; OECD 2015b; González Cabral et al. 2023, 15–16). Тај проблем је постојао јер права интелектуалне својине, као инвестиција, нису толико везана за географску области. Стога, могу лако да се пребацују без великих (непореских) трошкова. Чланице група привредних друштава преносе преносива права интелектуалне својине чланицама у другим јурисдикцијама услед повољнијег пореског режима (нижих пореских стопа). Тај процес је додатно олакшан тешком евалуацијом права интелектуалне својине, као и чињеницом да једна тако лако преносива инвестиција често доноси високе приходе. То резултира једноставним и вештачким измештањем добити у другу јурисдикцију (Evers 2015, 1, 37, 211; Evers et al. 2015, 503; Gravelle 2016, 10). То је суштински, један од облика манифестације проблема ерозије пореске основице и измештања профита познатијег као *BEPS* (енг. Base Erosion

and Profit Shifting) којим, пре свега мултинационалне корпорације (МНК), избегавају плаћање пореза (OECD 2013, 7–11).

Како је већ поменуто, циљ *OECD* је очување компоненте *IP Вох* режима који подстиче иновативну активност. *OECD* је у неким од докумената указао на то која права интелектуалне својине су заиста уско везана за иновативну активност која се подстиче. *OECD*, у документу „Акција 5: Споразум о измењеном *nexus* приступу за режиме за интелектуална добра“ из 2015. године (Споразум), пружа смернице за дефинисање квалификованих интелектуалних добара. Тврди се да треба сматрати квалификованим, само патенте и она интелектуална добра која су суштински једнака њима. Суштинска једнакост се огледа кроз поступак правне заштите и поступак одобрења и регистрације који се могу сматрати релевантним. Међутим, никако не могу да се квалификују интелектуална добра која имају „маркетиншку“ сврху, као што је случај са жигом заштићеним ознакама (OECD 2015b, 5).³

Ипак, овај, нешто рестриктивнији став, није био коначан. У самом Споразуму је назначено да је неопходно утврдити како треба третирати рачунарске програме који подлежу различитим облицима заштите, као и оне иновације, које не подлежу патентној заштити (OECD 2015b, 5). Нешто касније, у коначном извештају *OECD-a* о Акцији 5 (Коначни извештај), дају се прецизније дефиниције. Патенти се тумаче широко. Они обухватају мале патенте, права којима се штите биљке и генетски материјал попут права оплемењивача биљне сорте, „лекове сирочад“ и различита *de facto* продужења патента, као што су сертификати о додатној заштити (OECD 2015a, 26). Такав приступ би потенцијално могао да се примењује и на обвезнике који стичу накнаду од лекова „сирочади“ (енг. *Orphan drugs*) који нису под патентном заштитом, али су опет означени као лекови „сирочад“⁴ и за носиоца дозволе за лек која је издата први

³ Овакав став *OECD-a* је могао да се затекне и у нешто ранијим документима (OECD 2014b, 31).

⁴ Лекови сирочад (*Orphan лекови*) се у Закону о лековима и медицинским средствима (ЗЛМС) дефинишу као лекови који се употребљавају за лечење ретких болести код људи (ЗЛМС 2017, чл. 11, ст. 3). Детаљнија дефиниција се налази у праву Европске уније. Наиме, то су лекови и медицинска средства којима се дијагностификује, спречава или лечи болест опасна по живот или хронично ослабљујуће стање које не погађа више од 5 од 10,000 особа. Довољно је и ако може да се утврди да без подстицаја је мало вероватно да ће пуштање таквог

пут (енг. *data and market exclusivity*).⁵ У српском праву се посматра да ли је дозвола издата први пут у Републици Србији или земљама Европске уније, те се та прва дозвола и све њене потоње варијације и допуне називају „глобална дозвола за лек“ (ЗЛМС 2017, чл. 31, ст. 1).

Мимо патената и сличних права, сматра се да у ту групу свакако улазе рачунарски програми заштићени ауторским правом зато што они такође настају процесом истраживања и развоја. Додатно, мало је вероватно да ће се део подухвата суштинског развоја софтвера изместити у друге државе. Други облици предмета заштите ауторског права нису обухваћени јер нису резултат истраживања и развоја (OECD 2015а, 26).

Конечно, трећа врста су посебни случајеви који деле одлике патената (нису очигледни, корисни су⁶ и нови). У оквирима *OECD* препорука, они би могли да се примењују на субјекте чији светски обрт је мањи од 50 милиона евра годишње и који самостално немају обрт од 7,5 милиона евра бруто прихода од свих права интелекту-

лека или медицинског средства на тржиште да створи довољне приходе којим би се оправдало неопходно улагање. Такође, неопходно је да не постоји задовољавајући метод дијагностификовања, превенције или лечења за ту болест, а уколико већ постоји, неопходно је да нови лек или медицинско средство буду од великог значаја за оне који пате од те болести односно хроничног стања (Regulation (EC) 141/2000, Art. 3).

⁵ Након што се први пут изда дозвола за лек у Србији или земљама Европске уније (глобална дозвола), није могуће поднети предлог за издавање дозволе за лек са скраћеном документацијом док не прође рок од најмање осам година од дана када је глобална дозвола издата. Тек по истеку десет година од тог дана предлагач може да добије дозволу за лек са скраћеном документацијом (ЗЛМС 2017, чл. 31, ст. 1–3). Дозвола за лек са скраћеном документацијом се подноси за: генеричке лекове, генеричке хибридне лекове и биолошки сличне лекове (био-еквиваленте). При подношењу скраћене документације, произвођачи генеричких лекова не подносе документа која су резултат сопствених клиничких студија, већ документацију која је неупоредиво краћа (ЗЛМС 2017, чл. 29–30). Тиме се ствара могућност путем регулаторног инструмента да један произвођач лека, углавном и титулар патента, има независно од тога патента *de facto* монопол јер једини има дозволу за стављање лека у промет.

⁶ Конкретан документ говори о корисности услед специфичности америчког и *common law* патентног система који се заснива на тзв. *utility* доктрини где је услов корисност, док се на тлу европског континенталног система као услов захтева привредна применљивост проналаска.

алне својине која им припадају (OECD 2015a, 26).⁷ Да би се овакав вид олакшице увео, неопходно је пријавити га *FHTP-и* (OECD 2015a, 26–27).⁸ Оно што се и овде наглашава је да интелектуална својина, која се тиче „маркетинга“, као што је то случај са жиговима, никако не може да буде део *IP Vox* режима (OECD 2015a, 27).

4. СРПСКИ *IP VOX* РЕЖИМ

Као што је поменуто, да би један *IP Vox* режим вршио своју функцију, неопходно је да обухвата она права интелектуалне својине која су резултат истраживања и развоја. ЗПДПЈ у чл. 25б дефинише права интелектуалне својине чије експлоатација је обухваћена повлашћенијим пореским режимом (ЗПДПЈ 2024, чл. 25б). Српски *IP Vox* режим функционише тако што се квалификовани приход изузима из пореске основице и умањује за историјске и текуће порески признате расходе који проистичу од истраживања и развоја који је довео до настанка квалификованог интелектуалног добра. У наредном делу, приказаћемо која су то права интелектуалне својине укључена у домаћу норму о *IP Vox* режиму

4.1. Ауторска дела и сродна права

Што се тиче ауторских дела и сродних права, из формулације је крајње очигледно да су у питању рачунарски програми који се међу чланицама Конвенције о европском патенту, па и код нас, сматрају ауторским делом уколико имају пратећу техничку и корисничку документацију (ЗАСП 2019, чл. 2, ст. 1, тач. 1) и који се начелно не штите патентима (European Patent Convention, art. 52, para. 2(c); ЗП, чл. 7, ст. 4, тач. 4). Ипак признаје им се патентна

⁷ При процени се користи просек у последњих 5 година како би се утврдила испуњеност услова.

⁸ Пријава садржи информација о томе које вид олакшица је у питању, правном и управном оквиру у којем се оне примењују, као и броју и врсти права интелектуалне својине које потпадају под ту категорију. Најзад, достављају се и информације о броју пореских обвезника који су корисници ове пореске олакшице и колико укупни приход од права интелектуалне својине се генерише из те категорије (OECD 2015a, 26–27).

заштита ако су техничко решења јер производе додатни технички ефекат који може да се штити патентом (ЕРО 2025, 757).⁹

Како је поменута и сродноправна заштита, може да се претпостави да под ову дефиницију потпадају и базе података, које свакако могу да буду и предмет ауторскоправне заштите. То делује логично, будући да их закон и дефинише као резултат значајног улагања у квантитативном односно квалитативном смислу кроз прибављање, проверу или представљање садржаја базе података (ЗАСП 2019, чл. 137). Уз то њихова вредност и јесте у томе што се превазилазе потешкоће које ствара велики број информација који се превазилази стварањем све ефикаснијих и свеобухватнијих база података (Вујичић 2019, 302; Марковић и Поповић 2024, 94–95).

4.2. Патенти и слична права

Што се тиче патената и сличних права, можемо уочити добар приступ законодавца јер није пружио повољнији порески режим само за патенте као такве, већ и за подносиоце пријава (ЗПДПЛ 2024, чл. 25б, ст. 5). Тиме се узима у обзир реалност патентног система, а то је да се на суштинско испитивање, признање и регистрацију права чека по правилу више године, а некад и по деценију (Марковић и Поповић 2024, 106; Марковић 2006, 109).

Упркос формулацији каква јесте, чини се крајње неупитним да су обухваћени и мали патенти за које се захтевају исти услов, али се суштинско испитивање (испитивање новости, инвентивног нивоа и привредне применљивости) не спроводи (ЗП 2021, чл. 164, ст. 1, ст. 3). Због тога постоји ризик да се касније, на захтев заинтересованог лица, утврди да проналазак није испуњавао неопходне услове за шта се није знало услед изостанка суштинског испитивања. Ипак, Правилник о условима и начину изузимања квалификованих прихода из основице пореза на добит правних лица (Правилник) је

⁹ Под додатним техничким ефектом мисли се на ефектом који се не своди на нормалне физичке интеракције између програма (софтвера) и рачунара (хардвера). Циркулација електричних струја унутара компјутера није довољна. Углавном се захтева да се употребом софтвера управља неким техничким процесом или функционисањем самог рачунара. Наравно постоје и други фактори о којима може да се више види у: European Patent Office, *Guidelines for Examination in the European Patent Office*, European Patent Office, Munich, 2025, 757–764.

предухитрио ову околност јер предвиђа *ex tunc* приступ у случају поништаја или истека права. То значи да се не изузимају квалификовани приходи из пореске основице, почев од пореског периода у којем је такав статус престао (Правилник 2019, чл. 4, ст. 6).

За друга права индустријске својине, као што је поменуто, проблем тумачења се називао у самом закону (ЗПДПЛ 2024, чл. 25, ст. 5). Тај проблем долази до изражаја појашњењем из Правилника. Проблем је што се говори о носиоцу права или подносиоцу пријаве у вези са проналаском у складу са законом којим се уређују патенти (Правилник 2019, чл. 4, ст. 1). Уколико се примени уско тумачење, па чак за неке случајеве и при широком тумачењу, изузеће се неке иновације које су свакако биле резултат истраживања и развоја.

До првог проблема се наилази код питања сертификата о додатној заштити који постоји као део решења проблема фармацеутске и хемијске индустрије која се бави средствима за заштиту биља. Проблем је што носилац патента нема довољно времена да искористи свој проналазак и поврати своју инвестицију што је резултат скупог процеса истраживања и развоја у овој области, као и релативно дуго чекање за промет одговарајућег производа који може да траје и више година. Сходно томе, сертификатом се, у складу са прописаном формулом, стварају услови да се још пет година експлоатише резултат тог истраживања и развоја, (Марковић и Поповић 2024, 147), међутим, проблем настаје у томе што се патент односи на патентирани проналазак, а сертификат на конкретан производ за који је добијена дозвола за стављање у промет (Марковић и Поповић 2024, 148; ЗП 2021, чл. 114, ст. 1–2). Сертификат је посебно право које је по садржини исто као патент, али није продужење патента јер се разликује по предмету заштите (Марковић и Поповић 2024, 148; Миладиновић 2023, 657).

Уколико би се широко тумачило, и узело у обзир да тај производ јесте блиско везан за проналазак који је био предмет заштите патента, могао би да се примени порески режим, међутим, технички и даље би могло да се тврди, уз неко уско тумачење, да предмет заштите није проналазак, а да се чл. 256 ЗПДПЛ примењује само на права у вези са проналаском.

Оно што је свакако значајнији пропуст и још спорније питање је питање биљних сорти. Проналасци који се односе на проналаске који се састоје од биолошког материјала или га садрже могу

да се патентирају (ЗП 2021, чл. 7, ст. 2). Међутим, то не може да се ограничи на биљну сорту или животињску расу, као ни биљке или животиње које се добијају битно биолошким поступком (осим микробиолошког). (ЗП 2021, чл. 7, ст. 2, тач. 2; чл. 9, ст. 1, тач. 3). Разлог који стоји иза таквог приступа је што одређени геном биљке, биљке индивида и делови биљака могу да буду проналазак услед развоја генетског инжењеринга (Марковић и Поповић 2024, 106), међутим, када се биљке добијају традиционалним поступцима оплемењивања биљака (селекција, укрштање и мутација) тј. битно биолошким поступцима, будући да њих карактерише непоновљивост, сматра се да нова биљна сорта није проналазак у смислу патентног права (Марковић и Поповић 2024, 106, 201–202). Упркос томе, стварање биљних сорти и даље изискује велики интелектуални труд и знатне финансијске инвестиције (Марковић и Поповић 2024, 202). Због тога постоји *sui generis* право – право оплемењивача биљних сорти. Оно се додељује у посебном поступку и захтевају се другачији услови за признање права (ЗЗПОБС 2011, чл. 1, 2, 6). Како биљне сорте, које су предмет само заштите права оплемењивача биљних сорти нису проналасци, у тренутном *IP Vox* режиму у Србији, чини се да за њих нема места да буду предмет повољнијег пореског режима, упркос томе што су резултат напорног процеса истраживања и развоја.

Једнако лош положај погађа кориснике привилегија услед тога што су развили лек „сироче“ или су носиоци прве глобалне дозволе за лек. Основни разлог лежи у чињеници да чл. 25б ЗПДПЛ примењује повољнији порески режим за носиоце права или подносиоца пријаве у вези са проналаском. Треба нагласити да Србија не регулише детаљно лекове „сирочад“. Они се само помињу у чл. 11, ст. 3 ЗЛМС као једна од врста лекова којима Агенција за лекове и медицинске средства не наплаћује тарифе (ЗЛМС 2017, чл. 11, ст. 4). О њима се највише зна из страних извора права, будући да су креација права САД из 1983. године (*Orphan Drug Act*), која се у више Уредби Европске уније протеже у периоду од 2000. до 2006. године (ЕМА). У сваком случају, у већини регулаторних системима, па и код нас за носиоце прве глобалне дозволе за лек не додељује се никакво право. Напротив, законодавац ствара регулаторну забрану да се другима, а пре свега произвођачима генеричких лекова, изда

дозвола за стављање тог или сличног лека у промет.¹⁰ Сходно томе, не може да се говори о правима, иако је идеја да се из сличних побуда, због којих постоји патентни систем и систем сертификата о додатној заштити, пружи *de facto* монополистички положај на тржишту за тај конкретан лек. Ако је идеја да се заштите значајни резултати процеса истраживања и развоја, погрешно је изузети из опуса квалификованих интелектуалних добара иновације које се штите путем овог регулаторног инструмента, а не конституисањем субјективног права.

4.3. Ознаке и остала права индустријске својине

Ознаке, као одвојен концепт од творевина и псеудотворевина имају за функцију разликовање робе и услуга. Ознаке, такође, имају рекламну функцију или „маркетиншку“ како се то истиче у документима *OECD-a*. Субјективна права чији су предмет ознаке су право жига и право заштите ознака географског порекла (Марковић и Поповић 2024, 29–31, 153; *OECD* 2015a, 27). Такође, не треба у *IP Вох* режим укључити ни право заштите топографије интегрисаног кола. Иако ЗЗТПП говори о томе да је предмет заштите топографија у обиму у коме је резултат интелектуалног напора ствараоца и у коме није општепозната у тој индустрији (ЗЗТПП 2019, чл. 3, ст. 1), битно је присетити се да предмет заштите је сама топографија. Предмет заштите нису: технологија за производњу интегрисаног кола, информације које се на њој чувају, њена функција, као ни систем, концепт или идеја на којој почива топографија. Чак ни открића која би захваљујући њој могла да настану нису обухваћена тиме (Марковић и Поповић 2024, 196). Такви аспекти који нису обухваћени заштитом из овог права, углавном могу да се обухвате патентима. Стога, још једном се разјашњава да аутори нису против пореског подстицања технологије из области полупроводничких производа, већ само против повлашћивања топографија интегрисаних кола као таквих.

¹⁰ Код првих глобалних дозвола за лек могуће је добити дозволу и као други произвођач, али само у поступку за добијање дозволе са потпуном документацијом, међутим, није могуће учинити исто у поступку за добијање дозволе са скраћеном документацијом коју подносе произвођачи генеричких лекова и био-еквивалената, барем док не прође назначени период (ЗЛМС 2017, чл. 30–31).

Најзад, остаје право заштите дизајна. Аутори сматрају да би се укључивањем права заштите дизајна направила грешка и поступило супротно препорукама *OECD-a*. Разлог лежи у томе што, иако се дизајном некад штити спољни изглед производа у коме јесте отелотворен проналазак заштићен патентом, дизајн се тиче само спољног изгледа производа односно укупног визуелног утиска који он оставља на информисаног потрошача или корисника (ЗПЗИД 2018, чл. 1, ст. 1–2, чл. 2, ст. 1). Дизајном се не штите иновације. Он чак има улогу знака разликовања и служи као средство маркетинга (Ivanović 2024, 126). На то да није повезан са истраживањем и развојем које је фокус оваквог пореског подстицаја, указује и чињеница да се не може штити спољашњи изглед производа који је искључиво одређен техничком функцијом производа (ЗПЗИД 2018, чл. 8, ст. 1). То је и логично јер је идеја да се спречи заштита проналазака у оквиру права заштите дизајна. Тиме се и успоставља гранични појам између патентног права и права заштите индустријског дизајна (Милосављевић 2022, 385).

Сходно томе, аутори анализом чл. 256 ЗПДПЛ утврђују да нема простора да се тумачи да су било које од малопре наведених права индустријске својине обухваћена повлашћенијим пореским режимом, али исто тако сматрају да услед њихове, примарно маркетиншке улоге, ни не треба да буду део корпуса *IP Vox* режима.

4.4. Пословне тајне

Специфичност питања пословне тајне је што је *IP Vox* режим у Србији уведен 2018. године, док је Закон о заштити пословне тајне уведен тек 2021. године. Наравно, она је свакако постојала, али се само помињала у другим прописима без јасног дефинисања. Сличан проблем као за лекове „сирочад“ и првих глобалних дозвола за лек је то што пословна тајна није субјективно право (Марковић и Поповић 2024, 311; Шокињов 2018, 408). То су информације одређених карактеристике које имају држаоце и које могу да буду предмет грађанскоправне заштите, као и заштите кривичног и прекршајног права (привредних преступа) (ЗЗПТ 2021, чл. 1, ст. 1; чл. 5, 21; КЗ 2024, чл. 240).

Самим тим, ниједним тумачењем чл. 256 ЗПДПЛ не може да се закључи да су пословне тајне део повољнијег пореског режима, иако неке студије указују да постоје системи који их сматрају ква-

лификованим интелектуалним добрима (González Cabral et al. 2023, 23, 51). Ипак, чињеница је да се пословним тајнама штите резултати процеса истраживања и развоја упркос постојању патентног система. То води до резултата да је инхерентна карактеристика *IP Vox* режима да не награђује иновацију као такву, већ само ону која ужива неки вид „регистроване“ заштите. Стога, одређени број иноватора бива дискриминисан (Alstadsæter et al. 2015, 4).

Мотиви зашто неки иноватори не патентирају своје проналаске су различити. Наиме, првенствено у неким областима се то ређе чини, као што је случај са проналасцима поступка (Alstadsæter et al. 2015, 5) и одређеним гранама привреде. У неким гранама привреде се иновације више патентирају од других јер тада то често није ефективан начин за експлоатацију иновације (Alstadsæter et al. 2015, 5).¹¹ У тим случајевима је пословна тајна ефикаснији начин. Разлог је тај што у тим областима постоји знатна тешкоћа да се сазна жељена информација и спроведе процес реверзибилног инжењеринга (Marković 2018, 104).¹² Најзад, неким иноваторима је процес патентирања и одржавања патената прескуп (Дамјановић 2021, 120).

Иако је тачно да предмет одређених пословних тајни јесте резултат истраживачког напора и развоја који би могао да се заштити и патентом (Јовић 2018, 10), аутори заузимају став да њих не треба уврстити у квалификована интелектуална добра из више разлога. Први разлог је крајње практичан. То је чињеница да сва остала интелектуална добра, чак и ако нису предмет субјективног права интелектуалне својине, макар су предмет одређеног регулаторног режима као резултат управног поступка. С друге стране, пословне тајне су тајне и за њихово постојање се ни не зна. Оне се налазе пре свега у актима њиховог имаоца (ЗЗПТ 2021, чл. 2). Стога, тешко је

¹¹ Највећи степен патентирања се опажа у: рачунарству, електроници, машинском инжењерингу, хемијској и фармацеутској индустрији (Alstadsæter et al 2015, 5).

¹² Даје се пример стварања нових легура зато што је практично немогуће сазнати који је састав мешавине која чини легуру, као ни колики је проценат заступљености различитих метала који су садржани у легури, те је у таквим случајевима пословна тајна најбољи вид заштите. Генерално, у „традиционалним“ гранама привреда је много теже спровести процес реверзибилног инжењеринга и доћи до жељене информације у односу на област информационих технологија (Marković 2018, 104).

утврдити да ли је заиста у питању резултата истраживања и развоја или неки скуп информација које само пружају конкурентску предност.¹³ Пружање повлашћеног режима пословним тајнама би стога довело до компликовања поступка пред пореском управом и евентуално створило простор за неистинит приказ стања од стране пореског обвезника.

Додатно, *IP Vox* режим узима у обзир приход који настаје од искоришћавања дела. Битно је сетити се да тај приход настаје од одређеног вида правног промета, а пословне тајне су предмет само фактичког (Марковић и Поповић 2024, 311–312), те се тиме може рећи да испадају изван обухвата српског *IP Vox* режима. Уз то, пословне тајне дају слабије резултате на плану статичке ефикасности од патената јер су већа препрека доступности проналаска од стране јавности у односу на патент (Marković 2018, 104).

Најзад, иако пословне тајне јесу иновација, битно је присетити се да, за разлику од патената и других субјективних права индустријске својине, над њима никада неће истећи заштита након које оне постају доступне јавности. Стога, с аспекта пореске политике треба поставити питање да ли изузимањем пословних тајни, поред свих наведених разлога, из корпуса квалификованих интелектуалних добара, иноватори могу да се подстакну да је ипак открију, и да она у једном тренутку буде део јавног домена, пријављивањем патената у замену за патент и пореске олакшице које *IP Vox* режима пружа. Сходно томе, због свега наведеног чини се да ипак треба изоставити пословне тајне из видокруга *IP Vox* режима како због правних потешкоћа које би супротни приступ пружио, а и како би се подстакли иноватори да је учине доступним јавности путем патентног система.

5. ЗАКЉУЧАК

Српски ЗПДПЛ чл. 25б непрецизно дефинише корпус квалификованих интелектуалних добара која су део српског *IP Vox* режима. Независно од примене широког или уског тумачења пореских прописа и даље се наилази на проблем да српским *IP Vox* режимом

¹³ Такве информације могу да буду комерцијалне и финансијске, па чак и негативне (Jovićić 2018, 10).

нису обухваћени све иновације које су успешни резултат процеса истраживања и развоја.

Уочава се да је циљ добрих пракси *OECD-a*, на које се сам законодавац позива, да се повлашћени порески режим успостави само за оне иновације које су резултат процеса истраживања и развоја, а да тиме не дође до обухватања оних права које имају чисто „маркетиншку“ функцију. Утврђује се да српско пореско право сигурно сматра квалификованим интелектуалним добрима рачунарске програме и базе података који су предмет ауторскоправне или сродноправне заштите. Обухваћени су патенти и мали патенти, међутим, није сасвим сигурно да ли у то спадају и сертификати о додатној заштити или не. Оно што је сигурно је да постоји пропуст по питању биљних сорти које се штите правом оплемењивача биљних сорти и које не чине проналазак у смислу патентног права. Исто се примећује за лекове „сирочад“ и прве глобалне дозволе за лек јер су њихови имаоци уживаоци регулаторног инструмента, али немају нужно никакво субјективно право које би могло да буде предмет пореске олакшице. Најзад, уочава се да права која се тичу: индустријског дизајна, знакова разликовања, топографија интегрисаних кола нису обухваћена српским *IP Vox* режимом, као ни пословне тајне. Тај део аутори не сматрају пропустом и става су да треба тако и да остане.

Правно-догматским методом и анализом садржаја аутори су доказали хипотезу да тренутни пореско-правни режим неадекватно подстиче иновативну активност јер не обухвата све правне институе уско везане за успешне резултате истраживања и развоја, као ни оне које препоручује *OECD*, упркос томе што је то сврха *IP Vox* режима. Такође, утврдили су да такво стање ствара пореским обвезницима правну несигурност јер није јасно која интелектуална добра су квалификована, а која не. Стога, одговор на питање да ли чл. 256 Закона о порезу на добит правних лица заиста у потпуности обухвата сва права интелектуалне својине, и у својој природи, а према препорукама *OECD*, одговор је негативан.

Због сврхе правног института *IP Vox-a*, аутори предлажу да се уместо важећег апстрактног приступа, усвоји један *numerus clausus* приступ којим би се обухватили, како рачунарски програми заштићени ауторским правом, патенти и мали патенти, тако и: сертификати о додатној заштити, права оплемењивача биљних сорти, и творци лекова „сирочади“ и носиоци права глобалних дозвола

за лек. Резон овог правила је да, ако је већ смисао да се смањи порески терет над таквим обвезницима, да се то учини докле год траје правна заштита којом се награђује чињеница да је обвезник дошао до таквог резултата истраживања и развоја. Уколико се поступи супротно, могло би да се створи веће оптерећење за обвезнике, преливање трошкова на крајње кориснике, као и мања шанса да се поврате средства која су се издвојила за истраживање и развој, због којих су баш та права односно регулаторни режими уведени.

ЛИТЕРАТУРА

Alstadsæter Annette, Barrios Salvador, Nicodeme Gaetan, Skonieczna Agnieszka Maria, Vezzani Antonio. 2015. *Patent Boxes Design, Patents Location and Local R&D*. Seville: European Commission Joint Research Centre;

Arrow, Kenneth. 1962. Economic Welfare and the Allocation of Resources for Invention. In National Bureau Committee for Economic Research, Committee on Economic Growth of the Social Science Research Council (eds.), *The Rate and Direction of Inventive Activity: Economic and Social Factors* (pp. 609–626). Princeton: Princeton University Press;

Вујичић Новак. 2019. Правна заштита база података у Републици Србији: Тренутно стање и предложене измене. У Вук Радовић (ур.), *Усклађивање пословног права Србије са правом Европске уније* (стр. 301–333) Београд: Правни факултет Универзитета у Београду;

Gadžo, Stjepan. 2015. Nematerijalna imovina multinacionalnih korporacija u kontekstu u međunarodnog poreznog prava. *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, 65 (5), str. 743–773. udk: 336.227:347.211347.72.034:347.211;

González Cabral Ana Cinta, O'Reilly Pierce, Galindo-Rueda Fernando, Hanappi Tibor. 2023. *Design features of income-based tax incentives for R&D and innovation*. OECD Taxation Working Papers No. 60. Paris: OECD Publishing;

Gravelle, Jane G. 2016. *A Patent/Innovation Box as a Tax Incentive for Domestic Research and Development*. Washington D. C.: Congressional Research Services;

Дамјановић Гордана. 2021. Пословна тајна. У Јелена Беловић (ур.), *Зборник „Правни аспекти савремених друштвених кретања у Републици Србији“* (стр. 119–130) Косовска Митровица: Правни факултет Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици;

Evers, Lisa K. 2015. *Intellectual Property (IP) Box Regimes: Tax Planning, Effective Tax Burdens, and Tax Policy Options*. Mannheim: University of Mannheim;

Evers, Lisa, Miller, Helen, Spengel, Christoph. 2015. Intellectual property box regimes: effective tax rates and tax policy considerations. *International Tax and Public Finance*, 22, pp 502–530. doi: 10.1007/s10797-014-9328-x;

European Patent Office. 2025. *Guidelines for Examination in the European Patent Office*, Munich: European Patent Office;

Jovićić Katarina. 2018. Poslovne tajne: određenje i osnovi zaštite. *Strani pravni život*, 1/2018, str. 7–19, udk: 347.775;

Марковић Слободан. 2006. Глобална административна криза патентног система. *Анали Правног факултета у Београду*, 54 (2), стр. 93–121, udk: 347.77.028;

Marković Slobodan M. 2018. *Pravo intelektualne svojine i informaciono društvo*. Beograd: JP „Službeni glasnik“;

Марковић, Слободан, Поповић, Душан В. 2024. *Право интелектуалне својине*. Београд: Правни факултет Универзитета у Београду;

Merill, Peter. 2016. Innovation Boxes: BEPS and Beyond. *National Tax Journal*, 69 (4), str. 847–862.;

Миладиновић Зоран. 2023. Сертификат о додатној заштити према прописима ЕУ и патентном праву Србије. У Снежана Соковић (ур.), *Зборник радова „Усклађивање правног система Србије са стандардима Европске уније XI“* (стр. 653–673) Крагујевац: Правни факултет Универзитета у Крагујевцу;

Милосављевић Никола. 2022. Неусловљеност функцијом производа као услова за признање права заштите индустријског дизајна. *Право и привреда*, 2/2022, стр. 384–400. doi: https://doi.org/10.55836/PiP_22210A;

OECD. 2013. *Actional Plan on Base Erosion and Profit Shifting*. Paris: OECD Publishing;

OECD. 2015a. *Countering Harmful Tax Practices More Effectively, Taking into Account Transparency and Substance, Action 5 – 2015 Final Report*. Paris: OECD/G20 Base Erosion and Profit Shifting Project, OECD Publishing;

OECD. 2015b. *Action 5: Agreement on Modified Nexus Approach for IP Regimes*. Paris: OECD/G20 Base Erosion and Profit Shifting Project, OECD Publishing;

Ivanović Syjetlana. 2024. Veštačka inteligencija i pravna zaštita dizajna. U Dušan V. Popović (ur.), *Veštačka inteligencija: izazovi u poslovnom pravu* (str. 123–139) Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu;

Шокињов Стефан. 2018. Пословна тајна и *know-how* у праву Европске уније. У Миодраг Мићовић (ур.) *Зборник радова „Усклађивање правног система Србије са стандардима Европске уније VI“* (стр. 399–415) Крагујевац: Правни факултет Универзитета у Крагујевцу;

Fabris, Daniele. 2019. To open the box or to close the box? “Patent box” regimes in the EU between R&D incentives and harmful tax practices. *Amsterdam Law Forum*, 11(1), pp. 33–65;

Hall, Bronwyn H. 2019. *Tax policy for innovation*. Working Paper 25773. Massachusetts: National Bureau of Economic Research.

ИЗВОРИ ПРАВА

Act to amend the Federal Food, Drug, and Cosmetic Act to facilitate the development of drugs for rare diseases and conditions, and for other purposes [Orphan Druga Act], 4th January 1983, <https://www.fda.gov/media/99546/download>, (13.7.2026.)

Закон о ауторском и сродним правима [ЗАСП 2019], *Службени гласник РС* 104/2009, 99/2011, 119/2012, 29/2016 – одлука УС и 66/2019;

Закон о заштити пословне тајне [ЗЗПТ 2021], *Службени гласник РС* 53/2021;

Закон о заштити права оплемењивача биљних сорти [ЗЗПОБС 2011], *Службени гласник РС* 41/2009, 88/2011;

Закон о заштити топографија полупроводничких производа [ЗЗТПП 2019], *Службени гласник* 55/2013 и 66/2019;

Закон о изменама и допунама Закона о порезу на добит правних лица [ЗПДПЛ 2018], *Службени гласник РС* 95/2018;

Закон о изменама и допунама Закона о порезу на добит правних лица [ЗПДПЛ 2019], *Службени гласник РС* 86/2019;

Закон о лековима и медицинским средствима [ЗЛМС 2017], *Службени гласник РС* 30/2010, 107/2012, 113/2017 – др. закон и 105/2017 – др. закон;

Закон о патентима [ЗП 2021], *Службени гласник РС* 99/2011, 113/2017 – др. Закон, 95/2018, 66/2019 и 123/2021;

Закон о порезу на добит правних лица [ЗПДПЛ 2024], *Службени гласник РС* 25/2001, 80/2002, 80/2002 – др. Закон, 43/2003, 84/2004, 18/2010, 101/2011, 119/2012, 47/2013, 108/2013, 68/2014 – др. Закон, 142/2014, 91/2015 – аутентично тумачење, 112/2015, 113/2017, 95/2018, 86/2019, 153/2020, 118/2021 и 94/2024;

Закон о правној заштити индустријског дизајна [ЗПЗИД 2018], *Службени гласник РС* 104/2009, 45/2015 и 44/2018 – др. закон;

Кривични законик [КЗ 2024], *Службени гласник РС* 85/2005, 88/2005 – испр., 107/2005 – испр., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016, 35/2019 и 94/2024

Правилник о условима и начину изузимања квалификованих прихода из основице пореза на добит правних лица [Правилник 2019], *Службени гласник* 50/2019;

Regulation (EC) No. 141/2000 of the European Parliament and of the Council of 16th December 1999 on orphan medicinal products, OJ L 18, 22nd January 2000, 1–6.

Convention on the Grant of European Patents [European Patent Convention] of 5 October 1973 as revised by the Act revising Article 63 EPC of 17 December 1991 and the Act revising the EPC of November 2000;

Council Directive (EC) No. 49/2003 of the Council of 3rd June 2003 on a common system of taxation applicable to interest and royalty payments made between associated companies of different Member States, OJ L 157, 26th June 2003, 49–54.

ИНТЕРНЕТ ИЗВОРИ

European Medicines Agency [EMA]. Legal framework: orphan designation. <https://www.ema.europa.eu/en/human-regulatory-overview/orphan-designation-overview/legal-framework-orphan-designation> (13.7.2026);

The Organisation for Economic Co-operation and development [OECD]. 2025. Base erosion and profit shifting (BEPS). *Organisation for Economic Co-operation and development*. <https://www.oecd.org/en/topics/policy-issues/base-erosion-and-profit-shifting-beps.html> (14.7.2026).

Miloš Vasović
Igor Muidža

DOMESTIC *IP BOX REGIME* WITHIN THE LAW ON CORPORATE PROFIT TAX AND COMPLIANCE WITH GOOD PRACTICES OF OECD

Resume

Law on corporate profit tax in the art. 25b constitutes the so-called *IP Box* regime which establishes tax obligations and a more favourable tax regime for those legal persons which receive remuneration for the exploitation of intellectual property rights. The goal of the paper is to analyse which intellectual property rights are within the scope of the said article. The authors start from the hypothesis that not all intellectual property rights, which are of importance for innovative activity are within the scope of the article, while those that are incorporated by the same norm are only encompassed partially and not in a way that fits their nature, according to good practices of the OECD to which the legislator explicitly refers to. Authors apply the legal-dogmatic method, as well as the method of content analysis and tend to establish whether there is a basis for the change of tax legislation regarding the *IP Box* regime.

Keywords: *IP Box* regime, taxes, corporate tax, intellectual property rights

Достављено: 17.7.2026. године
Прихваћено: 7.9.2026. године

ZNAČAJ FEMICIDA U ZAKONODAVSTVU CRNE GORE

Sažetak

Femicid predstavlja grubo kršenje osnovnog ljudskog prava na život. Njegove posljedice ne pogađaju samo žrtvu i njenu porodicu, već narušavaju osjećaj bezbjednosti cijele društvene zajednice, budući da se ovakva krivična djela često izvršavaju pred članovima porodice i djecom. Naime, u najvećem broju slučajeva takva ubistva nijesu izolovani događaji, već predstavljaju krajnju posljedicu prethodno prisutnih oblika rodno zasnovanog nasilja koje pogađa sve regione i države svijeta. Posljednjih nekoliko godina ovo pitanje zauzima sve značajnije mjesto u međunarodnim i evropskim pravnim okvirima i na posredan način međunarodni ugovori sve češće naglašavaju i upozoravaju obaveze država da usvajaju i dosljedno primjenjuju zakonske i druge mjere za eliminisanje i sprječavanje nasilja nad ženama i nasilja u porodici. Iako femicid još uvijek nije posebno inkriminisan u krivičnom zakonodavstvu Crne Gore, slučajevi ubistava žena u kontekstu porodičnog i partnerskog nasilja ukazuju na potrebu preispitivanja postojećeg normativnog i institucionalnog okvira. Istovremeno, oni potvrđuju izraženu rodnu dimenziju ovog problema, s obzirom na to da su žene u najvećem broju slučajeva žrtve, a muškarci izvršioci ovih krivičnih djela. Uprkos značajnim izmjenama zakonodavnog okvira i unaprjeđenju institucionalnog odgovora, na rodno zasnovana ubistva žena – femicid se javlja kao najteža posljedica nasilja u porodici i nasilja od strane intimnog partnera i stoga neophodno je da se podigne svijest u javnosti da se femicid razlikuje od drugih ubistava i zločina. Ipak, u Crnoj Gori predstavlja ozbiljan društveni problem, jer važeće krivično zakonodavstvo ne prepoznaje femicid kao posebno krivično djelo, iako se posljednjih nekoliko godina vode intenzivne zakonodavne

* Autorka je doktorantkinja na Pravnom fakultetu Univerziteta u Beogradu. Elektronska adresa autorke: pavicevicana8@gmail.com. ORCID: 0009-0001-1969-7018.

aktivnosti usmjerene na razmatranje mogućnosti njegovog uvođenja, imajući u vidu potrebu za snažnijom krivičnopravnom zaštitom žena od rodno zasnovanog nasilja i uklađivanjem sa savremenim međunarodnim standardima.

Ključne riječi: femicid, nasilje nad ženama, nasilje u porodici, zaštita od nasilja, prevencija.

1. UVOD

Femicid predstavlja najteži oblik rodno zasnovanog nasilja nad ženama i ozbiljno kršenje osnovnih ljudskih prava, koje odražava duboko ukorijenjene društvene nejednakosti i diskriminaciju zasnovanu na polu. Femicid se definiše kao ubistvo žene, odnosno rodno zasnovano ubijanje žena¹, te predstavlja problem podjednako u vrijeme rata i mira i u mnogim sredinama se odvija u opštoj klimi ravnodušnosti i nekažnjivosti (Nowak 2012, 1–4). Ujedinjene nacije (UN) su u svom nedavnom izvještaju o rodno zasnovanim ubijanjima žena i djevojčica *femicid* najrasprostranjenim kršenjem ljudskih prava zasnovanoj na rodnoj neravnopravnosti i diskriminaciji i rodno zasnovano ubijanje žena i djevojčica predstavlja najbrutalniju i najekstremniju manifestaciju tog nasilja. Femicid i druga rodno zasnovana ubistva nisu samo teška i diskriminatorna kršenja ljudskih prava, već u nekim slučajevima mogu predstavljati i krivična djela prema međunarodnom krivičnom pravu. Na taj način se imenuje ono što prethodno nije bilo imenovano. Pojam je upotrebljen je kao odgovor na naturalizaciju kontinuiranih ubistava izvršenih nad ženama i kao poziv na akciju, čime je razotkrio etičku ravnodušnost u kojoj je nasilje nad ženama istorijski djelovalo i nastavlja to da čini. Štaviše, termin „homicide“ je u korelaciji sa femicidom i smatra se neutralnim pravnim izrazom koji označava krajni oblik nasilja nad osobom, odnosno obuhvata fizičko ubistvo. Međutim, etimološki korijen „homicide“ potiče od latinskog izraza *homo/homin*, što u bukvalnom prevodu znači ubistvo muškarca (Vasquez 2009, 147). Stoga, ovaj izraz ponovo uspostavlja problematičnu tradiciju u kojoj je figura muškarca generalizovana kao univerzalna i neutralna. Kao reakcija na to, neke feminističke autorke i aktivistkinje počele su da koriste druge termine, poput „ubistvo“, umjesto „homicide“ (Campbell 1992, 24).

¹ Osim ako nije drugačije naznačeno u pitanju je osoba koja se identifikuje kao žena.

Kasnije se javlja ideja da se stvori specifičan termin za označavanje mizoginih ubistava žena kako bi se olakšala organizacija i borba protiv njih, a posebno je Đamila Ribeiro (Djamila Taís Ribeiro) istakla da se ne može boriti protiv onoga što se ne može imenovati. Naime, Meklaughlin (McLaughlin) i drugi ukazuju na seksualno uznemiravanje kao funkciju rodne politike, nazivajući ga „paradoksom moći“ (McLaughlin, Ugen & Blackstone, 2012, 625).

Motivi za izvršenje femicida proizlaze iz društvenih normi i stereotipa koji žene posmatraju kao podređene muškarcima, kao i iz rodne diskriminacije, neravnopravnosti i nejednakih odnosa moći između žena i muškaraca. Upravo postojanje rodno zasnovanih motiva predstavlja osnovno obilježje koje femicid razlikuje od drugih namjernih ubistava žena i djevojčica koja nijesu motivisana njihovim polom ili rodom. Korijeni femicida nalaze se u patrijarhalnim društvenim strukturama, rodnoj diskriminaciji i neravnopravnim odnosima moći zasnovanim na dominaciji muškaraca nad ženama i zbog toga je, pored jačanja zakonodavnog i institucionalnog okvira, neophodno djelovati na promjenu štetnih društvenih normi i stereotipa, uz aktivno uključivanje cjelokupne zajednice u izgradnju društva zasnovanog na nultoj toleranciji prema nasilju nad ženama. Predmet ovog istraživanja usmjeren je na analizu međunarodnog, evropskog i nacionalnog pravnog okvira kojim se uređuje prevencija, procesuiranje i sankcionisanje femicida, sa posebnim osvrtom na zakonodavstvo i sudsku praksu Crne Gore. Posebna pažnja biće posvećena pitanju opravdanosti uvođenja femicida kao posebnog krivičnog djela ili kvalifikovanog oblika teškog ubistva u Krivični zakonik Crne Gore². U tom kontekstu glavno istraživačko pitanje se zasniva na sljedećem: u kojoj mjeri bi uvođenje femicida kao posebnog krivičnog djela doprinijelo efikasnijoj zaštiti žena od rodno zasnovanog nasilja? Istraživanje će biti usmjereno na ocjenu potrebe za normativnim prepoznavanjem femicida u Krivičnom zakoniku Crne Gore, kao i procjeni da li bi takvo rješenje doprinijelo efikasnijoj prevenciji, procesuiranju i kažnjavanju rodno zasnovanih ubistava žena, te jačanju zaštite ljudskih prava i rodne ravnopravnosti u skladu sa evropskim i međunarodnim standardima. Sam cilj istraživanja je da se, kroz normativno-dogmatsku,

² *Službeni list CG*, br. 70/2003, 13/2004, 47/2006 i „Službeni list CG”, br. 40/2008, 25/2010, 32/2011, 64/2011 - drugi zakon, 40/2013, 56/2013, 14/2015, 42/2015, 58/2015 - drugi zakon, 44/2017, 49/2018, 3/2020, 26/2021 - ispravka, 144/2021 i 145/2021, 110/2023, 123/24 i 121/25.

uporednopravnu i konceptualnu analizu, utvrde nedostaci postojećeg sistema zaštite žena od najtežih oblika rodno zasnovanog nasilja, ocijeni usklađenost crnogorskog zakonodavstva sa evropskim i međunarodnim standardima i ponude preporuke za unaprjeđenje krivičnogpravnog i institucionalnog odgovora na femicid. Naime, efikasnija krivičnopravna zaštita žena od rodno zasnovanog nasilja u Crnoj Gori može se postići normativnim prepoznavanjem femicida kao posebnog krivičnog djela, uz unaprjeđenje institucionalnih mehanizama prevencije, zaštite i procesuiranja učinilaca.

Ipak, femicid kroz određeni segment možemo najbolje tretirati i u okviru međunarodnog krivičnog prava, barem pred Međunarodnim krivičnim sudom, kroz postojeća međunarodna krivična djela. Takođe, odgovarajuća međunarodna optužnica zavisi od konkretnih činjeničnih okolnosti, krivično djelo protiv čovječnosti pod nazivom „rodna progonjenost“ u velikoj mjeri obuhvata rodne dinamike koje su u samom srcu femicida. Iako se termin „femicid“ prvi put pojavio u feminističkoj i sociološkoj teoriji, posebno je stekao značaj kao pravni koncept u većini zemalja Latinske Amerike i na indirektan način su proglasili femicid krivičnim djelom ili videli rodnu dimenziju kao otežavajuću okolnost.

Brojni aktivisti i pravni eksperti su kritikovali međunarodne tribunale, zbog neuzimanja u obzir uloge roda u masovnom nasilju i zbog nesprovođenja istraga i procesuiranja osjetljivih na rod. Međutim, međunarodni tribunali su odgovorili na ove oštre kritike i pokušali su da budu osjetljiviji na rodne dinamike, prilikom istrage, procesuiranja i suđenja. Takođe, su se trudili da identifikuju rodne dimenzije nasilja, posebno kada je riječ o seksualnom nasilju. Mada ovim tribunalima su manje obraćali pažnju na ulogu roda u ubistvima i drugim grubim kršenjima ljudskih prava. Stoga bi, oslanjajući se na elemente zločina protiv čovječnosti i genocida, femicid kao posebno kršenje ljudskih prava trebalo definisati kroz četiri osnovna elementa: rodno zasnovane akte nasilja, široko rasprostranjen ili sistematski kontekst nasilja, cilj održavanja ili uspostavljanja društvene podređenosti žena i djevojčica i postojanje jasno određene ženske društvene grupe koja je izložena posebnom riziku od takvog nasilja.

2. POJAM FEMICIDA

Dajana Rasel (Diana Russell), poznata feministička naučnica, je prvi put uvela koncept femicida tokom 1970. godine. Ona je prvobitno

primjenila ovaj termin da bi naglasila jedan rodno specifičan i tipični aspekt ubistva-„ubistvo žene iz mržnje“. Štaviše, Dajana Rasel i Džejn Kaputi (Jane Caputi) su u članku „Femicid: Govoreći neizrecivo“ („Femicide: Speaking the unspeakable”), prvi put definisale femicid kao „ubijanje žena od strane muškaraca iz mržnje, prezira, zadovoljstva ili osjećaja vlasništva nad ženama, odnosno seksizma“ (Caput & Russell 1990, 34–37). Takođe, Raselova je na svojstven i specifičan način objasnila svoje razmišljanje i implicitno je definisala kao ubistvo žena iz mržnje koje su izvršili muškarci. Na primjer, izjavila je sljedeće: „Od paljenja vještica u prošlosti, preko sveprisutnog običaja ubijanja novorođenih djevojčica u mnogim sredinama, do ubistava žena zbog takozvane časti, shvatamo da femicid postoji već dugo vremena (Russell & Radford 1992, 153). Baš kao što se ubistva koja ciljaju Afroamerikance ili druge manjinske grupe razlikuju na rasistička i nerasistička, tako se i ubistva žena moraju razlikovati na femicid ili ona koja to nisu. Kada je pol žrtve nebitan za učinioca, ubistvo se kvalifikuje kao ne-femicidno krivično djelo. Ovdje se femicid definiše sa aspekta roda ili možda čak se sužava sam koncept koji uključuje ubistvo žene od strane muškarca. Dajana Rasel navodi podjelu vrsta femicida u odnosu na motive njegovog izvršenja: masovni femicid, serijski femicid, femicid kojem prethodi silovanje, rasistički femicid, femicid na „sastanku“, femicid seksualnih radnica, femicid „iz časti“ i femicid povezan s incestom (Russell 2011, 12). Krivično djelo je definisano i okvirno određeno prirodom ubistva i binarnom razlikom muškarac-žena. Ovdje je definicija imala za cilj da istakne femicid u kontekstu nejednakih rodni odnosa i pojma muške moći i dominacije nad ženama. Ili kako to formuliše Anđela Hefti (Angela Hefti), savremena zagovornica termina femicid „asimetrična nepravda ukorjenjenja u istorijskoj nejednakosti između muškaraca i žena, a koja pogađa žene i djevojčice“ i termin „femicid“ nastoji da obuhvati (Hefti 2022, 49). U praksi neki su prilagođavali definiciju ili su upotrebljavali različite termine za slične vrste rodno zasnovanog nasilja. Određena shvatanja femicida uključuju sva ubistva žena, bez obzira na motiv, kontekst, često insistirajući na femicid u okviru intimnih partnerskih odnosa. Drugi su pak, preferirali druge termine femicida. Pa imamo na primjer, feministička spisateljica Andrea Dworkin (Andrea Dworkin) koristila je termin „gynocide“ da opiše seksističko nasilje nad ženama (Hefti 2022, 49). Iako nije ponudila preciznu definiciju termina u svojoj knjizi, smatra da je komponenta mržnje prema ženama ključna. Feminističke teoretičarke Žaklin Kampbel (Jacquelyn Campbell) i Karol

Runjan (Carol Runyan), su dale ključnu ulogu u razumevanju svih oblika muškog nasilja prema ženama vide u društvenoj konstrukciji pola, u kojoj je moć i dominacija muškaraca u porodici dio šireg sistema moći, ojačana postojećim ekonomskim, društvenim i političkim strukturama (Laurent, Platzer & Idomir 2013, 45).

Po svom nastanku međunarodno pravo se primarno fokusiralo na međudržavne konflikte u okviru rata i mira. Nakon toga, sistem ljudskih prava je prvobitno bio usmjeren na ulogu zaštite pojedinaca od nasilja i takva uloga se svakako može smatrati relevantnom, ali je i dalje vrlo ograničena. Na primjer, ostavlja po strani nasilje koje se dešava u privatnoj sferi, gdje se dešava većina kršenja prava žena. Tek kasnije, posebno nakon Drugog svjetskog rata, sam diskurs ljudskih prava postaje centralni dio agende međunarodnog prava. Ova promjena je pratila proširenje definicije nasilja i u tom kontekstu feminističke aktivistkinje su oblikovale diskurs ljudskih prava kao obećavajuću strategiju za transnacionalno zagovaranje zasnovano na pojmu „ženska prava kao ljudska prava“. Džozan Smit takođe ističe da, iako većina ljudi priznaje nepravedan tretman žena i diskriminaciju zasnovanu na polu, mnogi nerado priznaju postojanje dubljih osjećanja mržnje prema ženama, koja se neprestano iznova pojavljuju i doprinose održavanju patrijarhalnih struktura društva (Laurent 2013, 7). Sama kvalifikacija ljudskih prava postaje nešto više od semantičkog pitanja, jer nosi potencijal i nadu da utiče i transformiše realnost žena u vezi sa nasiljem sa kojim se svakodnevno suočavaju. Femicid se nalazi na ekstremnom kraju kontinuiteta terora usmjerenog protiv žena, koji obuhvata široki spektar verbalnog i fizičkog nasilja, kao što su silovanje, tortura, seksualno ropstvo (posebno prostitucija), seksualno zlostavljanje djece, fizičko i psihičko zlostavljanje, seksualno uznemiravanje (telefonom, na ulici, na radnom mjestu, učionici...), genitalno sakaćenje, nepotrebne ginekološke intervencije, prisilna heteroseksualnost, prisilna sterilizacija, prisilno materinstvo (kroz kriminalizaciju kontracepcije i abortusa), psihohirurgija, uskraćivanje hrane ženama u pojedinim kulturama, estetska hirurgija i druga sakaćenja u ime uljepšavanja (Oluwadunni 2025, 53). Naime, femicid nije samo skup pojedinačnih akata nasilja nad ženama, već predstavlja sredstvo održavanja njihove potčinjenosti i društvene nejednakosti i njegova šira poruka jeste da je žena objekt koji može biti zlostavljan, iskorišćavan, prodavan ili ubijen, čime se istovremeno stvara osjećaj straha i nesigurnosti kod drugih žena i djevojčica koje država nije uspjela da zaštiti od nasilnika.

Pojam femicida je neposredno povezan sa problemom ubistava žena, ali i sa drugim pojmovima koji čine njegovu teorijsku osnovu, poput patrijarhata i rodno zasnovanog nasilja. Međutim, svaki od ovih pojmova zahtijeva kontekstualizovanu analizu, jer njihovo značenje zavisi od društvenih, kulturnih i istorijskih okolnosti u kojima se primjenjuju. Naprotiv, univerzalnost femicida ogleda se u njegovoj sposobnosti da obuhvati različite manifestacije rodno zasnovanog ubijanja žena, uz uvažavanje njihovih specifičnih obilježja, odnosno sagledavanje elemenata koji treba da budu polazna osnova za analizu ubistava žena kao složenog društvenog fenomena koji nastaje u određenom vremenu i prostoru, odnosno u konkretnim okolnostima koje su istovremeno povezane sa širim globalnim procesima.

2.1. Terminološke razlike i izazovi u evidenciji femicida u Evropi

U većini evropskih država već postoje značajni institucionalni i istraživački resursi koji predstavljaju osnov za izgradnju jedinstvenog evropskog sistema za praćenje femicida. Iako su postojeći nacionalni sistemi međusobno neujednačeni, metodološki različiti i često nepovezani, oni predstavljaju važnu polaznu osnovu za razvoj zajedničkih evropskih standarda, odnosno omogućava uspostavljanje koordinisanog evropskog mehanizma za sistematsko praćenje, upoređivanje i analizu podataka o femicidu. Ipak, karakteristično da još uvijek ne postoje konkretne informacije i podaci o femicidu i samo istraživanje ove pojave je neorganizovano. Potrebno je da se ustanovi zvanična statistika o femicidu na način da postoji saradnja sa feminističkim organizacijama koje se profesionalno bave ovom vrstom problema, a sve u cilju radi sprovođenja odgovarajućih mjera, strategija i politika, koje će na adekvatan način moći da se efikasno bave prevencijom ubistva žena. Međutim, prvenstveno bi bilo cjelohodnije da sve razvije i formira jedna sveobuhvatna i konzistentna strategija, koja će omogućiti povezivanje različitih i specifičnih akcija, obuhvatajući femicid koji bi na najjednostavniji način doprinio da se kreira dostižan napredak u ovom domenu.

Štaviše, u njemačkom jeziku ne postoji poseban termin kojim bi se označilo ubistvo žene. Za ubistva i muškaraca i žena koristi se ista riječ – *Mord*, koja je germanskog porijekla i zbog svojih jezičkih karakteristika, ne omogućava tvorbu posebnog ženskog oblika ili sufiksa kojim bi se označilo ubistvo žene kao posebne kategorije. Prije izmjena

hrvatskog krivičnog zakonodavstva kojima je femicid zakonski prepoznat, većina relevantnih izvora je koristila izraze poput „ubistvo žena“. Takođe upotrebljavao se i izraz „*intimate homicide*“, kojim se označavalo ubistvo žene od strane intimnog partnera kao poseban oblik ubistva. Zbog toga u Hrvatskoj, kao i u mnogim evropskim državama, sve dok nije uveden femicid, postojao je problem nedostatka sistematskog i metodološki ujednačenog prikupljanja podataka koji bi omogućavali precizno praćenje femicida kao posebnog oblika rodno zasnovanog nasilja. Postojeći statistički sistemi uglavnom evidentiraju ubistva prema krivičnopravnim kategorijama, ali ne prepoznaju specifičnu rodnu dimenziju ubistava. Do prije nekoliko godina, u danskom pravosudnom sistemu koristili su se izrazi „ubistvo supruge“ (eng. *wife killing*) ili „ubistvo žene u braku“ (eng. *wife homicide*), koji su bili povezani sa bračnim statusom žrtve. Međutim, ova terminologija je promijenjena i danas se koristi izraz „ubistvo partnera“ (eng. *partner killing*), koji više nije vezan za bračni status niti za pol učinioca ili žrtve, već predstavlja rodno neutralan pojam i sam pojam femicida se ne koristi se u zvaničnom danskom sistemu registracije krivičnih djela. U Francuskoj termin postoji u javnom diskursu, ali zvanični sistem i dalje uglavnom koristi rodno neutralne izraze poput „*partnersko ubistvo*“ ili „*nasilna smrt u paru*“, čime se često gubi specifična rodna dimenzija ubistava žena. Naime, u mnogim zvaničnim dokumentima koristi se izraz „*homicide conjugal*“ (partnersko/bračno ubistvo), umjesto izraza „*fémicide conjugal*“ (partnerski femicid). Ipak, od 2014. godine riječ „*fémicide*“ je uvršten u francuski rječnik Petit Robert (*French Petit Robert Dictionary*), gdje se termin definiše kao „ubistvo žene ili djevojčice zato što je žena“. U Srbiji kao i Crnoj Gori, termin femicid još uvijek nije prepoznat u zvaničnim dokumentima, uključujući Krivični zakonik, već se takva djela kvalifikuju u okviru postojećih inkriminacija ubistva ili teškog ubistva. Takođe, ovaj pojam se ne koristi ni u zvaničnim komunikacijama i strateškim dokumentima koji se odnose na prevenciju i suzbijanje rodno zasnovanog nasilja. Umjesto njega, u upotrebi je izraz „ubistvo žena“, koji obuhvata slučajeve ubistava žena od strane intimnih partnera, najčešće nakon prethodnog kontinuiranog nasilja, dok je *de lege ferenda* neophodno razmotriti posebne pravne definicije femicida u crnogorski krivičnopravni sistem, ili uspostavljanje posebnog mehanizma za statističko evidentiranje ubistava žena motivisanih rodom, kako bi se omogućilo preciznije praćenje, adekvatnija kvalifikacija djela i efikasnija prevencija od strane policije, tužilaštva, sudova i drugih organa.

3. MEĐUNARODNOPRAVNI OKVIR

Postepeno je rodno zasnovano nasilje nad ženama ušlo u oblast međunarodnog prava o ljudskim pravima, kako na međunarodnom tako i na regionalnom nivou (Edwards 2013, 98). Tokom posljednjih decenija sam pojam femicida je ušao u međunarodne sisteme ljudskih prava i nacionalna zakonodavstva. Ovim razvojni procesi posebno ukazuju na institucionalnu svijesnost o ovom obliku nasilja, ali se itekako postavlja pitanje: kako je femicid konceptualizovan i kakve su posljedice te konceptualizacije u praksi? U kojoj mjeri je intersekcionalnost, iako samo formalno i institucionalno priznata uticala na tumačenje femicida i inicijative na njegovo suzbijanje? (Kantola & Nousiainen 2009, 460–472). Implementacija femicida u međunarodno-pravni poredak je još uvijek nedovoljno realizovana. Osim toga, primjena međunarodnog prava i međunarodnih standarda u praksi u velikoj mjeri umnogome zavisi od nacionalnog zakonodavstva i njegovih odredbi. Uprkos tome, cjelishodnije je da UN i regionalna tijela usvoje rezolucije ili konvencije koje bi između ostalog prepoznale, identifikovale i definisale rodno zasnovano ubistvo žena, odnosno femicid, kako bi se na svojstven i specifičan način formirala međunarodnapravna potpora u borbi sa ovakvim vidom nasilja nad ženama.

3.1. Uloga Ujedinjenih nacija u razvoju međunarodnih standarda o femicidu

Među organima UN posebno se izdvaja rad Generalne skupštine u ovoj oblasti i to usvajanjem dvije rezolucije 2013. godine i 2015. godine u kojima prvenstveno izražava zabrinutost zbog rodno zasnovanog ubijanja žena i djevojčica, a prevashodno skreće pažnju na „alarmantne razmjere koje ovaj fenomen poprima u svim svojim pojavnim oblicima“ (Rezolucija o preduzimanju mjera protiv rodno zasnovanih ubistava žena i djevojčica). Takođe, u njima se priznaju naponi država da se suprostave rodno zasnovanim ubistvima, uključujući donošenje nacionalnih zakona koji uključuju sam pojam femicida i sa tog aspekta se podudaraju sa teoretskim konceptualizacijama femicida, formalno priznajući rodnu prirodu ubistva i naglašavajući potrebu za uklanjanjem nekažnjivosti. Nadalje, preporučuju „usvajanje integrisanog, multidisciplinarnog i rodno senzibilnog pristupa prevenciji, istrazi, gonjenju i kažnjavanju rodno zasnovanog ubijanja žena i djevojčica, a posebno pozivaju na

primjenu Protokola“ (Kantola & Nousiainen 2009, 460–472). Međutim, rezolucije ne usvajaju potpuno intersekcionalni pristup, budući da ne razmatraju u potpunosti koje kategorije se ukrštaju i čine žene ranjivima, niti kako te kombinacije proizvode ranjivost. Specijalni izvjestilac Ujedinjenih nacija Rašida Mandžu (Rashida Manjoo) se u periodu od 2009 do 2015. godine fokusirala na konceptualizaciju femicida, njegovu rasprostranjenost, globalne trendove i inicijative. Ona naglašava konceptualne elemente koji se odnose na sistemsku prirodu nasilja, ulogu države, bilo u izvršenju ili tolerisanju nasilja, ističući činjenicu da je smrt vrhunac kontinuiranog i konstantnog nasilja nad ženama (UN SRVAW, 2012, Issue A/HRC/20/16). Ona jasno pravi razliku između direktnog i indirektnog femicida i predlaže poseban model za razumjevanje diskriminatorne prirode femicida, koji se sastoji od više ukrštenih i koncentričnih nivoa (institucionalni, strukturalni, međuljudski i individualni). Ona je tvrdila da su „sljepilo za strukturne nejednakosti i složene ukrštene odnose moći u javnoj i privatnoj sferi“ glavni nedostaci državnih preventivnih programa.

U Rezoluciji se kao poseban segment ističe da je nasilje nad ženama i djevojčicama među najmanje kažnjenim zločinima u svijetu. Naime, države članice se pozivaju da ojačaju odgovor krivičnog pravosuđa na rodno zasnovano ubijanje žena i djevojčica, posebno mjere za jačanje sposobnosti država članica da istražuju, krivično gone i kažnjavaju sve takve oblike zločina i da pruže odštetu ili naknadu štete žrtvama i njihovim porodicama prema potrebi, u skladu s nacionalnim zakonima.

Izvještaj iz 2016. godine se zasniva na Međunarodnoj klasifikaciji kriminala u statističke svrhe (ICCSP), prema kojoj femicid potpada pod kategoriju namjernog ubistva, odnosno nezakonitog lišavanja života s namjerom da se izazove smrt ili teška povreda, čime se fokus uglavnom sužava na direktne femicide. ICCSP klasifikuje ubistva u odnosu na kontekst situacije (razlikovanje intimnog ili neintimnog femicida), odnos žrtve i učinioca i mehanizam izvršenja (*modus operandi*).

Ipak, intersekcionalni pristup nije u potpunosti prenijet na praksu prikupljanja podataka, jer se traži raščlanjivanje podataka samo prema uzrastu i etničkoj pripadnosti žrtve, te polu učinioca i samo prikupljanje podataka o žrtvama i učiniocima raščlanjenih prema nacionalnosti, statusu boravka, seksualnoj orijentaciji i rodnom identitetu, zanimanju, mjestu stanovanja i drugim elementima koji ukazuju na njihov društveni položaj, moglo bi značajno doprinijeti intersekcionalnom pristupu femicidu (UN SRVAW, 2012, Issue A/HRC/20/16). Kancelarija za drogu

i kriminal UN (UNODC) je 2018. godine utvrdila da je samo u 2017. godini 87.000 žena bile žrtve femicida, od čega 30.000 žena je ubijeno od strane sadašnjeg ili bivšeg intimnog partnera (UNODC, 2018). Ovaj izvještaj nam je ukazao da postoji povećan rizik od intimnog femicida za žene koje žive u Evropi. Statistike ovog tipa, kao i drugi podaci po državama, već su počeli da podržavaju stav da se femicid i nasilje nad ženama i djecom može posmatrati kao globalna kriza.

3.2. Femicid u interameričkom pravnom sistemu

Na Američkom kontinentu, femicid je imao ključnu ulogu u skretanju pažnje na ekstremne nivoe nasilja nad ženama (García-Del Moral 2016, 31–36). Organizacija američkih država (OAS) je razvila normativni i politički okvir o femicidu i to uglavnom kroz Komitet eksperata za praćenje i primjenu Konvencije iz Belém do Pará, Interameričku komisiju za ljudska prava i Interamerički sud za ljudska prava. Deklaracija o femicidu, Model zakona o femicidu i Latinoamerički protokol usklađeni su sa konceptualizacijom femicida. Interamerički sud je utvrdio povrede Konvencije o sprječavanju, kažnjavanju i iskorjenjivanju nasilja nad ženama (Konvencija iz Belém do Pará) u četiri značajna slučaja koja se odnose na femicid u bronim slučajevima poput: *González i dr. protiv Meksika* (*González et al. v. Mexico*), *Veliz Franco protiv Gvatemale* (*Veliz Franco et Al. v. Guatemala*), *Velásquez Paiz protiv Gvatemale* (*Velásquez Paiz el al. v. Guatemala*), *Viki Ernandes protiv Hondurasa* (*Vicky Hernandez et al. v. Honduras*). U slučaju *González i drugi protiv Meksika* uveden je pojam femicida kako bi se opisala sistematska ubistva žena u Sijudad Huarezu, koje su bile mlade, siromašne, radnice, često zaposlene u fabrikama, studentkinje ili migrantkinje (Gonzales. Deus, 2019, 54). U slučajevima *Veliz Franco* i *Velásquez Paiz*, gvatemalski kontekst ukazivao je na kombinaciju rodnih i klasnih nejednakosti, vidljivih kroz različite društvene pozadine žrtava. U slučaju Viki Ernandes, sud je zaključio da se nalazila u „posebno ranjivoj situaciji u kojoj su se ukrstali brojni faktori diskriminacije” i presudio je da ovi slučajevi otkrivaju neefikasan institucionalni odgovor na nasilje nad ženama, što je potvrdilo rodne stereotipe kod vlasti, što je podsticalo nekažnjivost i olakšavalo ponavljanje nasilnih djela *González i drugi protiv Meksika*, *Veliz Franco i drugi protiv Gvatemale*, kao i *Velásquez Paiz i drugi protiv Gvatemale*.

Međutim, sud se bavi stereotipima i fokusira se na rodne stereotipe, bez uzimanja u obzir pretpostavki zasnovanih na klasi, uzrastu ili porijeklu žrtava, što je u krajnjem slučaju rezultiralo izostankom interseksionalnog pristupa (Sosa 2017, 79–98). Štaviše, uprkos pokazateljima većeg rizika za određene grupe žena, sud se fokusirao na disproportionalni broj ženskih žrtava, ne analizirajući prekomjernu zastupljenost nekih žena (Meyer & Reis 2024, 2). Ovo predstavlja ograničenje u sudskom razmišljanju, jer iako sud preporučuje državama da unaprijede prikupljanje podataka kroz raščlanjivanje po osnovu pola, nije uključio druge kategorije koje bi mogle otkriti dodatne obrasce diskriminacije i nejednakosti, iako prepoznaje njihovu važnost (Ingala-Smith 2022, 157).

3.3. Međunarodni instrumenti za zaštitu žena od rodno zasnovanog nasilja (DEVAW, CEDAW i Istanbulska konvencija)

UN su usvojile Konvenciju o uklanjanju svih oblika diskriminacije žena (CEDAW) 1979. godine, a stupila je na snagu 1981. godine (CEDAW, UN General Assembly, A/RES/34/180, 1979). Naime, CEDAW se smatra odgovornom za otvaranje novog područja međunarodnog prava ljudskih prava usmjerenog na zaštitu prava žena. U početku su međunarodne debate uglavnom bile usmjerene na temu diskriminacije žena (CEDAW, UN General Assembly, A/RES/34/180, 1979 čl. 1), pri čemu je sama Konvencija doprinjela proširenju pojma kako bi uključivao i javna i privatna djela, izvršena od strane bilo koje osobe, organizacije ili preduzeća (CEDAW, UN General Assembly, A/RES/34/180, 1979, čl. 2). Na osnovu člana 17. CEDAW-a, Komitet za uklanjanje diskriminacije nad ženama (CEDAW Komitet) formiran je 1981. godine. Komitet ima mandat, paralelan mandatima drugih tijela osnovanim ugovorima i obavlja tri glavna zadatka: 1) primanje pojedinačnih ili grupnih prijava kršenja prava. 2) izrada izveštaja o sistematskim ili ozbiljnim kršenjima prava žena. 3) formulisanje opštih preporuka (CEDAW, UN General Assembly, A/RES/34/180, 1979, čl.17). Što se tiče posljednje nadležnosti, Komitet je do sada izdao dvije opšte preporuke (12 i 19) koje su isključivo fokusirane na nasilje nad ženama, pitanje koje je u originalnom ugovoru bilo očigledno odsutno. Opšta preporuka br. 12 naglašava obavezu države članice da u svojim periodičnim izveštajima uključi informacije o: (1) zakonodavstvu za zaštitu žena od svih oblika nasilja u svakodnevnom životu. (2) mjerama i servisima usvojenim za

iskorjenjivanje nasilja nad ženama. i (3) statističkim podacima o ovom problemu (CEDAW Komitet 1989). Opšta preporuka br. 19 od 1992. godine ističe da izveštaji država članica nisu prepoznali vezu između diskriminacije nad ženama, rodno zasnovanog nasilja i kršenja ljudskih prava. Na taj način, CEDAW Komitet predlaže uvođenje „rodno zasnovanog nasilja“ u definiciju diskriminacije nad ženama. Posebno se ističe „porodično nasilje“ kao jedan od najzlonamjernijih oblika nasilja nad ženama, prisutan u svim društvima, povezujući na taj način ekonomsku zavisnost sa nasilnim odnosima. Između ostalog, CEDAW Komitet ističe da države mogu biti međunarodno odgovorne za djela pojedinaca u slučajevima kršenja prava žena „ukoliko nisu preduzele mjere sa dužnom pažnjom da spriječe kršenje prava ili da istraže i kazne djela nasilja i obeštete žrtve“ (UN Declaration, 1993. Beijing Platform for Action, 1995. Belém do Pará Convention, 1994, Istanbul Convention, 2011). Ovaj novi koncept dužne pažnje uticao je na kasnije deklaracije i konvencije. Od CEDAW preporuka, nasilje je konačno tretirano kao međunarodni pravni problem, dok je UN nastavila da podržava ovaj stav u kasnijim rezolucijama i izveštajima koji se odnose na nasilje nad ženama.³

U kontekstu Svjetske konferencije o ljudskim pravima i Bečke deklaracije i Programa akcije, Generalna skupština UN je na 85. plenarnom zasjedanju proglasila Deklaraciju o eliminaciji nasilja nad ženama (DEVAW) 1993. godine, koja predstavljala prvu međunarodnu deklaraciju o pravima žena koja se isključivo bavi pitanjem nasilja. DEVAW ima pravni status mekog prava, što znači da je nenadležna i neobavezujuća, te države ne mogu biti odgovorne za njeno kršenje. Ipak, deklaracija je imala međunarodni odjek, jer je nasilje nad ženama definisala kao: bilo koji čin nasilja zasnovanog na polno/rodnoj osnovi koje rezultira, ili može rezultirati, fizičkom, polnom ili psihološkom povredom ili patnjom žene, uključujući i prijetnje takvim djelima, prisilu ili svojevoljno oduzimanje slobode, bilo u javnom ili privatnom životu (DEVAW UNGAR, A/RES 48/104, 1993, čl. 1). U članu 2. se razrađuje pojam nasilja nad ženama tako što se kaže da pojam nasilja nad ženama

³ Između 2013. i 2019. godine Generalna skupština UN je donijela ukupno 811 dokumenata koji se odnose na nasilje nad ženama, od kojih je 259 izvještaja, 193 rezolucija i odluka i 1,667 dokumenta predstavlja rodno zasnovano nasilje, 522 izvještaja and 316 rezolucija i odluka. Što se tiče tijela UN-a za ljudska prava, oni su objavili ukupno 1.396 dokumenata fokusiranih na nasilje nad ženama i 2.025 dokumenata koji se bave rodno zasnovanim nasiljem.

obuhvata, ali nije ograničen na sljedeće: a) fizičko, spolno i psihološko nasilje koje se događa u porodici, uključujući udaranje, polno zlostavljanje ženske djece, nasilje povezano s institucijom miraza, bračno silovanje, osakaćivanje ženskih genitalija i ostale tradicionalne postupke štetne za žene, izvan bračno nasilje i nasilje vezano uz eksploataciju. b) fizičko, polno i psihološko nasilje koje se odvija u društvenoj zajednici, uključujući silovanje, polno zlostavljanje, polno uznemiravanje i zastrašivanje na poslu, u obrazovnim ustanovama i drugdje, trgovanje ženama i prisilna prostitucija. c) fizičko, polno i psihološko nasilje izvršeno ili tolerisano od strane osoba u državnoj upravi, bez obzira na mjesto gdje se događa. Fizičko nasilje može rezultirati ubistvom žene (DEVAW UNGAR, A/RES 48/104, 1993, čl.2). Ipak, je ova deklaracija bitna za pitanja vezana za femicid. Za ovu problematiku je važan član 4. ove deklaracije prema kojoj “Sve države trebaju osuditi nasilje protiv žena, ne pozivajući se ni na kakve običaje, tradicijske ili religiozne razloge kako bi izbjegle svoje obaveze u vezi s uklanjanjem nasilja” (DEVAW UNGAR, A/RES 48/104, 1993, čl. 4).

3.4. Konvencija Savjeta Evrope o sprječavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici i njen značaj za pravni sistem Crne Gore

Konvencija Savjeta Evrope o sprječavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici-Istanbulska konvencija stupila je na snagu 2014. godine, dok je Crna Gora potpisala 11. maja 2011. godine, ratifikovala je 22. aprila 2013. godine i bila je među prvim državama potpisnicama za koje je stupila na snagu 1. avgusta 2014. godine. To je najnoviji regionalni ugovor o zaštiti prava žena, čiji su ciljevi sprječavanje nasilja i diskriminacije nad ženama, uspostavljanje sveobuhvatnog političkog okvira, podsticanje međunarodne saradnje u borbi protiv porodičnog nasilja i pružanje pomoći organima za sprovođenje zakona u primjeni zaštitnih mjera (IC, 11.V.2011, 2011, čl. 1). Iako, Istanbulska konvencija eksplicitno ne pominje femicid, zahtjeva od država potpisnica da prepoznaju, spriječe i kazne nasilje nad ženama, dok je GREVIO posebno tijelo koje prati implementaciju Istanbulske konvencije još uvijek nije pružio konceptualno razrađivanje femicida, dok je nekoliko država uključilo informacije o mjerama preduzetim za suzbijanje femicida u svojim izvještajima. Hvaljena kao „najobuhvatniji regionalni ugovor koji postoji za podršku žrtvama“, Istanbulska

konvencija prepoznaje mnoge oblike femicida. Ona zahtijeva da države kriminalizuju psihološko i fizičko nasilje, prinudni brak, genitalno sakaćenje žena, prisilan prekid trudnoće, sterilizaciju, seksualno uznemiravanje, proganjanje i silovanje. Međutim, pristup Istanbulske konvencije porodičnom nasilju je ambivalentan: s jedne strane, nasilje u porodici se posmatra kao rodno neutralno, a s druge strane kao nasilje koje se posebno vrši nad ženama i djevojčicama. Nadalje, važno je istaći da Istanbulska konvencija stavlja poseban fokus na rod kao društveni konstrukt na osnovu kojeg su oblikovane društvene uloge i „tipični” obrasci ponašanja (Kuzminac 2024, 192).

Da je nasilje sistemsko, priznaje se u preambuli kao „manifestacija istorijski nejednakih odnosa moći između žena i muškaraca, koji su doveli do dominacije i diskriminacije žena od strane muškaraca i sprječavanja njihovog potpunog napretka” (IC, 11.V.2011, 2011, čl. 1). Konvencija, takođe široko definiše „nasilje nad ženama” kao „sva djela rodno zasnovanog nasilja koja dovode ili mogu dovesti do fizičke, seksualne, psihološke ili ekonomske štete ili patnje žena, uključujući prijetnje takvim djelima, prinudu ili proizvoljno lišavanje slobode, bilo u javnom ili privatnom životu” (IC, 11.V.2011, 2011, čl. 3). Pristup Istanbulske konvencije takođe izgleda u suprotnosti sa shvatanjem Komiteta za eliminaciju diskriminacije žena, koji nasilje u porodici vidi kao rodno zasnovano. GREVIO ne postupa po individualnim žalbama, ali pruža važne preporuke i izvještaje o državama, u kojima se može skrenuti pažnja na slučajeve femicida (IC, 11.V.2011, 2011, čl. 12).

Istanbulska konvencija ustanovljava obavezu za države potpisnice da obezbijede i osiguraju zakonodavne mjere za prevenciju, zaštitu žrtava i najvažnija činjenica sankcionisanje nasilnika. Između ostalog, zahtjeva da se uspostavi što bolja međunarodna saradnja, a pogotovo angažovanje na integrisanju rodne perspektive u procesu evaluacije i implementacije i kao važan segment se izdvaja obaveza država da osiguraju i obezbijede adekvatne resurse za sprovođenje mjera, uspostavljanje saradnje sa nevladinim sektorom kao i transparentno prikupljanje i obrađivanje statističkih podataka. U domenu prevencije, Konvencijom su obuhvaćene određene mjere koje se odnose na podizanje svijesti građana, obrazovanja, obuke, programa za preventivnu intervenciju i tretman, učešće privatnog sektora i medija. Cilj ovih mehanizama je da se pruži podrška i zaštita žrtvama i svjedocima svih oblika nasilja obuhvaćenih Konvencijom. Crna Gora je među prvima u Evropi ratifikovala Istanbulsku konvenciju, ali uz rezervu s primjenom člana 30 o nadoknadi

štete za žrtve nasilja (IC, 11.V.2011, 2011, čl. 30). GREVIO izvještaj za Crnu Goru iz 2018. i 2021. godine je identifikovao i kategorisao ključne slabosti, uključujući neujednačeno sprovođenje zakona, geografske i regionalne razlike u postupanjima, a naročito loš status krivičnog gonjenja kod psihičkog i seksualnog nasilja (GREVIO Report 2018). Navedene mjere su raspoređene po mjerama hitnosti, ali na kraju ostaje pitanje u kojoj mjeri su predložene mjere uistinu apsolutno realizovane, odnosno izvršene. Ipak, GREVIO izvještaj za 2024. godinu sa zadovoljstvom konstatuje da su crnogorske vlasti, u periodu nakon usvajanja osnovnog evaluacionog izvještaja, izvršile nekoliko izmjena i dopuna Krivičnog zakonika, koje odgovaraju na novonastale oblike nasilja nad ženama ili otklanjaju postojeće nedostatke u pogledu kriminalizacije određenih ponašanja i to: uvođenje krivičnog djela seksualnog uznemiravanja (član 211c Krivičnog zakonika) i krivičnog djela zloupotrebe tuđeg snimka, fotografije, portreta, audio zapisa ili spisa sa seksualno eksplicitnim sadržajem (čl. 175a). formulisanje posebnog krivičnog djela prinudnog zaključenja braka (čl. 214a), s ciljem uklanjanja ranije postojećih procesnih prepreka i preciziranja obima zabrane koja je prethodno bila sadržana u tri međusobno preklapajuće odredbe. usklađivanje krivičnog djela silovanja (čl. 204) sa čl. 36, st. 1, tač. c Istanbulske konvencije, kojim se obuhvata i postupanje kojim se drugo lice primorava da izvrši seksualne radnje protiv svoje volje sa trećim licem (GREVIO Report 2024). Nakon preporuke GREVIO-a da se uspostavi dugoročni koordinisani plan/strategija, Crna Gora je izradila Nacionalni plan, koji je usvojen u junu 2023. godine. Iako izražava žaljenje što je ovom koraku prethodio trogodišnji period bez postojanja strateškog dokumenta koji bi se odnosio na nasilje nad ženama, GREVIO pohvaljuje izradu i usvajanje novog Nacionalnog plana kao sveobuhvatnog dokumenta neposredno zasnovanog na Istanbulskoj konvenciji (GREVIO Report 2024). Između ostalog, asocira na uspostavljanje jednog ili više tijela odgovorna za koordinaciju i sprovođenje, kao i za praćenje i evaluaciju mjera koje se odnose na sve oblike nasilja obuhvaćene Konvencijom, koja bi trebalo da nadilaze političke mandate pojedinačnih vlada na način da se obezbijedi njihova institucionalna i administrativna održivost. U Crnoj Gori je konstatovano da nijedan od podataka koje prikupljaju organi za sprovođenje zakona i pravosudni sektor nije bio razvrstan prema kategorijama koje zahtijeva Istanbulska konvencija, kao i da dostupni podaci nijesu bili usklađeni, budući da su policija, državna tužilaštva, prekršajni sudovi i redovni sudovi koristili različite baze podataka ili sisteme, te sa

žaljenjem konstatuje da je stanje do danas uglavnom ostalo nepromijenjeno, uključujući činjenicu da prekršajni sudovi i dalje prikupljaju podatke ručno na način da se nijedan od tih podataka ne razvrstava prema polu učinioca, niti se pravi razlika između učinioca i žrtve (GREVIO Report 2024).

Poseban akcenat je usmjeren na rješavanje digitalnih oblika nasilja nad ženama, kao što su digitalna dimenzija psihičkog nasilja i seksualno uznemiravanje putem interneta, u skladu sa Opštom preporukom br. 1, koja daje smjernice za sprječavanje takvih oblika nasilja. Na kraju, GREVIO sa žaljenjem konstatuje da nijesu preduzeti naponi da se sistematski preispitaju raniji slučajevi rodno zasnovanih ubistava žena kako bi se analizirali mogući propusti nadležnih institucija i utvrdili sistemski nedostaci koje je potrebno otkloniti radi sprječavanja sličnih slučajeva u budućnosti. Specijalizovane organizacije za podršku ženama naglašavaju da, uprkos brojnim institucionalnim propustima u dva nedavna slučaja femicida, nijedan subjekt nije pozvan na odgovornost (GREVIO Report 2024). Ipak, neophodno je da u Crnoj Gori postoje systemske i kontinuirane obuke koje treba da obuhvate: prevenciju i otkrivanje svih oblika nasilja obuhvaćenih Istanbulskom konvencijom, ravnopravnost žena i muškaraca, stereotipe i društvene percepcije nasilja nad ženama, potrebe i prava žrtava, ponašanje žrtava izazvano traumom i sprječavanje sekundarne viktimizacije.

Nacionalni plan za implementaciju Istanbulske konvencije za Crnu Goru (2023–2027) postavlja prioritet i strateški cilj za borbu protiv rodno zasnovanog nasilja i nasilja u porodici na način da se izvrše izmjene Krivičnog zakonika, ne navodeći uvođenje femicida kao posebnog krivičnog djela u zakonodavstvo, novih zaštitinih mjera koje donose napredak u sprovođenju reformi, uvođenje prekršajne odgovornosti za nasilje u porodici, kao i da dalje postoje ozbiljni i sistemski problemi u preventivnoj zaštiti (Nacionalni plan 2023–2027, 15–16).

Za Crnu Goru Nacionalna strategija rodne ravnopravnosti za period 2025–2029, uz prateći Akcioni plan za 2025–2026. godinu je postavila strateški cilj unapređenje rodne ravnopravnosti u Crnoj Gori kroz smanjenje sistemskih i strukturnih nejednakosti, osnaživanje žena i djevojčica, prevenciju i eliminaciju rodno zasnovanog nasilja, te integraciju principa rodne ravnopravnosti u sve sfere javnog i privatnog života, s ciljem izgradnje pravednijeg, inkluzivnijeg i održivijeg društva. Između ostalog, Nacionalna strategija rodne ravnopravnosti za period 2021–2025, uz prateće Akcione planove za 2021–2022. godinu i

2023–2024. godinu čine temeljnu osnovu i bazu za poboljšanje kvaliteta normativnog okvira rodne ravnopravnosti. Vlada Crne Gore je usvojila Strategiju u julu 2021. godine, a uz nju i završni izvještaj o sprovođenju aktivnosti za period 2017–2021. godine. Izvještaj za 2022. godinu, zajedno sa novim Akcionim planom za 2023–2024. godinu, pokazuje da je realizacija planiranih aktivnosti bila ograničena usljed brojnih spoljnih faktora, poput političkih promjena, sajber napada i krize izazvane pandemijom *COVID-19*. U Crnoj Gori je rodna neravnopravnost i dalje duboko ukorijenjena i krucijalni problemi uključuju nedovoljnu institucionalnu podršku, dominantne rodne stereotipe i nisku zastupljenost žena u resursnim sektorima (Mitrović 2024, 11). Izvještaj o implementaciji Akcionog plana za rodnu ravnopravnost u 2023. godini ukazuje na napredak, posebno u oblasti integracije rodne ravnopravnosti u javne politike, obrazovanje i medije (Mitrović 2024, 11). Primetno je da se u ovim strateškim dokumentima termin femicid uopšte ne pojavljuje, kao i da nisu načinjeni koraci u pravcu donošenja konkretnih mjera za zaštitu žena od ovog vida nasilja kao i da nije prepoznat u zakonodavstvu Crne Gore kao posebno krivično djelo.

4. FEMICID U PRAVU EVROPSKE UNIJE

Evropski institut za rodnu ravnopravnost (EIGE) predstavlja specijalizovanu agenciju Evropske unije koja nema zakonodavnu nadležnost, već svoju ulogu ostvaruje pružanjem stručne i analitičke podrške institucijama Evropske unije i državama članicama u oblasti rodne ravnopravnosti. Naime, EIGE prikuplja i analizira podatke, razvija metodološke i analitičke instrumente i doprinosi oblikovanju politika i mjera usmjerenih na prevenciju i suzbijanje rodno zasnovanog nasilja, uključujući nasilje nad ženama. Na mjestu gdje se ljudska prava i krivično pravo ukrštaju na međunarodnoj sceni u međunarodnim krivičnim tribunalima, femicid za razliku od onoga što njegovo ime može sugerisati, nije priznat kao poseban oblik genocida, niti predstavlja samostalno međunarodno krivično djelo u okviru postojećeg sistema međunarodnog krivičnog prava. Slično tome, Evropski institut za rodnu ravnopravnost posebno podržava države članice da prikupljaju podatke o femicidu i prepoznaje vezu između ubistava i rodne nejednakosti, kao i ulogu države u izvršenju ili tolerisanju nasilja i istovremeno se baveći intimnim i neintimnim oblicima femicida (EIGE, 2017a, 2017b). Međutim, EIGE predlaže radnu definiciju za prikupljanje podataka koja se svodi

na intimni femicid, jer se to čini „najpraktičnijim u smislu mjerljivosti“ (EIGE, 2017a). Nema referenci na raščlanjivanje podataka po drugim društvenim kategorijama osim pola, čime se ne doprinosi intersekcionalnoj analizi femicida (Copelon 2000, 217–240).

4.1. Direktiva (EU) 2024/1385 o borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici

Prvi pravno obavezujući instrument Evropske unije usmjeren na suzbijanje nasilja nad ženama i nasilja u porodici usvojen je 14. maja 2024. godine. Proces njegovog donošenja započeo je ranije kada je Savjet Evropske unije je 9. juna 2023. godine usvojio pregovaračku poziciju o prijedlogu Direktive, nakon čega je u februaru 2024. godine postignut politički dogovor između institucija Evropske unije. Naime, Evropski parlament je 24. aprila 2024. godine usvojio Direktivu sa 522 glasa za, 27 protiv i 72 uzdržana, Savjet ju je formalno usvojio 7. maja 2024. godine, dok je konačno potpisana 14. maja 2024. godine. Ova direktiva, poznata kao Direktiva (EU) 2024/1385 o suzbijanju nasilja nad ženama i nasilja u porodici, predstavlja istorijsku prekretnicu u oblasti ravnopravnosti i jednakih mogućnosti u Evropskoj uniji, kao i značajan pokazatelj opredijeljenosti EU da ostvari ne samo formalnu (*de jure*), već i stvarnu (*de facto*) ravnopravnost žena i muškaraca. Rodno zasnovano nasilje i dalje je široko rasprostranjeno u Evropskoj uniji, pri čemu je svaka treća žena doživjela fizičko i/ili seksualno nasilje. Svakog dana između šest i sedam žena u Evropi bude ubijeno od strane sadašnjeg ili bivšeg partnera, što znači da približno 2.300 žena godišnje izgubi život kao žrtva femicida. Strukturna priroda ovog oblika nasilja neraskidivo je povezana sa rodno zasnovanom diskriminacijom i predstavlja jedan od ključnih društvenih mehanizama koji održavaju podređeni položaj žena u društvu. Direktiva predstavlja značajan korak ka ostvarivanju rodne ravnopravnosti u Evropskoj uniji i njen značaj ne ogleda se samo u kriminalizaciji niza oblika nasilja koji ranije nijesu bili ujednačeno regulisani u državama članicama, već i u uspostavljanju sveobuhvatnog sistema preventivnih mjera, podrške žrtvama, efikasnog krivičnog gonjenja učinilaca, stručne obuke nadležnih organa i koordinisanih politika na nivou Evropske unije. Njome se potvrđuje opredijeljenost Evropske unije ostvarivanju ravnopravnosti žena i muškaraca, u skladu sa ciljevima utvrđenim Osnivačkim ugovorima, uključujući član 2, član 3 stav 2 Ugovora o Evropskoj uniji (UEU), članove 8, 10 i 19 Ugovora o funk-

cionisanju Evropske unije (UFEU), kao i članove 21 i 23 Povelje Evropske unije o osnovnim pravima, koji predstavljaju temeljne vrijednosti Evropske unije. Direktiva je takođe usklađena sa Strategijom Evropske unije za rodnu ravnopravnost 2020–2025, čiji je jedan od ključnih ciljeva iskorjenjivanje rodno zasnovanog nasilja.

Značajan iskorak u unapređenju rodne ravnopravnosti u Evropskoj uniji predstavlja i pristupanje Evropske unije Konvenciji Savjeta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici (Istanbulska konvencija), koje je stupilo na snagu 1. oktobra 2023. godine. Istanbulska konvencija predstavlja jedini međunarodni pravno obavezujući instrument u oblasti zaštite ljudskih prava koji se sveobuhvatno bavi rodno zasnovanim nasiljem nad ženama.

Međutim, primjena i ratifikacija Istanbulske konvencije izazvale su brojne kontroverze u pojedinim evropskim državama. Tako je Ustavni sud Bugarske 2018. godine proglasio Konvenciju nesaglasnom sa Ustavom, dok je Vlada Poljske tvrdila da Konvencija zanemaruje vjerska uvjerenja i promovise ono što naziva „rodnom ideologijom“. Slovački parlament je 2019. godine odlučio da ne ratifikuje Konvenciju, iako ju je prethodno potpisao. Važan doprinos procesu pristupanja Evropske unije Konvenciji dalo je Mišljenje 1/19 Velikog vijeća Suda pravde Evropske unije od 6. oktobra 2021. godine, kojim je potvrđeno da Savjet može donijeti odluku o njenom zaključivanju kvalifikovanim većinom glasova. (ECJ, Grand Chamber, 2021, Opinion 1/19).

Evropska unija pristupila je Istanbulskoj konvenciji u okviru svojih isključivih i podijeljenih nadležnosti, posebno u oblastima pravosudne saradnje u krivičnim stvarima, azila, zabrane vraćanja (*non-refoulement*), funkcionisanja institucija Unije i javne uprave. Uprkos tome, donošenje Direktive (EU) 2024/1385 bilo je od posebnog značaja, budući da pojedine države članice Evropske unije još uvijek nijesu ratifikovale Istanbulsku konvenciju. Stoga Direktiva predstavlja samostalan i obavezujući pravni okvir kojim se na nivou Evropske unije uspostavljaju minimalni standardi za prevenciju, zaštitu žrtava, krivičnopravno sankcionisanje i institucionalni odgovor na nasilje nad ženama i nasilje u porodici. Između ostalog, Direktiva predstavlja prvi i za sada jedini obavezujući pravni akt Evropske unije koji neposredno i sveobuhvatno uređuje oblast nasilja nad ženama i nasilja u porodici, dok države članice Evropske unije imaju rok od tri godine od stupanja Direktive na snagu da njene odredbe prenesu u svoja nacionalna zakonodavstva i obezbijede njihovu punu primjenu. Obaveze propisane Direktivom zasnivaju

se na četiri ključna stuba: prevenciji i ranoj intervenciji, zaštiti žrtava i pristupu pravdi, podršci žrtvama i koordinaciji i saradnji, čime se u velikoj mjeri slijede osnovni ciljevi Istanbulske konvencije – prevencija, zaštita, krivično gonjenje učinilaca i koordinisana politika (Directive, 2024/1385). Posebnu vrijednost Direktive predstavlja njeno regulisanje rodno zasnovanog nasilja u digitalnom okruženju, čime se po prvi put na nivou Evropske unije uspostavlja jedinstven okvir za suzbijanje različitih oblika sajber nasilja nad ženama. Direktiva kao krivična djela prepoznaje neovlašćeno dijeljenje intimnog ili digitalno manipulisanje materijala bez pristanka žrtve (čl. 5), uključujući i sadržaje nastale primjenom tehnologije vještačke inteligencije, poput deepfake materijala. Takođe kriminalizuje sajber uhođenje (čl. 6), sajber uznemiravanje (čl. 7) i podsticanje na nasilje ili mržnju putem informaciono-komunikacionih tehnologija (čl. 8). Na taj način Direktiva popunjava postojeće pravne praznine i po prvi put na nivou Evropske unije uspostavlja obaveznu krivičnopravnu zaštitu od različitih oblika digitalnog nasilja koje nerasmjerno pogađa žene zbog njihovog pola. Takođe, dodatno propisuje katalog otežavajućih okolnosti (čl. 11), među kojima se posebno izdvajaju izvršenje krivičnog djela iz motiva zasnovanih na polu, seksualnoj orijentaciji, rodnom identitetu, boji kože, vjeri, socijalnom porijeklu ili političkom uvjerenju žrtve. Za razliku od Istanbulske konvencije, koja u članu 3(a) jasno definiše nasilje nad ženama kao povredu ljudskih prava i oblik diskriminacije žena, ova direktiva nasilje nad ženama i nasilje u porodici kvalifikuje prvenstveno kao povredu osnovnih prava (čl. 2a) i time se udaljava od pristupa zasnovanog na ljudskim pravima, koji predstavlja jedno od temeljnih obilježja same Istanbulske konvencije. Izostankom ovakvog određenja propuštena je prilika da se pravni okvir Evropske unije u potpunosti uskladi sa standardima Istanbulske konvencije i da se rodno zasnovano nasilje na nivou Evropske unije nedvosmisleno prepozna kao pitanje zaštite ljudskih prava, a ne samo zaštite osnovnih prava garantovanih pravom Unije. Njen poseban značaj ogleda se u uvođenju minimalnih standarda zaštite koje države članice mogu dodatno unaprijediti, kriminalizaciji pojedinih oblika nasilja koji ranije nijesu bili jedinstveno regulisani u državama članicama, kao i uspostavljanju sveobuhvatnog sistema mjera koji obuhvata prevenciju, ranu intervenciju, pristup pravdi, podršku žrtvama, institucionalnu saradnju i koordinaciju nadležnih organa. Njena puna primjena ima potencijal da doprinese ne samo unaprjeđenju krivičnopravne zaštite žena, već i promjeni društvenih stavova prema rodnoj ravnopravnosti i nasilju

nad ženama i ostvarivanje tog cilja zahtijeva dalji razvoj zakonodavstva Evropske unije i nacionalnih pravnih sistema, kako bi se obezbijedila sveobuhvatna i jednaka zaštita svih žrtava rodno zasnovanog nasilja i nasilja u porodici. Za Crnu Goru, Direktiva (EU) 2024/1385 nema neposredno pravno dejstvo, ali predstavlja dio pravne tekovine Evropske unije (*acquis communautaire*) sa kojom je država dužna da uskladi svoje zakonodavstvo prije pristupanja Uniji, te da u procesu pristupnih pregovora, njena implementacija biće ocjenjivana prvenstveno u okviru Poglavlja 23 – Pravosuđe i temeljna prava, a dijelom i kroz Poglavlje 24 – Pravda, sloboda i bezbjednost.

Prema Izvještaju Evropske komisije o napretku Crne Gore za 2025. godinu poseban akcenat je umjeren na zakonodavni okvir treba dodatno uskladiti s Istanbulskom konvencijom i Direktivom EU o borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici. Ipak, određene izmjene Zakona o zaštiti od nasilja u porodici su u proceduri (ZZNP, 2011), dok su izmjene Krivičnog zakona, usvojene u decembru 2023. godine, na način da su doprinijele boljem definisanju prekršaja i krivičnih djela koja se odnose na nasilje u porodici ili porodičnoj zajednici. Međutim, ni ovim izmjenama pojam femicida nije prepoznat niti kvalifikovan kao posebno krivično djelo, čime je izostalo njegovo posebno normativno izdvajanje kao najtežeg oblika rodno zasnovanog nasilja nad ženama pri čemu kazne i dalje ostaju blage u većini predmeta rodno zasnovanog nasilja i često se izriču blizu zakonskog minimuma (Izvještaj EK CG, 2025).

5. PRAKSA EVROPSKOG SUDA ZA LJUDSKA PRAVA

Evropski sud za ljudska prava (ESLJP) je uglavnom razmatrao slučajeve nasilja u porodici, silovanja, seksualnog nasilja, prisilne sterilizacije i trgovine ljudima (*Opuz v. Turkey. Aydin v. Turkey. Chowdury and Others v. Greece. Ebcin v. Turkey. Valiulienė v. Lithuania. Talpis v. Italy. Volodina v. Russia. Kurt v. Austria. Tkheidze v. Georgia*). Prema praksi ESLJP, najrelevantnije odredbe Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda (EKLJP) u vezi sa femicidom su pravo na život (čl. 2), zabrana mučenja nečovječnog ili ponižavajućeg postupanja (čl. 3), pravo na privatni i porodični život (čl. 8), kao i načelo zabrane diskriminacije (čl. 14). Sud je u ranijoj praksi silovanje i seksualno nasilje često razmatrao u okviru člana 8. Konvencije. Tvrdnje zasnovane na pravo na život (čl. 2), zabrana mučenja nečovječnog ili ponižavajućeg

postupanja (čl. 3) i zabrani diskriminacije (čl. 14) uglavnom su bile odbijene. Takav pristup mogao je prenijeti poruku da su nasilje u porodici i silovanje pitanja privatnog karaktera u koja država ne bi trebalo da se miješa. Ovdje su Sud mogao da zaobiđe pogrešnu percepciju, time što bi ovakvo nasilje trebao da posmatra kao nečovječno ili ponižavajuće postupanje, pa čak u izvjesnim slučajevima i kao mučenje. Iako, Sud još uvijek nije u potpunosti napustio pristup zasnovan na članu 8. EKLJP, a u vezi nasilja nad ženama, ipak imamo da se sudska praksa udaljila od oslanjanja na pravo na privatni i porodični život u slučaju silovanja, te sud obično kombinuje član 3. i član 8. EKLJP (*M.C. v. Bulgaria. M. and Others v. Bulgaria. A. and Others v. Croatia*). Kod suda postoji nedoumica koji oblik postupanja (ponižavajuće, nečovječno postupanje ili mučenje) je prisutan u mnogim slučajevima silovanja i nasilja u porodici koji su razmatrani na osnovu člana 3. EKLJP.

Kroz praksu se ustanovljava da femicid karakterišu diskriminatorne društvene strukture i postojanje rodni stereotipa. ESLJP razmatra nejednakost zasnovanu na polu u skladu sa članom 14. Konvencije, gde je predviđeno sljedeće: „uživanje prava i sloboda predviđenih ovom Konvencijom obezbjeđuje se bez diskriminacije po bilo kom osnovu, kao što su pol, rasa, boja kože, jezik, vjeroispovijest, političko ili drugo mišljenje, nacionalno ili socijalno porijeklo, veza s nekom nacionalnom manjinom, imovno stanje, rođenje ili drugi status“ i adekvatno je obuhvatio nasilje u porodici time što ga je kvalifikao kao rodno zasnovano nasilje. Samo tumačenje člana 14. nije idealno, jer stavlja pretjerani teret za žrtve, pošto nasilje u porodici neproporcionalno pogađa žene, te žrtve često oklievaju da prijave nasilje (Bandelli 2017, 43). ESLJP često oklieva da primjeni član 14. u vezi sa nasiljem u porodici, jer član 14. zahtjeva visoki prag, odnosno „nejednakost u postupanju“ u odnosu na neko drugo pravo iz Konvencije (*Branko Tomašić and Others v. Croatia*). Takođe, ESLJP ne primjenjuje član 14. na slučajeve silovanja koji nijesu povezani sa porodičnim nasiljem.

Pošto ESLJP nema direktnu nadležnost nad Istanbulskom konvencijom, član 14. predstavlja njegovo najnaprednije i najobuhvatnije sredstvo za rješavanje slučajeva femicida na način da je razvio više kriterijuma za primjenu člana 14: (1) nepovoljno postupanje u pojedinačnim slučajevima. (2) zasnovano na polu. (3) koje država ne može objektivno opravdati (Fredman 2013, 223–224). Istovremeno, Sud smatra da država mora navesti „veoma snažne razloge“ ili „uvjerljive razloge“, kako bi opravdala diskriminaciju zasnovanu na polu (*J.D. and A. v. the United*

Kingdom). Pored, toga, pokušaj države da opravda nasilno postupanje može izazvati moralne i pravne dileme. To što je Sud primijenio član 14. EKLJP na slučajeve nasilja u porodici predstavlja korak u pravom smjeru. Entuzijastičnija primjena člana 14. EKLJP od strane ESLJP-a pomogla bi pravilnom prepoznavanju rodno zasnovane štete. Polazeći od načela *iura novit curia*, Sud može sam da prerasporedi pravnu kvalifikaciju u slučajevima nasilja u porodici, prilagođavajući svoje tumačenje savremenom kontekstu time što ih cijeni kroz zabranu torture (Araji 2000, 1–20). Konačno, pristup ESLJP-a femicidu pod članom 14. može biti dopunjen Istanbulskom konvencijom. Najperpektivnija odredba za adresiranje femicida u evropskom sistemu zaštite ljudskih prava jeste član 3. EKLJP⁴, jer obuhvata teške oblike nasilja. Ova odredba ne precizira koje vrste grubog nasilja predstavljaju nečovječno, ponižavajuće postupanje ili mučenje, već je to sud razvio u okviru svoje prakse kroz obim svake od ovih kategorija, odnosno mora postojati minimalni stepen ozbiljnosti, pri čemu ovaj prag zavisi od niza faktora kao što su trajanje postupanja, fizičke i psihičke posljedice, u nekim slučajevima pol, starost i zdravstveno stanje žrtve. Takođe, ESLJP smatra ponižavajućim postupanjem ono koje izaziva osjećaj straha, tjeskobe i inferiornost, ponižavanje žrtve (umanjuje dignitet ili se negativno utiče na samu ličnost). Stoga, je sam pojam mučenja najprikladniji za sudsko ocjenjivanje ekstremnih oblika nasilja u slučajevima femicida.

Mnogi slučajevi femicida u Evropi karakterišu privatna ubistva žrtava ili njihove djece, što svakako predstavlja najbrutalnije kršenje njihovog prava na život, član 2. Konvencije.⁵ Kao jedno od najfundamentalnijih prava u praksi ESLJP, ono je od krucijalnog značaja da države preduzmu mjere kako bi spriječile kršenje člana 2. Konvencije, što je Sud detaljno razmatrao u kontekstu pozitivnih obaveza država. Pored obaveze države da se uzdrži od nezakonitog lišavanja života, ona ima i pozitivnu obavezu da „štiti živote onih koji se nalaze pod nje-

⁴ Član 3. EKLJP: „Niko ne smije biti podvrgnut mučenju, ili nečovječnom ili ponižavajućem postupanju ili kažnjavanju“.

⁵ Član 2. EKLJP: „Pravo na život svakog lica zaštićeno je zakonom. Niko ne smije biti namjerno lišen života, osim prilikom izvršenja presude suda kojom je osuđen za zločin za koji je ova kazna predviđena zakonom“ i “Lišenje života se ne smatra protivnim ovom članu ako proistekne iz upotrebe sile koja je apsolutno nužna: a) radi odbrane nekog lica od nezakonitog nasilja, b) da bi se izvršilo zakonito hapšenje ili spriječilo bjekstvo lica zakonito lišenog slobode, c) prilikom zakonitih mjera koje se preduzimaju u cilju suzbijanja nereda ili pobune“.

nom jurisdikcijom“, uključujući sprječavanje ubistava žena i djece od strane privatnih lica. U tom smislu, država mora: (1) uspostaviti djelotvorne krivičnopravne odredbe za sprječavanje izvršenja krivičnih djela, i (2) obezbijediti adekvatan sistem sprovođenja zakona za prevenciju, suzbijanje i sankcionisanje kršenja takvih odredbi. S obzirom na „nepredvidivost ljudskog ponašanja i operativne odluke“, država ne može automatski biti smatrana odgovornom. ESLJP utvrđuje kršenja pozitivnih obaveza države da zaštiti pravo na život kada različiti akti nasilja u porodici nad žrtvom kulminiraju ubistvom, često nakon što žena bude izložena kontinuiranom zlostavljanju. Međutim, slučajevi se često razmatraju, ako se uopšte razmatraju, samo kroz proceduralni aspekt člana 2. i/ili članova 6. i 13. Konvencije (pravično suđenje i efikasno pravno sredstvo), ograničavajući analizu Suda na pitanje da li je istraga bila djelotvorna. U predmetu *Cicek protiv Turske* (*Cicek v. Turkey*), zlostavljana žena je pobjegla u sklonište. Pokušala je da se razvede od supruga, ali je povukla zahtjev zbog prijetnji smrću od strane svog supruga. On je bio na kratko pritvoren, ali nakon puštanja na slobodu, ubio je suprugu i njihovu kćerku, a potom izvršio samoubistvo. U takvim okolnostima, rasprava Suda o suštinskom kršenju člana 2. EKLJP je od izuzetne važnosti za podizanje svijesti o preventivnim obavezama država. Takođe, ESLJP razmatra prijetnje smrću u kontekstu člana 2. EKLJP. U predmetu *A. i drugi protiv Hrvatske* (*A. and Others v. Croatia*), Sud je želio „izbjegavati dalju analizu o tome da li prijetnje smrću upućene podnosiocu zahtjeva aktiviraju pozitivnu obavezu države prema članu 2. Konvencije i ostavio je pitanje da li prijetnje smrću spadaju u okvir člana 2. EKLJP neodgovorenim. U predmetu *Talpis protiv Italije* (*Talpis v. Italy*), gospođa Talpis je bila izložena „ponašanju inherentno opasnom po život“, što je aktiviralo član 2. EKLJP. Međutim, da bi se napad kvalifikovao kao rodno zasnovan, Sud mora kombinovati svoju analizu člana 2. sa članom 14. EKLJP. Između ostalog, ESLJP je razvio obimne standarde sudske prakse koji mogu da budu od koristi u usmeravanju sudija u njihovom redovnom poslu pri presuđivanju u predmetima rodno zasnovanog nasilja. Ipak, ESLJP je ispitao društveni kontekst nasilja u ovim slučajevima kako bi otkrio postojeće obrasce nejednakosti i diskriminacije, čime je otvorio prostor za sveobuhvatnije i interseksionalno razumijevanje femicida. Uprkos ovim razvojnim procesima na institucionalnom nivou, sudske priznanje femicida u Evropi i dalje je nepostojeće. Štaviše, ESLJP gotovo da ne koristi termin „strukturna diskriminacija“ niti se poziva na interseksionalnost, zanemarujući uticaj

koji ukrštajuće kategorije mogu imati u slučajevima nasilja. Pošto ne postoji mogućnost da žrtve direktno podnesu žalbe zbog kršenja odredbi Istanbulske konvencije ESLJP-u, one mogu koristiti samu Konvenciju da bi potkrijepili svoje navode u okviru odredba Evropske konvencije o ljudskim pravima i slobodama, a takođe Sud se oslanjao na Istanbulsku konvenciju u predmetu *Kurt protiv Austrije*, kako bi naglasio procjenu rizika u slučajevima nasilja u porodici (*Kurt v. Austria*). Osim toga, za razliku od predmeta u vezi s nasiljem u porodici, gdje je iscrpno upućivanje Suda na odredbe Istanbulske konvencije po pravilu vodilo razvijanju standarda i širenju opsega pozitivnih obaveza zaštite žrtava, kada su u pitanju predmeti koji su se ticali drugih oblika nasilja nad ženama, navođenje odredaba Konvencije, iako počinje svega godinu dana po njenom stupanju na snagu, ostaje bez vidljivog ishoda u smislu razvijanja standarda, pa čak i u smislu primjene rodno senzitivnog pristupa na drugi način (Čučković 2024, 55). Na osnovu hrabre i odlučne primjene odredba Konvencije od strane Suda, izgleda da njen značaj u sadašnje vrijeme raste, uprkos tome što se neke države povlače ili prijetu povlačenjem. Navodi se da stepen u kojem Istanbulska konvencija naglašava pitanja roda i društvenih konstrukata pruža efikasne smjernice evropskim državama pri izradi i usvajanju nacionalnog zakonodavstva koje prepoznaje ne samo rodne aspekte, već i međusobnu povezanost roda i nasilja, te da Konvencija iz Beléma do Pará nije uspjela da postigne, naročito u pogledu zahtjeva da „države kriminalizuju određena ponašanja povezana sa rodno zasnovanim nasiljem“ u kontekstu promoviranja efikasnih politika za sprječavanje ovih gnusnih djela, zaštitu žena i kažnjavanje učinilaca, bez direktnog nametanja ovih obaveza državama potpisnicama (Kimmelblatt 2016, 405). Sud se kroz svoje presude usredsredio na ukazivanje na sistemsku diskriminaciju i neprihvatljive razlike u tretmanu zasnovane na polu, posebno u kontekstu socijalnih, ekonomskih i političkih prava. Ove presude služe kao vodič državama članicama za implementaciju efikasnih mjera koje će osigurati ne samo formalnu, već i suštinsku rodnu ravnopravnost (Krstić 2024, 15).

Slučaj *Opuz protiv Turske* (*Opuz v. Turkey*) se odnosi da su žrtve nasilja bile podnositeljska predstavke i njena majka. Podnositeljka predstavke se žalila nadležnim organima, zbog toga što joj je bivši suprug prijetio i konstantno bio nasilan prema njoj. Pored prijetnji koje je upućivo podnositeljski predstavke utvrđeno je i prijetnja nožem, a medicinskom dokumentacijom je utvrđeno premlaćivanje i pokušaj gaženja automobilom. Okrivljeni je povodom izvršenja ovih djela samo bio ka-

žnjen novčanim kaznama. Nakon toga podnositeljku predstavke je izbo nožem sedam puta i nacionalni sud je ponovo izrekao novčanu kaznu u iznosu 385 eura. Izvršenjem ovih djela je prouzrokovalo to da je majka podnositeljke predstavke ubijena na način da su konstantno bile fizički i psihički zlostavljane. Nakon toga okrivljeni je optužen za ubistvo i pušten da se brani sa slobode, iako je i dalje prijetio podnositeljski predstavke. Turska nije pružila adekvatnu zaštitu da se zaštititi život majke podnositeljke predstavke, gdje je utvrdio da povrijeđen član 2. Konvencije. Sveobuhvatna istraga je bila u potpunosti sprovedena, ali nedostatak je postojao zbog toga što je postupak trajao više od šest godina. Sud je utvrdio povredu člana 3. zbog propusta države da zaštite podnositeljku predstavke od nehumanog i ponižavajućeg tretmana uzrokovanim stalnim maltretiranjem. Turska nije koristila zaštitne mehanizme, smatrajući da se u porodične stvari država ne treba da se miješa. Insistira se na tome da se pitanja porodičnog nasilja gone po službenoj dužnosti, bez obzira da li će oštećena strana povući krivičnu ili prekršajnu prijavu. Po prvi put je utvrđeno i kršenje člana 14. Konvencije. Takođe, podnositeljka predstavke je dobila odštetu u iznosu 30.000 eura kao rezultat povrede člana 2, 3. i 14. EKLJP. Dok je ESLJP priznao namjerno ubistvo žena kao oblik rodne diskriminacije u ovom slučaju terminologija femicida još uvijek nije inkorporirana.

U već pomenutom slučaju *Kurt protiv Austrije*, ESLJP je razjasnio da su opšta načela primjenjiva u slučajevima nasilja u porodici prema članu 2. Konvencije i na osnovu toga je razvio test koji treba primijeniti u slučajevima nasilja u porodici. Nadležna tijela moraju utvrditi postoji li stvarna i neposredna opasnost za život jedne ili više identificiranih žrtava nasilja u porodici sprovođenjem autonomne, proaktivne i sveobuhvatne procjene rizika. Stvarnost i neposrednost rizika moraju se procijeniti uzimajući u obzir poseban kontekst slučajeva nasilja u porodici. Ako ishod procjene rizika ukazuje na postojanje stvarne i neposredne opasnosti za život, aktivira se drugi dio testa koji od nadležnih tijela zahtijeva poduzimanje preventivnih operativnih mjera koje moraju biti primjerene i srazmjernom nivou procijenjenog rizika. Sveobuhvatna procjena podrazumijeva korištenje standardiziranih, međunarodno priznatih alata razvijenih na temelju kriminoloških istraživanja i najboljih praksi država u slučajevima porodičnog nasilja. Ispitujući kvalitet procjene rizika, ESLJP je utvrdio da je procjena rizika koju su sprovedla nadležna tijela, iako nije slijedila nikakav standardni postupak, ispunjavala uslove autonomnosti, proaktivnosti i sveobuhvatnosti. Naime,

policijska procjena nije bila utemeljena samo na činjeničnom iskazu podnositeljke predstavke, već i na nekoliko drugih faktora i dokaza. Policija je ispitala sve neposredno uključene osobe, sastavila detaljne zapisnike o njihovim izjavama, fotografisala vidljive ozlijede, napravila uvid u evidenciju prethodno izrečenih zaštitnih mjera protiv supruge podnositeljke predstavke kao i prethodnih osuda vezanih za nasilje u porodici, te provjerila da li je na njegovo ime bilo podataka o posjedovanju registrovanog vatrenog oružja. ESLJP je u brojnim predmetima utvrdio da činjenica da je učinilac ranije optužen za nasilje u porodici predstavlja značajan rizik od daljnjeg i mogućeg smrtonosnog nasilja, stoga nadležna tijela tu činjenicu moraju propisno uzeti u obzir pri procjeni rizika od daljnje eskalacije nasilja, čak i nakon izricanja zaštitne mjere. Međutim, vlastima se ne smije nametnuti nemoguć ili nerazmjern teret i u konkretnom slučaju sud je utvrdio da nije došlo do povrede člana 2. Konvencije.

U slučaju *Tkheldize protiv Gruzije* (*Tkheldize v. Georgia*) ESLJP je ponovio da se od nadležnih tijela zahtijeva posebna revnost u postupanju kad god postoji bilo kakva sumnja na nasilje u porodici ili nasilje nad ženama. Propust države da zaštiti žene od nasilja u porodici, makar i nenamjeren, može uzrokovati povredu njihovog prava na jednaku zaštitu pred zakonom. ESLJP je utvrdio da u Gruziji postoji odgovarajući zakonodavni i administrativni okvir za borbu protiv nasilja u porodici i nasilja nad ženama. U ovom predmetu, problem je bio u sprovođenju tog okvira, odnosno propustu tijela krivičnog gonjenja da preduzmu preventivne operativne mjere za zaštitu života ćerke podnositeljke predstavke. U roku od otprilike šest mjeseci, podnositeljka predstavke i njena ćerka najmanje jedanaest puta su zatražile pomoć od policije. Policija je dobila informaciju da L.M. pati od patološke ljubomore i drugih mentalnih poremećaja te da je imao problem s kontrolom bijesa. Takođe su znali da je L.M. imao kriminalni dosije i problem sa upotrebom droge i alkohola, te da je M.T. osjećala poseban strah i uznemirenost u trenucima kada se bivši partner približavao njenom stanu ili radnom mjestu. Sve te činjenice potvrdile su stvarnost opasnosti koju je L.M. prouzročio za M.T. Nasilje kojem je M.T. bila izložena nije se moglo promatrati kroz pojedinačne i posebne epizode, već kao trajnu situaciju nasilja u porodici koja je ukazivala na postojanje neposredne opasnosti za žrtvu. Stoga je ESLJP zaključio da je policija znala ili je svakako morala znati za stvarni i neposredni rizik za život ćerke podnositeljke predstavke. Policijski službenici nisu prikupili nikakve dokaze, niti su sprovedli autonomnu,

proaktivnu i sveobuhvatnu procjenu rizika od daljnjeg nasilja niti su uzeli u obzir žrtvinu percepciju tog rizika, već su prijavljeni incident sveli na „manju porodičnu svađu“ za koju nije bila potrebna policijska intervencija. Stoga je propust tužene države da poduzme preventivne operativne mjere uzrokovao povredu prava podnositeljke predstavke i njene ćerke na jednaku zaštitu pred zakonom, odnosno povredu člana 2. u vezi s članom 14. Konvencije. ESLJP je ponovio da, u slučajevima koji se tiču moguće odgovornosti javne vlasti za smrt koja je nastala kao posljedica njihovog navodnog nemara, obaveza uspostavljanja efikasnog pravosudnog sistema koju nameće člana 2. Konvencije, ne zahtijeva nužno postojanje krivičnopravne zaštite (*Kotilainen i drugi protiv Finske*, st. 91).

Međutim, u izuzetnim okolnostima samo efikasna istraga može zadovoljiti pozitivnu obavezu iz člana 2. Konvencije. Izuzetne okolnosti postoje, kada je život izgubljen ili doveden u opasnost zbog propusta javne vlasti koji ne predstavlja puku grešku u procjeni ili nepažnji, već nemar u smislu da nadležna tijela u potpunosti razumiju vjerovatne posljedice koje su bile potrebne za otklanjanje rizika. U takvim slučajevima, činjenica da odgovorni za ugrožavanje života nisu optuženi za krivično djelo ili procesuirani može prouzrokovati povredu člana 2. Konvencije (*Zinatullin protiv Rusije*, st. 33.).

6. NACIONALNI PRAVNI OKVIR CRNE GORE

U Crnoj Gori i u većini evropskih država pojam femicida nije uveden u krivično zakonodavstvo. Pozitivni izuzetak predstavljaju države Italija (2025), Hrvatska (2024), Kipar (2022) i Malta (2022). Malta je sam pojam femicida uvela u posljednjim izmjenama krivičnog zakonodavstva u junu mjesecu 2022. godine, kao otežavajuću okolnost pri izvršenju krivičnog djela namjernog ubistva ili pokušaja namjernog ubistva lica ženskog pola. Sud prilikom utvrđivanja kazne kao otežavajuću okolnost razmatra da li je ubistvo ili pokušaj ubistva: bilo posljedica nasilja izvršenog od strane intimnog partnera sa kojim je žrtva bila u vezi, ili je i dalje u vezi, ili od strane aktuelnog ili bivšeg supružnika. • bilo posljedica nasilja od strane jednog ili više članova porodice. • bilo izvršeno iz mizoginih motiva. bilo izvršeno iz razloga časti učinioca, ili porodične reputacije, ili iz razloga povezanih sa religijskim ili kulturnim vjerovanjima ili praksama. bilo izvršeno iz motiva zasnovanog na rodu, rodnom identitetu, polu ili seksualnoj orijentaciji žrtve. bilo izvršeno kao

posljedica seksualnog nasilja ili čina seksualne prirode. Bilo izvršeno zato što je žrtva bila uključena u prostituciju, podvrgnuta seksualnoj eksploataciji ili bila žrtva trafikinga u svrhe seksualne eksploatacije (Istraživački centar Skupštine Crne Gore, 9).

Femicid je kao posebno krivično djelo uveden u krivična zakonodavstva nekoliko država Latinske Amerike putem posebnih zakona *lex specialis*, poput Argentine, Venecuele, Kolumbije, Ekvadora, El Salvadora, Gvatemale, Meksika, Nikaragve, Paname, Paragvaja, Perua, Bolivije i Urugvaja, Brazil, Čile, Kolumbija, El Salvador, Gvatemala, Honduras, Venecuela, Dominikanska Republika (Deus & Gonzalez 2018, 35). Belgija i Kipar uvode femicid 2022. godine, ali i dalje ostaje da većina država članica EU (Austrija, Češka, Bugarska, Danska, Estonija, Francuska, Grčka, Holandija, Letonija, Litvanija, Luksemburg, Mađarska, Njemačka, Portugal, Rumunija i Slovačka,) nije u krivičnom zakonodavstvu definisala femicid kao posebno i samostalno krivično djelo, jer većina evropskih država smatra da je femicid sastavni dio krivičnog djela ubista to jest teškog ubistva i zadržavaju stav da nije neophodno da se femicid posebno izdvoji i reguliše kao posebno krivično djelo. Između ostalog, posebno se ističe uloga italijanskog parlamenta koji je jednoglasno usvojio zakon kojim se definiše femicid kao posebno krivično djelo za koje je propisana doživotna kazna zatvora i isti je simbolično donijet na Međunarodni dan borbe protiv nasilja nad ženama 25. novembra 2025. godine. Ovaj zakon koji je od skoro usvojen postavlja uslove za osuđenike za femicid i pojačava obaveze za obrazovne institucije i inicijative u smislu podizanja svijesti u cilju borbe protiv nasilja zasnovanog na rodnom pitanjima. Ovaj zakon će omogućiti da se otkrije prava motivacija učinilaca, a to su prije svega hijerarhija i moć i primjenjuje se kada je žena ubijena zbog diskriminacije, mržnje ili pokušaja kontrole, što uključuje slučajeve nasilja nakon što odbije započeti ili nastaviti vezu i između ostalog obuhvata ubistva nakon prekida veze u kojima su uključena djeca, zbog toga što omogućava da se otkrije tajna posesivne dinamike. Za sada se Italija pridružuje Kipru i Malti i Hrvatskoj kao države članice EU koju su uvele zakonsku definiciju femicida u svoje krivične zakone. Međutim, prvenstveno treba istaći da sve veći broj država u svojim zakonima predviđaju ubistvo iz mržnje, pod kojim se obuhvata rodno motivisano ubistvo žene, to jest ubistvo žene zbog njenog pola. Preporučuje se uspostavljanje nacionalnih baza podataka radi sistemaskog prikupljanja, evaluacije i objavljivanja nacionalnih podataka o femicidu, kao i usklađivanja definicija i procedura prikupljanja

podataka koliko god je to moguće, na način da nacionalni podaci predstavljaju osnovu za redovno dostupne evropske i međunarodne podatke o femicidu, koji će se prikupljati u okviru Evropskog opservatorijuma za femicid (Weil, Corradi, and Naudi 2018, 54).

Pravo na život je osnovno ljudsko pravo svakog čovjeka na koje se temelje i ostvaravaju ostala prava čovjeka. Stoga, zaštita ovog prava podrazumjeva polaznu osnovu za realizaciju ostalih prava. Ovdje je krivično pravna zaštita ovog prava rodno neutralna, što znači da se na jednak način štiti pravo na život koje pripada muškarcu i pravo na život koje pripada ženi (Babić i Marković 2018, 36–39). Stoga i osnovno krivično djelo kojim se štiti pravo na život, tj. ubistvo, ne pravi razliku između situacije kada je pasivni subjekat djela žena ili muškarac. Jedini slučaj u kojem zakonodavac pravi razliku između muškaraca i žena kao žrtava ubistva vezano je za trudnoću žene, a ne isključivo za njen pol, jer se ubistvo trudne žene za koju je učinilac znao da je bremenita pravno kvalifikuje kao teško ubistvo. Takav stav se pravda činjenicom da se u slučaju ubistva trudne žene, za koju učinilac znao da je bremenita, radi istovremeno o ubistvu žene i uništenju ljudskog zametka, kao potencijalnog subjekta prava na život. Dakle, nema razlike u pravnoj kvalifikaciji ubistva obzirom na pol pasivnog subjekta što znači da Krivični zakonik Crne Gore ne predviđa femicid, tj. ubistvo žene zato što je žena, kao posebno krivično djelo. Ako uzrok smrti treba da bude priznat kao femicid, onda je potrebno uraditi još mnogo toga kako bi podaci o smrtnosti u potpunosti odražavali procese koji oblikuju živote i smrti žena, tako da se osigura da sve žene budu prebrojane i priznate. Kako Fragoso ističe govoreći o feminicidu: „femicid je sudbina nebrojenih djevojčica i žena u našim zajednicama tokom dugog vremenskog perioda [...]

Ovakvo nekažnjeno nasilje ima i imaće ozbiljne posljedice po to kakvo društvo nastavljamo da stvaramo i vrijeme je da se nazove pravim imenom–femicid“ (Fragoso Monarrez 2018, 913–930). Vrijeme je da se bude otvoren i jasan stav: da se femicid imenuje kao uzrok smrti u svim slučajevima u kojima se svakodnevni rizici i životna nesigurnost žena normalizuju i nestaju iz zvaničnih statistika – u trenutku kada se smrt evidentira, ali nasilje koje ju je proizvelo ne.

Poglavljem Ljudska prava i slobode Ustava Crne Gore Ustav Crne Gore od 2013 detaljno je uređen široki spektar prava i sloboda građana/ki. Između ostalog, utvrđuju se obaveze države i garantuju osnovna ljudska prava i slobode, zabranjuje diskriminacija po bilo kom osnovu, garantuje rodna ravnopravnost, dostojanstvo i sigurnost čovjeka, nepo-

vrednost fizičkog i psihičkog integriteta čovjeka, njegove privatnosti i ličnih prava, zabranjuje mučenje ili nečovječno i ponižavajuće postupanje, garantuje sloboda kretanja i nastanjivanja (Ustav Crne Gore od 2013). Garantuje se pravo na zaštitu jednakih prava i sloboda i na pravnu pomoć (Ustav Crne Gore od 2013, čl. 19 i 21).

U Crnoj Gori je usvojeno nekoliko zakonsko-pravnih mjerila koji se odnose na ovu materiju: Krivični zakonik Crne Gore (2003)⁶, Zakon o rodnoj ravnopravnosti (2007)⁷, Zakonik o krivičnom postupku (2009)⁸, Zakon o zabrani diskriminacije (2010)⁹, Zakon o zaštiti nasilja u porodici (2010)¹⁰, Zakon o Zaštitniku ljudskih prava i sloboda (2011)¹¹, Zakon o prekršajima (2011)¹².

Krivični zakonik Crne Gore kojim su inkriminisana djela predstavljaju ili mogu u zavisnosti od slučaja predstavljati djela s elementima rodno zasnovanog nasilja.¹³ Zakon o zaštiti od nasilja u porodici u aspektima vezanim za prekršajnu odgovornost i zaštitne mjere, naročito iz razloga što vrlo često okrivljeni za krivična djela s elementima rodno zasnovanog nasilja budu lica koja su prethodno osuđivana ili makar prijavljivana za činjenje prekršaja predviđenih ovim Zakonom.¹⁴ S procesnopravnog aspekta treba uzeti u obzir Zakonik o krivičnom postupku, iako ne sadrži odredbe koje se specifično odnose na krivična djela s elementom nasilja nad ženama i rodno zasnovanog nasilja i Zakon o prekršajima koji uređuje postupak u kome se procesuiraju učinioци pre-

⁶ *Službeni list CG*, br. 70/2003, 13/2004, 47/2006 i „Službeni list CG”, br. 40/2008, 25/2010, 32/2011, 64/2011 - drugi zakon, 40/2013, 56/2013, 14/2015, 42/2015, 58/2015 - drugi zakon, 44/2017, 49/2018, 3/2020, 26/2021 - ispravka, 144/2021, 145/2021 i 110/2023, 123/24 i 121/25.

⁷ *Službeni list CG*, br. 046/07 od 31.07.2007, 073/10 od 10.12.2010, 040/11 od 08.08.2011 i 035/15 od 07.07.2015.

⁸ *Službeni list CG*, br. 57/2009, 49/2010, 47/2014 - Odluka US CG, 2/2015 - Odluka US CG, 35/2015 (čl. 88- 91. nisu u prečišćenom tekstu), 58/2015 - drugi zakon, 28/2018 - Odluka US CG, 116/2020 - Odluka US CG, 145/2021, 54/2024 i 58/2024 - ispravka, v. Rješenje US CG - 87/2023.

⁹ *Službeni list CG*, br. 046/10, 040/11, 018/14 i 042/17.

¹⁰ *Službeni list CG*, br. 046/10 od 06.08.2010, 040/11 od 08.08.2011.

¹¹ *Službeni list CG*, br. 42/2011 i 32/2014.

¹² *Službeni list CG*, br. 001/11, 006/11, 039/11, 032/14, 043/17 i 051/17.

¹³ *Službeni list CG*, br. 70/2003, 13/2004, 47/2006 i „Službeni list CG”, br. 40/2008, 25/2010, 32/2011, 64/2011 - drugi zakon, 40/2013, 56/2013, 14/2015, 42/2015, 58/2015 - drugi zakon, 44/2017, 49/2018, 3/2020, 26/2021 - ispravka, 144/2021 i 145/2021, 110/2023, 123/24 i 121/25.

¹⁴ *Službeni list CG*, br. 046/10 od 06.08.2010, 040/11 od 08.08.2011.

kršaja uopšte, pa i prekršaja koji se odnose na rodno zasnovano nasilje,¹⁵ kao i Protokol o postupanju, prevenciji i zaštiti od nasilja u porodici.

Takođe, u Crnoj Gori je inkriminisano nekoliko vrsta ubistava. Osnovni oblik je ubistvo, kao krivično djelo protiv života, pri čemu je objekt zaštite život – fizički integritet ljudskog bića. To su sljedeća krivična djela protiv života koja propisuje KZ: ubistvo (čl. 143). teško ubistvo (čl. 144). ubistvo na mah (čl. 145). ubistvo djeteta pri porođaju (čl. 146). lišenje života iz samilosti (čl. 147). nehatno lišenje života (čl. 148). Iz navedenog činjeničnog stanja vidljivo je da KZ Crne Gore ne sadrži posebno krivično djelo kojim bi se isključivo inkriminiralo ubistvo žene, tj. femicid. Ipak, inkriminacije koje su rodno neutralne u svojoj osnovi kriju femicid. Takav slučaj postoji kod teškog ubistva, osvjetje ili mržnje kao i slučaju ubistva člana porodice koji je prethodno zlostavljan. Navedene oblike teškog ubistva možemo primjeniti na slučajeve femicida. Takođe, femicid predstavlja ozbiljan globalni problem i može biti rezultat kombinacije zajedničkih i specifičnih faktora unutar svake države. Dok nasilje vatrenim oružjem može doprinjeti visokim stopama femicida, snažne patrijarhalne norme u Crnoj Gori mogu uticati na njegovu rasprostranjenost. Crna Gora može smanjiti femicid ciljanim mjerama, kao što su unaprjeđenja zakona o rodno zasnovanom nasilju i femicidu, koji bi trebalo da idu dalje od samog kažnjavanja i intervencije i da se fokusiraju više na prevenciju. U koliko bi femicid postao sastavni dio Krivičnog zakonodavstva Crne Gore ostvarila bi se odgovarajuća pravna klasifikacija djela i i ne bi postojala pravna nesigurnost i smanjio rizik od propusta i grešaka prilikom određenja krivičnog djela i kažnjavanje učinioca. Između ostalog, olakšala bi se evidencija u pogledu praćena broja prijavljenih slučajeva optuženih i osuđenih za femicid. Mnoge žene su ubijene kao rezultat namjernog femicida.

Pravna rješenja ovoga problema uključuje donošenje novih zakona i politika za sprječavanje nasilja nad ženama, kao i nasilja u porodici. Kao što je istaknuto, uzimajući u obzir pitanje interseksionalnosti, postoji potreba za kulturno osjetljivim i kontekstualno prilagođenim pristupima, koji podrazumevaju duboko uključivanje zajednice kako bi se razumjeli kulturni obrasci i sistemi, uz istovremeno priznavanje potrebe za uklanjanjem struktura koje podstiču femicid. Ovo uključuje i rad sa učiniocima kako bi se razumjeli motivi koji stoje iza femicida. Takav pristup mogao bi da doprinese stvaranju okvira za suzbijanje femicida

¹⁵ Službeni list CG, br. 001/11, 006/11, 039/11, 032/14, 043/17 i 051/17.

kroz jačanje istraživačkih koalicija koje se zalažu za promjene u politici, osnaživajući zajednice i povećanje bezbjednost pojedinaca. Kao što je pomenuto, femicid se ne dešava izolovano – potrebno je mnogo više napora da se prekine ciklus moći i kontrole u odnosima koji vode femicidu. Buduća istraživanja mogla bi se fokusirati na procenu efikasnosti strategija i istraživanje inovativnih pristupa za smanjenje stopa femicida širom svijeta. Takva istraživanja mogla bi potom informisati dodatne preventivne i interventne strategije, odgovarajuću obuku profesionalaca, javne kampanje i precizno prikupljanje podataka o femicidu. Međutim, sprovođenje obrazovanja o ljudskim pravima mora obezbijediti da se jednako postupa i posvećuje pažnja i socio-ekonomskim, građanskim i političkim pravima. Razlika koja je nekada postojala između ove dvije grupe prava više ne važi nakon shvatanja da su ona međusobno povezana. Građanska i politička prava su beskorisna ukoliko socio-ekonomska prava nijesu obezbijeđena (Fredman 2008, 216).

7. SUDSKA PRAKSA U CRNOJ GORI

U predmetu K. br. 36/2022 Viši sud u Podgorici utvrdio je da je optuženi Đ. I. 30. septembra 2021. godine, nakon višemjesečnog proganjanja bivše vanbračne partnerke B. Š. i njenog upornog odbijanja da obnovi emotivnu vezu, došao ispred porodične kuće oštećene naoružan pištoljem koji je neovlašćeno posjedovao. Tokom razgovora, oštećena je još jednom jasno saopštila da ne želi nastavak zajedničkog života i zatražila da je ostavi na miru. Neposredno nakon toga optuženi je iz pištolja ispalio pet hitaca u njenom pravcu, nanijevši joj višestruke prostrelnje povrede od kojih je preminula na licu mjesta. Kada je njen otac pokušao da ga spriječi, optuženi je pucao i na njega, nanijevši mu teške tjelesne povrede opasne po život, nakon čega se udaljio sa mjesta događaja. Sud je zaključio da je ubistvo izvršeno iz niskih pobuda, odnosno iz osjećaja bezobzirne sebičnosti, posesivnosti i neprihvatanja odluke oštećene da prekine vezu. U obrazloženju presude posebno je naglašeno da je optuženi mjesecima proganjao oštećenu, slao joj poruke, prijetio da je njen život „u njegovim rukama“ i odbijao da prihvati kraj njihove veze. Ovakvo ponašanje potvrđeno je iskazima svjedoka, ranijim prijavama oštećene, audio-video snimkom razgovora neposredno prije ubistva, kao i nalazima psihijatrijskog vještačenja, prema kojima je optuženi ispoljavao izražen osjećaj vlasništva nad oštećenom i uvjerenje da ima pravo da kontroliše njen život i odluke. Cijeneći sve izvedene dokaze, Viši sud u

Podgorici oglasio je optuženog krivim za krivično djelo teškog ubistva iz člana 144, st. 4 Krivičnog zakonika Crne Gore, u sticaju sa krivičnim djelom ubistva u pokušaju i krivičnim djelom nedozvoljenog držanja oružja. Za teško ubistvo utvrđena mu je kazna dugotrajnog zatvora od 40 godina, a nakon objedinjavanja svih pojedinačnih kazni izrečena mu je jedinstvena kazna dugotrajnog zatvora u trajanju od 40 godina. Ova presuda je posebno značajna za istraživanje femicida u Crnoj Gori, jer sud eksplicitno povezuje ubistvo sa posesivnim ponašanjem, kontrolom, proganjanjem i neprihvatanjem prekida partnerskog odnosa, što predstavlja obrasce koji se u međunarodnoj literaturi i praksi prepoznaju kao karakteristični indikatori intimnog partnerskog femicida. Između ostalog, sud je posebno cijenio: ranije nasilničko ponašanje učinioca, upornost i brutalnost izvršenja i visok stepen društvene opasnosti. Takođe, presuda ukazuje na činjenicu da je žrtva prije ubistva prijavljivala prijetnje i uznemiravanje, ali uprkos tome nije bila efikasno zaštićena, što je važan aspekt u analizi pozitivnih obaveza države u prevenciji femicida (Presuda VSCG, K. br. 36/2022 od 15.12.2023.godine).

Vrhovni sud Crne Gore odbio je kao neosnovanu žalbu branioca optuženog Ilira Đokaja i potvrdio presudu Apelacionog suda Crne Gore od 28. novembra 2024.godine. Optuženi Ilir Đokaj je zbog izvršenja navedenih krivičnih djela osuđen na jedinstvenu kaznu dugotrajnog zatvora u trajanju od 40 (četrdeset) godina, u koju kaznu mu je uračunato vrijeme provedeno u pritvoru od 04. oktobra 2021. godine pa nadalje. Vrhovni sud je ocijenio da su se u radnjama optuženog stekli elementi navedenih krivičnih djela nalazeći da je opravdano izricanje najstrožije kazne, odnosno kazne dugotrajnog zatvora u trajanju od 40 godina, kao jedinstvene, koja je u svemu srazmjerna težini krivičnih djela i stepenu krivice optuženog, i predstavlja onu mjeru koja je neophodno potrebna za postizanje svrhe kažnjavanja, odnosno da će se sa istom uticati na optuženog, kao i na druge, da ubuduće ne čine krivična djela.

Istovremeno, potvrđivanjem kazne dugotrajnog zatvora od 40 godina Vrhovni sud je poslao jasnu poruku da će najteži oblici nasilja nad ženama, naročito oni proistekli iz partnerskih odnosa obilježenih kontrolom, ljubomorom i posesivnošću, biti sankcionisani najstrožim kaznama koje domaće zakonodavstvo predviđa. Takva sudska praksa doprinosi jačanju generalne prevencije, zaštiti prava žena na život i bezbjednost, kao i usklađivanju domaćeg pravnog sistema sa međunarodnim standardima zaštite od rodno zasnovanog nasilja. Iako je u konkretnom slučaju izrečena najstroža kazna dugotrajnog zatvora, ovaj predmet istovre-

meno ukazuje na ograničenja postojećeg normativnog okvira u kojem se ovakva djela kvalifikuju kao teško ubistvo, bez prepoznavanja njihove rodno zasnovane prirode. Naime, kvalifikacija djela kao teškog ubistva ne čini vidljivim činjenicu da je žena ubijena upravo zbog svog pola, odnosno zbog odbijanja da nastavi partnerski odnos i ostvarivanja prava na slobodan izbor i autonomiju. Uvođenjem femicida kao posebnog krivičnog djela omogućilo bi se da se u zakonskom opisu jasno prepoznaju motivi poput posesivnosti, kontrole, rodne neravnopravnosti i neprihvatanja autonomije žene, koji predstavljaju karakteristična obilježja ovog oblika nasilja i doprinijela preciznijoj pravnoj kvalifikaciji djela, dosljednijem prikupljanju statističkih podataka i identifikaciji obrazaca rodno zasnovanih ubistava žena. Time bi se omogućilo efikasnije praćenje pojava oblika femicida, kreiranje odgovarajućih preventivnih politika i procjena rizika u slučajevima nasilja u porodici i partnerskog nasilja. Istovremeno, jasno normiranje femicida poslalo bi snažnu društvenu poruku da država prepoznaje rodno zasnovana ubistva žena kao poseban oblik diskriminacije i najteži oblik nasilja nad ženama, čime bi se dodatno osnažila preventivna funkcija krivičnog prava i unaprijedilo ispunjavanje međunarodnih obaveza koje proizlaze iz Istanbulske konvencije i prakse Evropskog suda za ljudska prava.

Apelacioni sud Crne Gore je odlučujući po žalbi Višeg državnog tužilaštva preinačio presudu Višeg suda u Podgorici K.br. 113/24 od 7. oktobra 2024. godine, kojom je optuženi N.D. prvobitno bio osuđen na 12 godina zatvora zbog krivičnog djela nasilje u porodici ili porodičnoj zajednici sa smrtnom posljedicom. Drugostepeni sud je zaključio da su u konkretnom slučaju ispunjena obilježja krivičnog djela teškog ubistva iz čl. 144 st. 1 i 6 Krivičnog zakonika Crne Gore (čl. 144 tač. 1 i 6v KZ), izvršenog na svirep način nad bremenitom suprugom, te je optuženog osudio na kaznu dugotrajnog zatvora u trajanju od 40 godina. Sud je utvrdio da je optuženi tokom noći između 15. i 16. januara 2022. godine, u porodičnoj kući u Baru, gotovo osam časova fizički zlostavljao svoju suprugu, koja je bila u drugom mjesecu trudnoće. U prisustvu njihove troje maloljetne djece, optuženi je više desetina puta udarao oštećenu pesnicama i improvizovanom bejzbol palicom po glavi i tijelu, nanoseći joj pet teških i jedanaest lakih tjelesnih povreda. Posljednji udarac zadao joj je pesnicom u predjelu glave, usljed čega je došlo do pucanja moždanih vena, nastanka subduralnog hematoma i gubitka svijesti. Oštećena je preminula šest dana kasnije od posljedica zadobijenih povreda. Prilikom odlučivanja Apelacioni sud je posebnu pažnju posvetio subjektivnom

odnosu optuženog prema djelu. Za razliku od prvostepenog suda, koji je smatrao da je optuženi postupao sa nesvjesnim nehatom u odnosu na smrtnu posljedicu, drugostepeni sud je zaključio da je postupao sa eventualnim umišljajem. Sud je istakao da je optuženi bio svjestan da višesatno brutalno prebijanje trudne supruge, koja je usljed zadobijenih povreda bila fizički iscrpljena i jedva stajala na nogama, može dovesti do njene smrti, ali je uprkos tome nastavio sa nasiljem i prihvatio mogućnost nastupanja smrtnog ishoda. Kao jedan od ključnih razloga za preinačenje presude, Apelacioni sud je naveo da je prvostepeni sud prekoračio optužbu izmijenivši činjenični opis i pravnu kvalifikaciju djela. Umjesto da odlučuje o optužbi za teško ubistvo, prvostepeni sud je samostalno konstruisao obilježja drugog krivičnog djela – nasilja u porodici sa smrtnom posljedicom, čime je povrijedio načelo objektivnog identiteta optužbe. Sud je posebno naglasio da način izvršenja predstavlja svirepo ubistvo. Oštećena je tokom gotovo osam časova trpjela fizičke i psihičke patnje izuzetnog intenziteta, višestruke prelome kostiju, brojne povrede glave i tijela, kao i stalni strah za vlastiti život. Optuženi je sve vrijeme bio ravnodušan prema njenim vapajima i molbama da prestane sa nasiljem, nastavljajući zlostavljanje sve dok nije izgubila svijest. U obrazloženju presude poseban značaj dat je i činjenici da nasilje nije predstavljalo izolovani incident. Sud je utvrdio da je optuženi godinama sistematski fizički zlostavljao suprugu, o čemu su svjedočili članovi porodice i komšije. Oštećena je ranije više puta zadobijala teške tjelesne povrede, uključujući prelom vilice, rebra, ruke i drugih dijelova tijela, dok je jednom prilikom optuženi pokušao da je napadne nožem, što je spriječio komšija. Ovakav kontinuitet nasilja sud je cijenio kao važnu okolnost prilikom utvrđivanja umišljaja i odmjeravanja kazne. Kao otežavajuće okolnosti sud je uzeo u obzir naročitu brutalnost izvršenja djela, činjenicu da je žrtva bila trudna, dugogodišnje porodično nasilje koje je prethodilo ubistvu, izvršenje djela u prisustvu troje maloljetne djece, kao i ponašanje optuženog nakon izvršenja krivičnog djela, budući da je teško povrijeđenu suprugu ostavio bez medicinske pomoći više časova prije nego što ju je odvezao u bolnicu. Kao jedinu olakšavajuću okolnost sud je cijenio njegovu raniju neosuđivanost. Apelacioni sud je zaključio da težina izvršenog djela, stepen krivice optuženog i sve okolnosti slučaja opravdavaju izricanje maksimalne kazne dugotrajnog zatvora od 40 godina. Ova presuda predstavlja jednu od najznačajnijih odluka crnogorske sudske prakse u oblasti porodičnog nasilja sa smrtnim ishodom, jer je drugostepeni sud prepoznao da višegodišnje nasilje koje

kulminira ubistvom trudne supruge predstavlja teško ubistvo izvršeno na svirep način, a ne samo nasilje u porodici sa smrtnom posljedicom (Presuda, KŽ 161/2024 od 28.03.2025.godine).

Poseban značaj ove presude ogleda se u tome što je Apelacioni sud prepoznao kontinuitet nasilja kao ključnu okolnost za ocjenu krivične odgovornosti optuženog. Iz obrazloženja proizlazi da je oštećena godinama bila izložena ozbiljnom fizičkom zlostavljanju koje je rezultiralo brojnim teškim tjelesnim povredama, uključujući prelome vilice, rebra i ekstremiteta, dok su svjedoci potvrdili da je nasilje bilo gotovo svakodnevno. Takva dinamika odgovara međunarodno prepoznatom obrascu femicida, prema kojem ubistvo žene najčešće predstavlja završnu fazu dugotrajnog ciklusa rodno zasnovanog nasilja, a ne izolovani incident. Sud je posebno istakao da je optuženi gotovo osam časova brutalno zlostavljao svoju trudnu suprugu, nanoseći joj desetine udaraca pesnicama i improvizovanom bejzbol palicom, pri čemu je oštećena trpjela fizičke i psihičke patnje izuzetnog intenziteta. Ovakvo postupanje sud je kvalifikovao kao ubistvo izvršeno na svirep način, naglašavajući da je žrtva bila svjesna nasilja kojem je izložena, da je molila optuženog da prestane i da je tokom višesatnog zlostavljanja trpjela intenzivan strah za sopstveni život. Ove okolnosti predstavljaju tipične karakteristike femicida u kontekstu nasilja od strane intimnog partnera, pri čemu se sud izričito pozvao i na čl. 46. Istanbulske konvencije, koji propisuje da prethodno nasilje u porodici predstavlja otežavajuću okolnost prilikom kažnjavanja. Iako sud u obrazloženju ne koristi termin „femicid“, analiza činjeničnog stanja pokazuje da ovaj predmet ispunjava osnovne elemente femicida: žrtva je žena koju je usmrtio sadašnji ili bivši intimni partner, ubistvu je prethodio dugotrajan obrazac rodno zasnovanog nasilja i kontrole, nasilje je postupno eskaliralo, a žrtva je bila posebno ranjiva zbog trudnoće. Upravo zbog toga ova presuda predstavlja jedan od najznačajnijih primjera sudskog procesuiranja femicida u crnogorskoj praksi, iako je djelo pravno kvalifikovano kao teško ubistvo.

Analiza sudske prakse pokazuje da se ubistva žena u Crnoj Gori najčešće kvalifikuju kao krivično djelo teškog ubistva iz KZ Crne Gore, pri čemu se motivi poput ljubomore, posesivnosti, kontrole ili neprihvatanja prekida partnerskog odnosa cijene kao otežavajuće okolnosti ili kao elementi koji ukazuju na postojanje niskih pobuda. Iako sudovi detaljno analiziraju ove činjenice prilikom utvrđivanja krivice i odmjeravanja kazne, one ne predstavljaju samostalni element bića krivičnog djela, već ostaju u okviru opšteg krivičnog djela teškog ubistva. Nasuprot tome,

međunarodni standardi zaštite žena od nasilja polaze od shvatanja da femicid nije samo ubistvo žene, već krajnji oblik rodno zasnovanog nasilja koji proizlazi iz istorijski uslovljenih nejednakih odnosa moći između muškaraca i žena. Izvori prava UN, praksa ESLJP i odredbe Istanbulske konvencije naglašavaju da države imaju pozitivnu obavezu da prepoznaju rizik od femicida i preduzmu djelotvorne preventivne mjere prije nego što dođe do smrtnog ishoda. U tom smislu, međunarodni standardi posebnu pažnju posvećuju prethodnim prijetnjama, proganjanju, ponovljenom nasilju, kontroli i drugim indikatorima visokog rizika koji često prethode ubistvu žene. Pored toga, međunarodni standardi ne ograničavaju odgovornost države samo na kažnjavanje učinioca nakon izvršenog djela, već zahtijevaju procjenu rizika, efikasnu zaštitu žrtava i odgovornost institucija za eventualne propuste u postupanju. Evropski sud za ljudska prava je u predmetima *Opuz protiv Turske*, *Talpis protiv Italije*, *Tkheldze protiv Gruzije* i *Kurt protiv Austrije* utvrdio da država može snositi odgovornost ukoliko nadležni organi nijesu blagovremeno reagovali na prijavljene prijetnje i druge pokazatelje visokog rizika od smrtonosnog nasilja. Takav pristup predstavlja značajnu razliku u odnosu na domaću praksu, koja je i dalje pretežno usmjerena na utvrđivanje krivične odgovornosti učinioca nakon izvršenog ubistva. Upravo zbog toga uvođenje femicida kao posebnog krivičnog djela imalo bi višestruki značaj. Najzad, posebnu inkriminaciju femicida neophodno je posmatrati kao dio šireg sistema prevencije, a ne kao izolovanu normativnu intervenciju. U slučajevima rodno zasnovanog nasilja, ključnu ulogu imaju mehanizmi ranog prepoznavanja rizika i procjene opasnosti od ponavljanja ili eskalacije nasilja. Pravovremena procjena rizika posebno je značajna u situacijama u kojima postoje prijetnje smrću, upotreba oružja, prethodno nasilje, proganjanje, pokušaj prekida partnerske zajednice, izražena ljubomora i posesivnost ili drugi indikatori koji mogu ukazivati na povećanu opasnost po život i fizički integritet žene. Ukoliko takvi indikatori ostanu neprepoznati ili se ne procijene na odgovarajući način, naknadno uvođenje posebne krivičnopravne kvalifikacije femicida ima ograničen preventivni domet, jer interveniše tek nakon što je najteža posljedica već nastupila. Ipak, efikasnost krivičnopravne reakcije ne zavisi isključivo od visine propisane kazne, već i od izvjesnosti otkrivanja učinioca, kvaliteta istrage, efikasnosti krivičnog postupka i dosljednosti u primjeni zakona. Djelotvornost sistema zavisi i od stepena koordinacije između nadležnih institucija. Naime, policija, državno tužilaštvo, sudovi, centri za socijalni rad, zdravstvene ustanove i druge

institucije zaštite ne mogu djelovati izolovano, jer se rizik od femicida često razvija kroz niz prethodnih događaja koji su pojedinačno evidentirani u različitim institucijama.

Ukoliko ne postoji efikasan sistem razmjene informacija i koordinisanog postupanja, može se dogoditi da nijedna institucija nema potpunu sliku o stepenu ugroženosti žrtve. Stoga je institucionalna koordinacija jedan od ključnih preduslova za pravovremeno prepoznavanje eskalacije nasilja i preduzimanje odgovarajućih mjera zaštite. Osim što bi omogućilo da se rodno zasnovani motiv ubistva jasno prepozna u zakonskoj kvalifikaciji, doprinijelo bi boljem evidentiranju slučajeva femicida, razvoju specijalizovanih preventivnih politika i usklađivanju crnogorskog zakonodavstva sa međunarodnim standardima zaštite žena od nasilja. Time bi krivičnopravni sistem, pored represivne, snažnije ostvarivao i preventivnu funkciju, koja predstavlja jedno od osnovnih zahtjeva savremenog međunarodnog prava ljudskih prava.

8. ZAKLJUČAK

Femicid je potrebno konceptualizovati kao ozbiljno pitanje ljudskih prava iz više razloga. Prije svega, riječ je o trajnom društvenom i istorijskom fenomenu koji, uprkos razvoju međunarodnih standarda zaštite ljudskih prava i unaprjeđenju nacionalnih pravnih sistema, i dalje predstavlja jedan od najozbiljnijih oblika rodno zasnovanog nasilja nad ženama. Takođe, obuhvata rašireno i ozbiljno nasilje koje cilja žensku društvenu grupu na osnovu pola, s ciljem da se žene i djevojčice objektiviraju, ponize ili zastraše, što ih u krajnjoj liniji postavlja u podređeni društveni položaj, pri čemu takvo nasilje ostaje nekažnjeno od strane države. Ipak, femicid ima četiri glava aspekta: kršenja ljudskih prava u femicidu su rasprostranjena i rodno zasnovana. ona dostižu nivo torture ili ubistava. odnose se na žensku društvenu grupu. državni organi ne reaguju na femicid, stvarajući nekažnjivost.

Između ostalog, obuhvata mnoge rodno zasnovane radnje, poput prinudnih brakova, seksualnog ropstva i silovanja. Ove radnje čine široko rasprostranjen kontekst koji je oblikovan državnom nekažnjivošću za zločine nad ženama i djevojčicama. Zbog toga je ovaj element ključan za utvrđivanje odgovornosti države za femicid. Ženska društvena grupa predstavlja isključivu žrtvu femicida. Ova društvena grupa nije statična, već je promjenljiva i snažno oblikovana kriterijumima poput rase, etničke pripadnosti, nacionalnosti, seksualne orijentacije i drugih

faktora. Cilj femicida, odnosno podređivanje žena i djevojčica društvenom položaju u kojem se njihov život i fizički i mentalni integritet smatraju bezvrijednim, se ostvaruje objektivizacijom, ponižavanjem ili zastrašivanjem ženske društvene grupe. Naročito, femicid spada u okvir međunarodnog prava i da bi se razjasnilo, države zaista snose odgovornost za akte femicida, čak i kada ih izvrše nedržavni akteri. Države mogu otkloniti ovu odgovornost preduzimanjem preventivnih pravnih, političkih i budžetskih mjera. Političke mjere mogu doprineti razgradnji seksističke kulture koja leži u osnovi femicida. Konačno, moraju se obezbediti finansijska sredstva za prevenciju femicida. Tek nakon što pokušaju da neutrališu situaciju rizika, države se mogu pozvati na nemogućnost da adekvatno odgovore na femicid. Međunarodna zajednica hitno i sveobuhvatno mora da reaguje na femicid kako bi zaštitila živote i društvenu egzistenciju žena i djevojčica kao ravnopravnih ljudskih bića u odnosu na muškarce i dječake. Ljudska prava zaštićena EKLJP-om, ukorenjena su u liberalnoj tradiciji države, prvenstveno usmjerenoj na ograničavanje državnih ovlašćenja u odnosu na pojedince. Imajući ovo u vidu, razumljivo je zašto Sud implicitno zahtjeva prisustvo državnih aktera da bi se neko djelo smatralo mučenjem. Sud takođe ima potencijal da dosljednije primenjuje član 14. Konvencije, s obzirom na to da je do sada reagovao na rodno zasnovanu štetu samo u pojedinim predmetima nasilja u porodici. Iako je član 14. EKLJP složena odredba, Sud bi trebalo pravilno da prepozna rodno zasnovanu štetu čak i u slučajevima seksualnog nasilja.

Sljedeća prepreka u primjeni člana 14. jeste to što, kada priznaje da je šteta rodno zasnovana, Sud obično zahtjeva statistike i izveštaje kao dokaz da su uglavnom žene i djevojčice meta nasilja. ESLJP sada redovno zahtjeva od država da spriječe kršenja ljudskih prava i neophodno je da postoji pozitivna obaveza država koja podrazumjeva njihovu dužnost da uspostave adekvatan pravni okvir, odnosno domaće propise koji efikasno kriminalizuju silovanje prema kriterijumu nepostojanja pristanka, a ne fizičkog otpora, kao i femicid. Iako sam zločin rodnog progona sam po sebi ne naglašava eksplicitno specifičnu rodnu dinamiku femicida — smrtonosno, diskriminatorno nasilje nad ženama, on ipak usmjerava pažnju na te rodne odnose i pruža Sudu priliku da ih opiše i pozicionira femicid u kategoriju zločina koji vrijeđaju cijelo čovječanstvo. Tretiranje femicida kao rodnog progona može takođe podstaći države da razmišljaju šire o rodno zasnovanom nasilju kao i da procesuiranje femicida kao zločina protiv čovječnosti u vidu rodnog progona

može pružiti priliku da se dodatno razjasne granice zločina protiv čovječnosti izvan konteksta rata.

Ovdje je neophodno formirati i implementirati specifičan mehanizam *Femicide Watch*/ Opservatoriju za sprječavanje femicida (Beker 2023, 88), u skladu sa preporukama Specijalnog izvjestioca UN o nasilju nad ženama, koja je usmjerena na svim državama i očekuje se od njih da prikupe podatke i analizu podataka nasilja nad ženama, a glavni fokus je usmjeren na otkrivanje propusta koji dovode do rodno zasnovanih ubistava žena (Beker 2023, 88). Prilikom stvaranja nacionalnih *Femicide Watch* mehanizama, paralelno je preporučljivo da se uspostavi regionalni *Femicide Watch* uzimajući u obzir sličnosti između zemalja Zapadnog Balkana. Sam čin bi mogao doprinjeti multi-resornoj saradnji nacionalnih institucija u oblasti sprječavanja i borbe protiv svih oblika rodno zasnovanog nasilja nad ženama i femicida, zasnovano na integrisanom pristupu i razumjevanju, te bi predstavljali ključne podatke za analizu.

Izmjenama i dopunama propisa na snazi, prije svega akcenat na Krivični zakon, Zakon o krivičnom postupku, Zakona o zaštiti od nasilja u porodici, kao i odgovarajućih podzakonskih akata omogućilo je usklađivanje Crne Gore sa zahtjevima iz CEDAW i Istanbulske konvencije. Međutim, što se tiče načina praćenja podataka vezanih za rodno zasnovano nasilje, situacija se nije u dovoljnoj mjeri popravila u Crnoj Gori i očigledno je da ne postoji sveobuhvatna, koordinirana i objedinjena statistika u oblasti rodno zasnovanog nasilja koja bi pružila podršku da se ovaj fenomen prati kroz slučajeve u praksi, od njegovih uzroka, preko same manifestacije, procesuiranja i otklanjanje posljedica po žrtve u mjeri u kojoj je to najviše moguće. Ovdje je neophodno da se sprovede dublja analiza ovog problema na način da se posebno sagledaju slučajevi femicida u Crnoj Gori, s obzirom da nije propisano kao posebno krivično djelo, kao i da postojeći zakoni omogućavaju krivično gonjenje za sve vrste nasilja definisanih Istanbulskom konvencijom, te da se kao potencijalni problem javlja u praksi zbog različitog tumačenja zakona koje ograničavaju primjenu i samim time umanjuju krivično gonjenje učinilaca. Cjelishodnije je da se dodatno konkretizuje kako sudovi u Crnoj Gori postupaju u slučajevima nasilja nad ženama i rodno zasnovanog nasilja, te u kojoj mjeri implementiraju međunarodne standarde. Sudska praksa u Crnoj Gori pokazuje da se ubistva žena trenutno tretiraju kao “obično” ili “teško ubistvo”, bez posebnog prepoznavanja rodno zasnovanog motiva. To dovodi do nekoliko problema: ne vodi se posebna statistika o femicidu, rodni motiv najčešće nije dio pravne kvalifikacije,

otežano je praćenje sudske prakse i izricanje jedinstvene kaznene politike i međunarodna tijela preporučuju državama da razvijaju poseban pristup femicidu kao krajnjem obliku rodno zasnovanog nasilja. Upravo, uvođenje femicida u krivično zakonodavstvo Crne Gore može predstavljati važan normativni instrument, ali njegov stvarni doprinos zaštiti života žena zavisi od sposobnosti države da izgradi funkcionalan sistem koji će djelovati prije nego što nasilje eskalira do njegovog smrtnog ishoda. Upravo u toj tački nalazi se ključna granica između deklarativnog i stvarnog značaja posebne inkriminacije femicida. Ipak, postoji nekoliko tehničkih i teorijskih nedostataka u normativnim i političkim okvirima. Iako se prepoznaje važnost same prevencije ovi okviri naglašavaju kriminalizaciju i prikupljanje podataka. Time se snažno pomjera fokus ka individualnoj krivičnoj odgovornosti i same transformativne mjere, uključujući prevenciju, koja omogućava da se pozabavimo sistemskom prirodom ubistava. Upoređivanjem pravnih i političkih praksi na različitim nivoima omogućavaju povezivanja konceptualizacija samog pojma femicida koji zahtjevaju dijalog između regionalnih sistema.

Na osnovu naprijed izloženih pravnih propisa i sudske prakse možemo izvesti zaključak da ne postoji jasno definisan pravni okvir koji se bavi zaštitom žena od najtežeg oblika nasilja kako na međunarodnom, evropskom i domaćem tlu. Najvažnije je naglasiti da se ovaj problem neće riješiti u dovoljnoj mjeri, ukoliko femicid samo inkriminišemo kao posebno krivično djelo, već je poželjno da se ove pojave pravno regulišu na način da se uzmu u obzir potencijalni uzročnici femicida kao posljednjeg stadijuma nasilja nad ženama kao i da se propiše stroža kazna u odnosu na ubistvo, a sve cilju slanja poruke da se radi o jednom društvenom neprihvatljivom djelu. Prepoznavanje i naglašavanje ovog problema ne znači odbacivanje simboličkog i političkog značaja osnovnog diskursa o pravima, niti umanjivanje strateškog zahtjeva o pravima. Međutim, najteža posljedica uključivanja femicida kao oblika rodno zasnovanog nasilja nad ženama u okvir međunarodnog prava ljudskih prava ne ogleda se u eksplicitnoj regulativi, već u priznavanju njegove simboličke vrijednosti, što je krajnjem činu rezultiralo da se ne proširi pravna logika femicida na obaveze ugovornica. Kako bi se u značajnoj mjeri ustanovio i identifikovao u okviru međunarodnog prava ljudskih prava, neophodno je proširenje progresivnog, pravno obavezujućeg ugovora, to jest Istanbulske konvencije i to tako da se u okviru člana 1. proširi obim rodno zasnovanog nasilja i to uključujući termin femicid, dok se u okviru člana 5. neophodno je da prošire obaveze ugovornica

u pogledu femicida, tretirajući ga ne samo striktno kao oblik rodno zasnovanog nasilja.

LITERATURA

Araji, Sharon. 2000. "Crimes of honour and shame: Violence against women in Non-Western and Western societies". *The Red Feather Journal of Postmodern Criminology*, 1, pp. 1–20.

Babić, Miloš i Marković Ivanka. 2018. *Krivično pravo o krivično-pravnoj zaštiti prava na život*. Banja Luka: Pravni fakultet Univerziteta u Banjoj Luci.

Bandelli, Daniela. 2017. *Femicide, Gender and Violence: Discourses and Counterdiscourses in Italy*. London: Palgrave Macmillan, Springer International Publishing AG.

Campbell, Jacquelyn. 1992. "If I can not Have you, No one can: Power and Control in Homicide of Female Partners". In: Diana Russel & Jill Radford (eds.), *Femicide: The Politics of Woman Killing* (pp. 99–113). New York, Toronto, Oxford: Twayne/Maxwell Macmillan International.

Caputi, Jane & Russell, Diana. 1990. "Femicide: Speaking the unspeakable". *Ms. The World of Women London/New York: Open University Press*, 1(2), pp. 34–37.

Copelon, Rhonda. 2000. "Gender Crimes as War Crimes: Integrating Crimes against Women into International Criminal Law". *McGill Law Journal*, 46(1), pp. 217–240.

Čučković, Bojana. 2024. „Uticaj Istanbulske konvencije na standarde Evropskog suda za ljudska prava-pozitivna obaveza zaštite žrtava kao element osnovnih ljudskih prava“. U Ivana Krstić (ur.), *Konvencija Saveta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici-deset godina primene: Zbornik radova* (str. 46–76). Beograd: Univerzitet u Beogradu Pravni fakultet, Centar za izdavaštvo.

Deus, Alicia & Gonzalez, Diana. 2018. *Analysis of femicide/feminicide legislation in Latin America and the Caribbean and a proposal for a model law*. Panama City: United Nations Entity for Gender Equality and the Empowerment of Women.

Edwards, Alica. 2013. *Violence Against Women Under International Human Rights Law*. Cambridge: Cambridge University Press.

Fredman, Sandra. 2013. „Engendering Socio-Economic Rights“. In Anne Hellum & Henriette Sinding Aasen (eds.), *In Women's Human Rights: CEDAW in International, Regional, and National Law* (pp. 217–241). Cambridge: Cambridge University Press.

Fredman, Sandra. 2008. *Human Rights Transformed: Positive Rights and Positive Duties*. Oxford: University Press.

García-Del Moral, Paulina. 2016. “Femicidio: TWAIL in Action”. *American Journal of International Law Unbound*, 110 (10), pp. 31–36.

Hefti, Angela. 2022. *Conceptualizing Femicide as a Human Rights Violation*. Cheltenham UK: Northampton, MA-USA, Edward Elgar Publishing.

Kantola, Johanna & Nousiainen, Kevät. 2009. “Institutionalising Intersectionality in Europe”. *International Feminist Journal of Politics*, 11(4), pp. 460–472.

Kimelblatt, Meredith. 2016. “Reducing Harmful Effects of Machismo Culture on Latin American Domestic Violence Laws, Amending the Convention of Belém do Pará to Resemble the Istanbul Convention”. *The George Washington International Law Review*, 49(2), pp. 405–439.

Krštić, Ivana. 2024. *Pravni okvir za marginalizovane grupe žena u Republici Srbiji*. Beograd: Poverenik za zaštitu ravnopravnosti.

Kuzminac, Mina. 2024. „Uticaj nasilja u porodici na žene u svetu rada-razmatranje odredba Istanbulske konvencije“. U Ivana Krštić (ur.), *Konvencija Saveta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici-deset godina primene-Zbornik radova* (str. 187–210). Beograd: Univerzitet u Beogradu Pravni fakultet, Centar za izdavaštvo.

Laurent, Claire. 2013. *Femicide*. Vienna: Academic Council of the United Nations System (ACUNS).

Laurent, Claire, Platzer, Michael, & Idomir, Maria. 2013. *Femicide: A Global Issue that Demands Action*. Vienna: Academic Council on the United Nations System (ACUNS).

Matthias, Nowak. 2012. Femicide. A Global Problem, *Small Arms Survey Research Notes Graduate Institute of International and Development Studies Geneva, Switzerland*, 1 (14) pp. 1–4.

McLauughlin, Heather, Ugen, Christopher & Blackstone, Amy. 2012. “Sexual Harassment, Workplace Authority, and the Paradox of Power”. *American Sociological Review*, 77(4) pp. 625–647.

Mitrović, Gordana. 2024. *Analiza o postupanju sudova u postupcima povodom nasilja nad ženama i rodno zasnovanog nasilja*. Podgorica: Centar za monitoring i istraživanje, CEMI.

Meyer, Sarah & Reis, Chen. 2024. “Femicide an extreme form of violence against women and girls”. *PloS Med*, 21(1), pp. 1–10.

Oluwadunni O., Talabi. 2025. *Woman, African, Other: Black Feminism and Intersectionality in the Contemporary Works of African Diasporic Women*. Contemporary Literature, Bielefeld: transcript Verlag.

Russell, Diana & Radford, Jill. 1992. *Femicide: The politics of Woman Killing*. New York: Twayne Publishers, Canada Toronto: Maxwell Macmillan, New York, Oxford, Singapore, Sydney: Maxwell Macmillan International.

Russell, Diana. 2011. *Femicide: The power of a name*. New York: The Women’s Media Center.

Russell, Hogg, Scott, John, Carrington, Kerry & Sozzo, Máximo. 2018. “The Palgrave Handbook of Criminology and the Global South”. In Fragoso Monarrez & Julia Estela (eds.), *Feminicide: Impunity for the perpetrators and injustice for the victims*, (pp. 913–930). Cham: Palgrave Macmillan.

Sedgwick Burnham, James. 2009. “Memory on Trial: Constructing and Contesting the Rape of Nanking, at the International Military Tribunal for the Far East 1946–1948”. *Modern Asian Studies, Cambridge University Press*, 43 (5), pp. 1229–1254.

Smith-Ingala, Karen. 2022. What can we learn from understanding the characteristics, circumstances, and patterns of women killed by men and the men who kill them? Department of Sociology: Durham University (neobjavljena disertacija).

Sosa, Lorena. 2017. “Inter-American case law on femicide: Obscuring intersections?”. *Netherlands Quarterly of Human Rights*, 35 (2), pp. 79–98.

Vasquez Toledo, Patsili. 2009. *Femicidio*. Ciudad de Mexico: Publicado por la Oficina en Mexico del Alto Comisionado de las Naciones Unidas para los Derechos Humanos. Consultoria para la oficina en Mexico del Alto Comisionado de las Naciones Unidas para los Derechos Humanos, Oacnudh.

Weil, Shalva, Corradi, Consuelo & Naudi, Marcelibe. 2018. *Femicide across Europe: Theory, Research and Prevention*. Bristol: Policy Press.

IZVORI PRAVA

Izvori prava međunarodnog porijekla

Consolidated versions Treaty on European Union (TEU) 2016/C 202/01.

Consolidated versions Treaty on the Functioning of the European Union (TFEU) 2016/C 202/01.

Council of Europe. Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. Rome, 4 November 1950.

Council of Europe. Convention on Preventing and Combating Violence against Women and Domestic Violence (Istanbul Convention). Istanbul, 11. May 2014.

Directive (EU) 2024/1385 of the European Parliament and of the Council of 14 May 2024 on Combating Violence against Women and Domestic violence, 24 May 2024.

European Union, Charter of Fundamental Rights of the European Union 2012/C 326/02.

United Nations Convention Against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment. New York, 10 December 1984.

United Nations General Assembly. Declaration on the Elimination of Violence against Women (DEVAW), A/RES/48/104. New York, 20 December 1993.

United Nations General Assembly. Declaration on the Elimination of Violence against Women A/RES/48/104. New York, 20 December 1993., United Nations Beijing Declaration and Platform for Action, 1995. Organization of American States Inter-American Convention on the Prevention, Punishment and Eradication of Violence against Women (Convention of Belém do Pará). Belém do Pará, 9 June 1994.

United Nations. Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women New York, 18 December 1979.

Izvori prava domaćeg porijekla

Krivični zakonik Crne Gore, „*Službeni list Crne Gore*”, br. 70/2003, 13/2004, 47/2006 i „*Službeni list CG*”, br. 40/2008, 25/2010, 32/2011, 64/2011 - drugi zakon, 40/2013, 56/2013, 14/2015, 42/2015, 58/2015 - drugi zakon, 44/2017, 49/2018, 3/2020, 26/2021 - ispravka, 144/2021 i 145/2021 i 110/2023, 123/24 i 121/25.

Zakon o krivičnom postupku, „*Službeni list Crne Gore*”, br. 57/2009, 49/2010, 47/2014 - Odluka US CG, 2/2015 - Odluka US CG, 35/2015 (čl. 88- 91. nisu u prečišćenom tekstu), 58/2015 - drugi zakon, 28/2018 - Odluka US CG, 116/2020 - Odluka US CG, 145/2021, 54/2024 i 58/2024 – ispravka, v. Rješenje US CG - 87/2023.

Zakon o prekršajima, „*Službeni list Crne Gore*”, br. 001/11, 006/11, 039/11, 032/14, 043/17 i 051/17.

Zakon o rodnoj ravnopravnosti, „*Službeni list Crne Gore*”, br. 046/07 od 31.07.2007, 073/10 od 10.12.2010, 040/11 od 08.08.2011 i 035/15 od 07.07.2015.

Zakon o zabrani diskriminacije, „*Službeni list Crne Gore*”, br. 046/10, 040/11, 018/14 i 042/17.

Zakon o zaštiti nasilja u porodici, „*Službeni list Crne Gore*”, br. 046/10 od 06.08.2010, 040/11 od 08.08.2011.

Zakon o Zaštitniku ljudskih prava i sloboda, „*Službeni list Crne Gore*”, br. 42/2011 i 32/2014.

Ustav Crne Gore, „*Službeni list Crne Gore*”, br. 1/2007 i 38/2013.

Vlada Crne Gore, Protokol o postupanju, prevenciji i zaštiti od nasilja u porodici-Procedure i institucionalna saradnja u vezi s porodičnim nasiljem i nasiljem nad ženama, 2011.

INTERNET I DRUGI IZVORI

Beker, Kosana. 2023. „Sudski odgovor na femicid na Zapadnom Balkanu“, *London: AIRE Centre, Advice on Individual Rights in Europe*.

<https://gcjnetwork.org/wp-content/uploads/PUBLIKACIJE/regional-femicide-report-2023-bcms.pdf> (15.08.2026.)

Gonzalez, Diana & Deus, Alicia. 2019. „Análisis de legislación sobre femicidio/ feminicidio en américa latina y el caribe e insumos para una ley modelo“. *UN Women (ONU Mujeres) and MESECVI*.

<https://lac.unwomen.org/sites/default/files/Field%20Office%20Americas/Documentos/Publicaciones/2019/05/Final%20ESP%20Analysis%20de%20leyes%20de%20femicidio%20en%20Amrica%20Latina%20y%20el%20Caribe-compressed.pdf> (15.08.2026.)

European Commission. 2020. *A Union of Equality: Gender Equality Strategy 2020-2025*. Brussels.

file:///C:/Users/Korisnik/Downloads/gender_equality_strategy_2020_2025_en_77C86437-0983-F10D-E0FF41E71D577EE0_68222.pdf (15.08.2026.)

Evropska komisija 2025. Izvještaj Evropske komisije o napretku Crne Gore za 2025. godinu.

[file:///C:/Users/Korisnik/Downloads/Izvjestaj-Evropske-komisije-o-napretku-Crne-Gore-za-2025.-godinu-CG%20\(2\).pdf](file:///C:/Users/Korisnik/Downloads/Izvjestaj-Evropske-komisije-o-napretku-Crne-Gore-za-2025.-godinu-CG%20(2).pdf) (15.08.2026.)

GREVIO. 2018. Izvještaj GREVIO Komiteta o procjeni zakonodavnih i drugih mjera kojima se primjenjuju odredbe Konvencije Savjeta Evrope o sprječavanju i suzbijanju nasilja nad ženama i nasilja u porodici: Crna Gora. Strazbur: Savjet Evrope.

<https://wapi.gov.me/download-preview/39ba6f73-52cd-49ca-8331-b7d2685d5393?version=1.0> (15.08.2026.)

GREVIO. 2024. Izvještaj GREVIO Komiteta o procjeni zakonodavnih i drugih mjera kojima se primjenjuju odredbe Konvencije Savjeta Evrope o sprječavanju i suzbijanju nasilja nad ženama i nasilja u porodici: Crna Gora. Strazbur: Savjet Evrope.

<https://wapi.gov.me/download-preview/39ba6f73-52cd-49ca-8331-b7d2685d5393?version=1.0> (15.08.2026.)

Istraživački centar Skupštine Crne Gore 2023. Femicid u krivičnom zakonodavstvu država EU i Latinske Amerike, komparativni pregled, Podgorica.

<https://api.skupstina.me/media/files/1774342094-zakonski-okvir-za-prevenciju-femicida-u-pojedinim-zemljama.pdf> (15.08.2026.)

Manjoo, Rashida. 2012. „Report of the Special Rapporteur on Violence against Women, Its Causes and Consequences: Gender-Related Killings of Women“. A/HRC/20/16. Geneva: *United Nations*.

https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Issues/Women/A.HRC.20.16_En.pdf (15.08.2026.)

United Nations Office on Drugs and Crime. 2018. Global study on homicide: Gender-Related Killing of Women and Girls. Vienna: United Nations Office on Drugs and Crime.

https://www.unodc.org/documents/data-and-analysis/GSH2018/GSH18_Gender-related_killing_of_women_and_girls.pdf (15.08.2026.)

Vlada Crne Gore, 2023. Nacionalni plan za implementaciju Konvencije Savjeta Evrope o suzbijanju i sprječavanju nasilja nad ženama i nasilja u porodici (Istanbulska konvencija) za period 2023–2027. godine.

<https://wapi.gov.me/download-preview/1f031d7b-7220-460a-a48b-bf093b37db6c?version=1.0> (15.08.2026.)

Vlada Crne Gore, 2021. Nacionalna strategija rodne ravnopravnosti 2021–2025. godine sa Akcionim planom 2021-2022. godine.

<https://wapi.gov.me/download-preview/41e3ee6a-757a-4684-9763-9fee5e933afd?version=1.0> (15.08.2026.)

Vlada Crne Gore, 2025. Nacionalna strategija rodne ravnopravnosti 2025–2029. godine sa Akcionim planom 2025-2026. godine.

<https://www.gov.me/dokumenta/4c0dc05e-1908-4536-a5e0-20f9e0463a01> (15.08.2026.)

SUDSKA PRAKSA

European Court of Human Rights [ECtHR], *A. and Others v. Croatia*, Application no. 55164/08, Judgment of 14 October 2010.

European Court of Human Rights [ECtHR], *Aydin v. Turkey*, Application no. 57/1996/676/866, Judgment of 25 September 1997.

European Court of Human Rights [ECtHR], *Branko Tomašić and Others v. Croatia*, Application no. 46598/06, Judgment of 15 January 2009.

European Court of Human Rights [ECtHR], *Chowdury and Others v. Greece*, Application no. 21884/15, Judgment of 30 March 2017.

European Court of Human Rights [ECtHR], *Cicek v. Turkey*, Application no. 25704/94, Judgment of 27 February 2001.

European Court of Human Rights [ECtHR], *Ebcin v. Turkey*, Application no. 19506/05, Judgment of 01 February 2011.

European Court of Human Rights [ECtHR], *Kotilainen and others v. Finland*, Application no. 62439/12, Judgment of 17 September 2020.

European Court of Human Rights [ECtHR], *Kurt v. Austria*, Application no. 62903/15, Judgment of 15 June 2021.

European Court of Human Rights [ECtHR], *M.C. v. Bulgaria*, Application no. 39272/98, Judgment of 4 December 2003.

European Court of Human Rights [ECtHR], *M.P. and Others v. Bulgaria*, Application no. 22457/08, Judgment of 15 November 2011.

European Court of Human Rights [ECtHR], *J.D. and A. v. the United Kingdom*, Application no. 32949/17 and 34614/17, Judgment of 24 October 2019.

European Court of Human Rights [ECtHR], *Opuz v. Turkey*, Application no. 33401/02, Judgment of 9 June 2009.

European Court of Human Rights [ECtHR], *Talpis v. Italy*, Application no. 41237/14, Judgment of 02 March 2017.

European Court of Human Rights [ECtHR], *Tkheldize v. Georgia*, Application no. 33056/17, Judgment of 8 July 2021.

European Court of Human Rights [ECtHR], *Valiulienė v. Lithuania*, Application no. 33234/07, Judgment of 26 March 2013.

European Court of Human Rights [ECtHR], *Volodina v. Russia*, Application no. 41261/17, Judgment of 9 July 2019.

European Court of Human Rights [ECtHR], *Zinatullin v. Russia*, Application no. 10551/10, Judgment of 28 January 2020.

Inter-American Court of Human Rights [IACtHR], Case of *González et al. v. Mexico*, Judgment of 16. November 2009.

Inter-American Court of Human Rights [IACtHR], Case of *Velásquez Paiz et al. v. Guatemala*, Judgment of 19 November 2015.

Inter-American Court of Human Rights [IACtHR], Case of *Veliz Franco et Al. v. Guatemala*, Judgment of 19 May 2014.

Inter-American Court of Human Rights [IACtHR], Case of *Vicky Hernandez et al. v. Honduras*, Judgment of 26 March 2021.

Presuda Apelacionog suda Crne Gore [ASCG], Kž 161/2024 od 28.03.2025. godine.

Presuda Višeg suda u Podgorici [VSP], K.br. 36/2022 od 15.04.2024. godine.

Presuda Višeg suda u Podgorici [VSP], K.br. 113/24 od 7.10.2024. godine.

Ana Pavićević

THE SIGNIFICANCE OF FEMICIDE IN THE LEGISLATION OF MONTENEGRO

Resume

Femicide represents a grave violation of the fundamental human right to the right of life. Its consequences affect not only the victim and her family but also undermine the sense of security within the wider community, it has given that such crimes are often committed in the presence of family members and children. Indeed, in the majority of cases, these killings are not isolated incidents but rather it is constituting the ultimate consequence of previously existing forms of gender-based violence affecting all regions and countries of the world. In recent years, this issue has gained increasing importance within international and European legal frameworks, as international treaties have increasingly emphasized, directly or indirectly, the obligations of states to adopt and consistently implement legislative and other measures aimed at eliminating and preventing violence against women and domestic violence. Although, femicide has not been specifically criminalized under the criminal legislation of Montenegro, cases of killings of women occurring in the context of domestic and intimate partner violence indicate the need to reconsider the existing normative and institutional framework. At the same time, they confirm the pronounced gender dimension of this phenomenon, in the vast majority of cases women are considering the victims, while men are predominantly the perpetrators of these criminal offences. Despite significant amendments to the legislative framework and improvements in the institutional response to gender-based violence, gender-related killings of women—femicide—remain the most severe consequence of domestic violence and intimate partner violence and therefore, it is necessary to raise public awareness that femicide differs from other forms of homicide and criminal offences due to its specific gender-based nature and context. Nevertheless, femicide remains a serious social problem in Montenegro, as the current criminal legislation does not recognize it as a separate criminal offence, even though and in the recent years, it is intensive legislative activities have been undertaken to examine the possibility of introducing femicide as a distinct criminal

offence, taking into account the need to strengthen criminal law protection of women against gender-based violence and to ensure compliance with contemporary international standards.

Keywords: femicide, violence against women, domestic violence, protection against violence, prevention.

Dostavljeno: 4.6.2026. godine

Prihvaćeno: 7.9.2026. godine

ЕКОНОМСКЕ САНКЦИЈЕ У МЕЂУНАРОДНОМ ПРАВУ СА ОСВРТОМ НА ЊИХОВУ ПРИМЕНУ У СЛУЧАЈУ САВЕЗНЕ РЕПУБЛИКЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ

Сажетак

Санкције представљају један од најефикаснијих инструмената принуде без употребе оружане силе у међународном јавном праву. Рад се бави економским санкцијама са посебним освртом на њихову конкретну примену у случају Савезне Републике Југославије. Анализира се општи појам санкција у међународном праву, дефинисање економских санкција, њихове врсте као и ефекти по државу и становништво. Основни циљ рада јесте да предочи правну природу економских санкција, њихове последице и да анализира конкретну примену у пракси на примеру СР Југославије. Аутор акценат ставља на класификацију економских санкција и ефикасност разматрајући тако њихове директне и индиректне последице по државу и друштво у целини. У том смислу, аутор се бави анализом резолуција Савета безбедности УН којима су уведене санкције СР Југославији, као и њиховим конкретним ефектима. На крају, закључује се да су економске санкције важан механизам у савременим међународним односима за очување међународног мира и сигурности, али истовремено доводе до веома штетних последица по државу према којој су упућене и не само по државу већ и по њено становништво. Стога се стално намеће питање њихове оправданости и легитимитета у пракси.

Кључне речи: економске санкције, међународно право, економска блокада, СР Југославија, резолуције СБ УН.

* Аутор је студент докторских студија права и шеф Службе за административне послове и подршку пословању у АД ЕПС Огранак ТЕНТ. Електронска адреса аутора: nemanjad444@gmail.com. ORCID: 0000-0002-2845-9150.

1. УВОД

Основна сврха економских санкција јесте тежња међународне заједнице да се сачува мир и стабилност у свету, али и да се санкционишу државе које крше норме међународног јавног права. Стога су оне значајан инструмент принуде којим се тежи да се ненасилним путем утиче на понашање одређене државе или држава да то понашање промене. С обзиром да санкције представљају алтернативу оружаном сили у међународним односима њима се врши значајан политички притисак на државу да поштује норме међународног права. Економске санкције као средство притиска треба да произведу одређени ефекат са ограниченим последицама, мада у пракси то баш није увек тако. Типичан пример примене економских санкција са далекосежним последицама јесте на случају СР Југославије. Пакет економских мера према овој некадашњој држави представља један од најдраматичнијих случајева примене санкција у савременој историји. Резолуције УН којима су санкције уведене имале су у пракси не само политичке последице по СР Југославију већ су се оне осетиле у свим сегментима југословенске државе и друштва. Иако се њима имала намера да се изазову економске последице оне су загорчавале свакодневни живот обичног становништва. Стога је циљ овог рада да се на теоријски и практичан начин анализирају основне карактеристике економских санкција, њихов појам, врсте и ефекти са посебним освртом на њихову примену и последице које су имале по економију и привреду СР Југославије.

2. О САНКЦИЈАМА У МЕЂУНАРОДНОМ ПРАВУ

У најранијим историјским периодима термин *sanction* у свакодневном говору имао је пре свега значење светости, посвећења и свечаног потврђивања одређеног чина или норме. Временом је овај израз преузет у правну терминологију, где је добио специфичније значење повезано са ауторитативном и обавезујућом заповешћу. У правном контексту санкција је означавала норму која истовремено налаже обавезно понашање и забрањује њено кршење. Таква заповест није имала само симболички или морални карактер, већ је била праћена озбиљним последицама за случај непоштовања. Начин на који ће се санкција разумети и примењивати у великој мери зависио је од схватања и вредносног система конкретне друштвене

заједнице, односно од тога да ли ће остати на нивоу обавезности и забране или ће укључити и јасно дефинисане последице противправног понашања (Милојевић 1997, 435). На основу тога, аутор истиче да историјски развој појма санкције јасно показује како се правни појмови развијају из религијских и друштвених представа о поретку и ауторитету. Првобитно значење које је наглашавало светост и посвећење указује на снажну повезаност права и религије у раним друштвима. Временом је овај појам добио строжи правни карактер, чиме је постао важан инструмент обезбеђивања поштовања правних правила. Санкција представља кључни елемент правне норме јер омогућава њену ефикасну примену у пракси. Истовремено, начин дефинисања и примене санкција увек одражава вредности и правну културу конкретног друштва.

Европске државе су, у настојању да сузбију различите облике насиља и обезбеде поштовање правних норми, уз санкције редовно предвиђале и конкретне последице за кршење прописа. Тиме је фокус санкције постепено премештен са саме забране на последице које наступају услед њеног кршења, односно на казну у најширем смислу те речи. Санкција је тако добила израженију функцију правног механизма за обезбеђивање ефикасности норми. Иако су постојале одређене разлике у приступима, повреда обавеза које су се сматрале свечано преузетим, често и пред Богом, доводила је до примене различитих правних мера. Међу таквим мерама налазиле су се непризнавање правних учинака противправних аката, одузимање противправно стечене користи, раскид уговора, накнада штете и друге сличне последице (Милојевић 1997, 436). Из овога видимо да европски правни систем постепено прелази из религијског на нормативни приступ одговорности. Увођење последице због кршења одређених норми уједно је довело до повећања правне сигурности и ефикасности правног система. Санкција свој пун смисао остварује тек када је одређена последица противправног понашања. Спектар набројаних мера има за циљ да успостави јасно равнотежу у тадашњем правном поретку.

Санкција као правни институт била је позната још у најранијем развоју међународног права. Најстарији међународни уговори, који су закључивани у цивилизацијама попут Египта, Атине и Рима, често су се завршавали озбиљним клетвама и претњама божанском казном за оне који би прекршили преузете обавезе. На тај начин је обезбеђивано поштовање споразума у условима када

није постојао развијен међународноправни систем принуде. У каснијим фазама развоја међународних односа, уместо религијских санкција почињу да се примењују конкретније мере. Међу њима су се налазили бојкот, блокада, репресалије, претња ратом и прекид дипломатских односа, које су све биле сматране санкцијама и имале су изражен казнени карактер (Милојевић 1997, 436). Аутор закључује да су санкције у најранијем међународном праву са религијског карактера постепено прерастале у конкретне политичке и економске последице. Страх од првобитне Божије казне због непоштовања међународних уговора развио се у јасну последицу применом одређених мера против оних који су кршили договорено или се противправно понашали. Санкције тако временом постају важан инструмент за очување међународноправног поретка и међусобног поверење између држава.

Санкције представљају чест инструмент савремених међународних односа. У данашњој пракси оне се најчешће уводе од стране међународних организација, пре свега Уједињене нације, али и од регионалних организација или појединачних држава. Овај концепт мера у међународним односима има специфична обележја и у одређеној мери се разликује од класичног правног схватања санкције. У теорији међународног права не постоји јединствено и општеприхваћено одређење појма санкција, због чега се развило више приступа њиховом дефинисању. Према једном приступу, санкције се посматрају као реакција на кршење одређене правне норме, док други приступ нагласак ставља на субјект који их уводи и ограничава их на мере које доносе међународне организације. Трећи приступ појму санкција одређује се према врсти предузетих мера, при чему се оне најчешће тумаче као економске санкције (Ruys 2016, 1) На основу цитираног, видимо да санкције данас имају правну и политичку димензију па је стога тешко доћи до њихове универзалне дефиниције, самим тим, њихово дефинисање представља једно од комплексних питања модерног међународног права. Битно је нагласити да санкције у међународним односима нису само казнене мере већ вид политичког притиска на одређеног субјекта међународног права који крши његове норме.

Кривокапић (2014, 53) сматра да се санкција у праву најчешће дефинише на два основна начина: „1) као део правне норме који јој даје специфично правни карактер зато што садржи правило о примени према прекршиоцу правне норме прописане принудне

мере или 2) као сама принудна мера коју према прекршиоцу норме предузима надлежни орган“. Посматрано из другачије перспективе, санкција се може схватити као правни инструмент чија је основна сврха обезбеђивање стабилности и делотворности правног поретка. Њена функција огледа се у заштити правних норми и обезбеђивању њиховог поштовања. У контексту међународног права, санкција се може одредити као посебна врста принудне мере. Таква мера се примењује према субјекту који је прекршио одређена правила међународног права. На тај начин санкција представља средство реаговања међународне заједнице на повреду међународноправних обавеза (Кривокапић 2014, 53). Закључујемо да санкције не представљају само казну за повреду неког правила већ оне представљају механизам за очување ауторитета правних норми међународног права. Такође, санкције имају и превентивну улогу јер утичу на понашање других субјеката међународних односа.

У међународном праву санкције се могу разумети као мере које једна држава или група држава предузима против друге државе услед политичких разлога или због повреде међународноправних обавеза. Ове мере најчешће имају ненасиљан карактер и представљају облик притиска у међународним односима. Њихова сврха је да утичу на понашање државе према којој су усмерене. Конкретно, циљ санкција је да подстакну промену одређених аспеката спољне или унутрашње политике који се оцењују као неприхватљиви. На тај начин санкције постају инструмент реаговања на поступке који се сматрају супротним међународном праву (Лараš 2016, 659–660). Сходно наведеном, видимо да су санкције у савременом међународном праву инструмент ненасиљног решавања спорова и реаговање на повреду неке међународне норме. Њихова предност је у томе што омогућавају вршење притиска без употребе оружане силе. Ипак, треба навести да ефикасност санкција зависи од политичке воље држава и степена њихове подршке на међународном нивоу.

У теорији међународног права и међународних односа постоји више врста санкција. Кривокапић (2013, 127–130) их је поделио према неколико критеријума: с обзиром на извор међународног права у коме имају основ; с обзиром на број страна од којих долазе; с обзиром на то против кога су уперене; с обзиром на природу мера – правно-политичке, дипломатске, економске, војне, кривичноправне и с обзиром на то од кога долазе - санкције које примењују државе,

санкције које примењују међународне организације, санкције међународних судова, санкције осталих субјеката међународног права.

Са друге стране, неки аутори посматрају санкције првенствено кроз природу мера које се предузимају. У том смислу, културне и спортске санкције имају пре свега симболички карактер, али представљају важан начин на који међународна заједница изражава неслагање са одређеним политичким циљевима неке државе. Ове мере имају функцију јавног политичког сигнала и указивања на неприхватљивост одређеног понашања. Насупрот томе, дипломатске санкције усмерене су директно на представнике државе и истакнуте појединце који учествују у њеном политичком животу. У оквиру таквих мера могуће је, на пример, одбијање издавања виза дипломатама и политичарима или њихово искључивање из рада међународних организација (Schmitt 2016, 360). Ова подела према Шмиту указује нам на разноврсност санкција у савременим међународним односима. Културне и спортске санкције јесу симболичне али имају своју тежину јер утичу на међународни углед државе. Дипломатске санкције усмерене су на конкретне носиоце политичке власти с циљем вршења притиска да одређену државу у погледу доношења одлука с тим да овакве санкције не погађају популацију у држави.

Када је реч о економским санкцијама, разликују се две основне категорије: трговинске и финансијске санкције. Трговинске санкције су најчешће свеобухватне и подразумевају ограничавање или потпуну забрану трговинске размене са одређеном државом. Као пример таквих мера често се наводи ембарго који су САД током више деценија примењивале према Куби. Насупрот томе, финансијске санкције имају циљанији карактер. Оне се углавном састоје од мера попут замрзавања имовине или финансијских средстава одређених појединаца или правних субјеката у иностранству (Schmitt 2016, 361) У односу на све друге санкције које смо до сада анализирали у раду, економске санкције имају много шири домет и могу значајно утицати на целокупну економију државе према којој су усмерене. Такве санкције поред тога што погађају државу оне утичу и на цивилно становништво.¹ Стога оне као такве данас по-

¹ Аутор напомиње да економске санкције нису једина врста санкција чији негативни ефекти утичу на становништво. Ту свакако спадају и дипломатске санкције (ускраћивање одређених права у иностранству), саобраћајне

стају моћно оружје у међународним односима да се нека држава примора да промени неку своју одлуку или да се привремено казни због кршења одређених међународноправних норми. Досадашња пракса је показала да су економске санкције најефикасније у међународној заједници.

Европска унија (ЕУ) као регионална међународна организација у својој међународној пракси доноси следеће врсте санкција, а то су:

„а) дипломатске санкције – протеривање дипломата, прекид дипломатских односа, прекид званичних посета;

б) трговинске санкције – опште санкције везане за пословне активности;

в) финансијске санкције – замрзавање имовине, забрана финансијских трансакција, ограничење извозних кредита;

г) војне санкције – ембарго на оружје;

д) ограничење транспорта – ограничење копнене, ваздушне и поморске комуникације;

ђ) комуникационе санкције – ограничење приступа пошти, радију и телевизији;

е) спортске и културне санкције;

ж) ограничавање уласка на територију земље и суспензија сарадње са трећом земљом“ (Yankiv & Flissak 2025, 10).

3. МЕЂУНАРОДНЕ ЕКОНОМСКЕ САНКЦИЈЕ

3.1. Општи појам

Економске санкције су важан инструмент у савременим међународним односима. Данас оне постају све распрострањеније у циљу дисциплиновања неприхватљивог понашања држава углавном забраном трговине и нарушавањем политичких односа у политичке сврхе. Економске санкције могу увести међународне организације оне универзалне (нпр. УН) и регионалне (нпр. ЕУ), а такође могу бити и једнострани акти држава у међународним односима. Једностране економске санкције су доста критиковане у међународном праву и углавном немају подршку међународне заједнице

(ограничавање слободе кретања), финансијске (оне могућавање међународног платног промета, блокада прилива новца из иностранства) итд.

(Ilieva, Dashtevski & Kokotovic 2018, 201). Економске санкције, баш као и санкције уопште, представљају вид ненасилног притиска у међународним односима. Њихова примена омогућава реаговање на повреду међународног права без употребе оружане силе. Оно што је истакнуто у горе наведеном јесте то да у међународном праву, а и пракси, постоје спорења око једностраних економских санкција које једна или више државе изричу одређеној другој држави. Разлог томе јесте то да једностране економске санкције практично имају за циљ постизање одређених политичких интереса а не спречавање кршења међународноправних норми. Стога, економске санкције свој пун легитимитет остварују уколико су изречене од стране међународних организација. Аутор сматра да се тај легитимитет добија као резултат заједничке изражене воље држава чланица неке организације а не као једнострани интерес појединих држава.

Треба истаћи да у међународној пракси не постоји универзални механизам за утврђивање да ли је нека економска санкција законита или не, па из тог разлога ово питање спада у ред најконтроверзнијих недоумица међународног права. Такво једно питање тиче се и ефикасности економских санкција која често ствара различите приступе и тензије на међународној сцени (Ilieva, Dashtevski & Kokotovic 2018, 201).

Економске санкције могу се нашироко дефинисати тако да укључују мере економског, за разлику од дипломатског или војног, карактера предузете како би се изразило неодобравање због предузетих мера неке државе или како би тиме приморале ту државу да промени своју политику или неку одлуку. Алтернативна дефиниција економских санкција која је у складу са Ловенфелдовом (*Lowenfeld*) дефицијом² гласи: „намерно повлачење или претња повлачењем уобичајених трговинских и финансијских односа“. Поменута дефиниција појављује се у исцрпној анализи економских санкција са фокусом на период после Првог светског рата (Carter 2015, 2). Аутор истиче да је дефинисање економских санкција нужно како би се боље разумели савремени међународни односи и њихово функционисање. Оне се углавном користе када дипломатска средства нису довољна а употреба оружане силе непожељна. Такав вид санкција може утицати на понашање одређене државе без директног војног уплитања. Ипак, треба нагласити да ефикасност економских

² За више о томе вид. Lowenfeld 2002.

санкција у великој мери зависи од степена међународне подршке и економске међузависности држава. Због тога економске санкције имају и правну и политичку димензију у међународном праву.

3.2. Историјски осврт

Економске санкције у сврху спољне политике имају дугу и контроверзну историју. Примењиване су још у античкој Грчкој. Економске санкције се примењују као замена за силу и као њен додатак. Од краја Другог светског рата оне су коришћене често и у разне сврхе. У свеобухватној студији Хуфбауера (*Hufbauer*) и Шота (*Schott*) економске санкције као инструмент спољне политике коришћене су у чак више од 90 случајева у периоду од 1945. до 1984. године. САД предњаче у свету по примени економских санкција. Следе је затим Велика Британија, Русија, Уједињене нације, државе Арапске лиге итд. (Carter 1987, 1168–1170). Историјат примене економских санкција говори нам о томе да су оне средство спољне политике многих држава и међународних организација. Њихова употреба као алтернатива оружаног сили указује уједно на тежњу међународне заједнице да спорове решава мирним путем. Ипак, треба истаћи да велике силе често користе ову врсту санкција како би постигле своје интересе у неким државама што уједно доводи до њихове селективности и злоупотребе у међународним односима.

Према Картеру (1987, 1170), постоје три општа разлога за примену економских санкција:

„а) покушај утицаја на одређену државу да промени своју политику или чак своју владу;

б) кажњавање државе због њене политике;

в) симболично демонстрирање противљења политици државе против које су усмерене санкције“.

Механизам економских санкција формиран је у оквиру инструменталне парадигме јер подразумева употребу различитих инструмената на циљану земљу како би јој се нанели економски губици. Тај механизам има тростепену, хијерархијску природу: глобалну, регионалну и националну (Filipenko, Bazhenova & Stakanov 2020, 74). Посматрање економских санкција кроз инструменталну парадигму омогућава боље разумевање њихове функције у међународним односима. Таква врста санкција се не појављује као изоловане мере већ као део ширег механизма политичког и економ-

ског притиска. Аутор сматра да повезивање глобалних, регионалних и националних механизма повећава ефикасност економских санкција.

На нивоу Уједињених нација још увек није установљен јединствен документ о механизму економских санкција. Експерти за међународно право наводе пример колективних санкција некадашњег Друштва народа у вези са могућношћу непријатељстава од стране појединих држава. Конкретно, трговинске, економске и друге санкције прецизиране су члановима 12, 13 и 15 Пакта³ Друштва народа (Filipenko, Bazhenova & Stakanov 2020, 74). Чињеница да на нивоу УН не постоји акт који уређује механизам економских санкција указује нам на сложеност међународних односа и различите интересе држава, поготово великих сила. Питање правног уређења санкција данас је важна тема унутар међународног права, али истовремено и контроверзна с обзиром на чињеницу да од Друштва народа практично није било покушаја институционализације колективних санкција у оквирима међународних организација.

Економске санкције представљају један од најстаријих инструмената дипломатског деловања и принуде у међународним односима, чија је основна сврха утицај на понашање државе без прибегавања оружаном сили. Њихова примена може се пратити још од античког периода, када су економска ограничења коришћена као средство политичког притиска. Као историјски пример често се наводи Мегарски декрет (*Megarian Decree*⁴) из периода Старе Грчке, који је представљао облик економске блокаде. Сличну логику економске изолације имао је и Континентални систем (*Continental System*⁵) који је увео Наполеон Бонапарта са циљем слабљења економске моћи противника (Batool, Abbasi & Altaf 2024, 2). Можемо закључити да су економске санкције биле средство дипломатског општења још у најранијем периоду историје дипломатије. Сама чињеница да су се примењивале још у античко доба указује на њихову трајну политичку и дипломатску вредност. Основна суштина економских санкција јесте вршења притиска на одређену државу

³ Више о томе: Пакт Лиге народа и његове измене и допуне, Информативно Одељење Главног секретаријата Лиге народа, Женева, 1925.

⁴ Више о томе: Bonner 1921.

⁵ За више о томе вид. Heckscher 1922.

или више држава без употребе оружане силе како би се постигли одређени циљеви оних који су те санкције произвели.

3.3. Ефекти санкција

Од краја Другог светског рата па до 2020. године у више од 1400 случајева државе су биле под претњом или су биле мета санкција. Санкције превасходно наносе економску штету држави. Детаљно познавање економских ефеката санкција неопходно је за разумевање да ли и како санкције могу да постигну своје циљеве. Истраживања показују да санкције покрећу финансијске кризе и смањују приход по глави становника. Смањење трговине и страних директних инвестиција основ су ефеката економских санкција (Gutmann, Neuekirch & Neumeier 2021, 2). Сходно наведеном, видимо да је примарни ефекат економских санкција наношење економске штете држави која је предмет санкција, што се најчешће испољава кроз пад трговине и блокаду страних инвестиција. Економске санкције могу имати значајне и дугорочне последице које се испољавају кроз ефекат разних финансијских криза и падом дохотка по глави становника. Иако су санкције нека врста политичког притиска, оне могу нанети велику економску штету што уједно утиче и на стабилност целокупне државе која је предмет санкција.

Глобална база података о санкцијама (*Global Sanctions Data Base – GSDB*)⁶ дефинисала је следеће политичке циљеве који се желе остварити применом економских санкција, а то су: промена политике државе, дестабилизација државног режима, окончање територијалних сукоба, превенција рата, окончање рата, превенција и окончање тероризма, спречавање кршења људских права, обнова демократије. Дакле, економске санкције се користе у контексту међудржавних односа, нпр. превенција и окончање рата, решавање територијалних сукоба, или на унутрашњем плану, нпр. дестабилизација режима и обнова демократије (Bilandžić, Milišić i Štimac 2025, 64). Овде закључујемо да економске санкције имају снажну политичку димензију што значи да се не примењују искључиво ради реаговања на неке међудржавне сукобе већ могу служити истовремено као средство утицаја на унутрашње политичке прилике

⁶ За више о томе вид. <https://www.globalsanctionsdatabase.com/> (13. 8. 2026. године).

у појединим државама. Сумирајући до сада изнето у раду аутор доноси закључак да се ефекти економских санкција могу поделити у три основне групе: економски (смањење трговине и страних инвестиција, смањење БДП-а, инфлација, девалвација валуте); политички (притисак на режим у држави, спречавање даљег кршења међународног права, одвраћање од постојеће политике, присиљавање на преговоре); хуманитарни (уништавање животног стандарда становништва, незапосленост, недостатак основних животних намирница, лекова, сиромаштво).

3.4. Врсте

Основни циљ економских санкција није се временом мењао. Њима се покушава ускратити приступ тржиштима, трговини и финансирању санкционисаној земљи како би то проузроковало довољне економске губитке који би је приморали на промену политике. На пример, америчке колоније су усвојиле санкције на забрану увоза и извоза као одговор Енглезима на Закон о маркицама (*Stamp Act*)⁷ из 1765. године које су створиле довољну патњу због изгубљене трговине да су енглески трговци вршили притисак на британски парламент да укине поменути закон (Forrer 2017, 6). Како се смисао и основни циљ економских санкција није мењао кроз историју тако се нису мењале ни њихове врсте. Оне су се у пракси јављале у разним облицима али им је сврха увек била иста - вршење притиска на државу без употребе оружане силе са циљем промене политике или одустајања од кршења норми међународног права. Данас углавном разликујемо следеће врсте економских санкција: економска блокада, ембарго, бојкот, замрзавање државне имовине у иностранству, забрана давања кредита, забрана увоза енергената, забрана страних директних инвестиција, санкције према политичким лидерима, компанијама институцијама и слично (Krivokapić 2014, 58–59).

У међународним односима економске санкције најчешће се испољавају у виду ембарга. Овај појам је и у теорији и у пракси доста дискутабилан па стога постоји доста разних дефиниција о њему. Кривокапић (2010, 242) даје три виђења појма ембарга:

⁷ Доступно на: <https://npshistory.com/publications/feha/stamp-act-congress.pdf> (13. 8. 2026).

„а) у ужем смислу, представља насилно задржавање страних бродова у луци територијалне државе, односно забрану да се одређена роба извезе из луке;

б) забрана извоза одређене робе (нарочито оружја, технике и горива) у неко подручје, односно забрана увоза и транзита односне робе са (преко) те територије;

в) општа забрана трговине са одређеном земљом или земљама“.

Аутор закључује да овако различито тумачење ембарга представља његову прилагодљивост одређеним политичким приликама и правним околностима. Самим тим, ембарго није само економска принудна мера већ и средство политичког притиска које може имати различите облике и интензитета. Да би ембарго био ефикасан као економска санкција потребно је разумети све политичке и економске околности у којима се он уводи према одређеној држави (државама) у циљу постизања одређеног задатог циља.

Ембарго може бити цивилни и агресивни. Цивилни ембарго подразумева меру коју доноси држава, а којом се бродовима под њеном заставом забрањује упловљавање у одређене стране луке, као и остваривање трговинских односа са конкретном државом.

Агресивни ембарго се дефинише као мера која подразумева фактичко спровођење економске блокаде одређене државе, при чему се ограничења приступа страним лукама не заснивају искључиво на поштовању прописа од стране сопствених држављана, већ се активно онемогућава приступ и пловилима која плове под другим заставама (Мижалковић и Милошевић 2011, 486). Ако размотримо ову поделу можемо закључити да цивилни ембарго ствара економске и политичке последице којима се регулише пуко понашање држављана. Са друге стране, агресивни ембарго се по својој природи приближава мерама економске принуде или чак индиректне употребе силе, па се отвара питање његове усклађености са нормама међународног права.

4. ЕКОНОМСКЕ САНКЦИЈЕ ПРЕМА СР ЈУГОСЛАВИЈИ

Године 1991. продужена економска стагнација и сталне етничке тензије довеле су до распада Савезне Федеративне Републике Југославије (СФРЈ) проглашењем независности четири републике:

Словеније, Хрватске, Босне и Херцеговине и Македоније. Преостале две републике (Србија и Црна Гора) формирале су 1992. године СР Југославију. Нова држава почела је да подржава Србе у четири нове републике. У јесен 1991. избија грађански рат у Хрватској у којој Југославија почиње да пружа војну и финансијску помоћ српском народу у Српској Крајини, а наредне године рат који је избио у БиХ доводи до настанка Републике Српске од стране српског народа којима Југославија такође пружа сву могућу помоћ (Sitkevich 2022, 20). Аутор истиче да је српски народ који је живео на територији нових независних република Хрватске и БиХ започео је своју борбу за опстанак која је врло брзо резултирала формирањем Републике Српске Крајине у Хрватској и Републике Српске у БиХ. СР Југославија је Србима на овим просторима пружала сву могућу војну и финансијску помоћ која није наишла на одобравање међународне заједнице. Крвави грађански рат који је од 1991. до 1995. године беснео на простору Хрватске и БиХ однео је са собом неколико десетине хиљада жртава док је статус избеглица стекло преко два милиона људи. Због константне помоћи српском народу у Хрватској и БиХ СР Југославија је морала бити кажњена од стране западних држава. Најефикасније средство за то биле су економске санкције које су се пре тога одлично показале у случају Кубе, Ирака, Ирана, Сирије и слично. Вођене својим империјалистичким интересима западне државе на челу са САД по сваку цену су желеле да економски слома СР Југославију и да је принуде да престане са пружањем помоћи српском народу у Хрватској и БиХ.

Прве економске санкције СР Југославији увела је Европска заједница, у јесен 1991. године на почетку рата у Хрватској, укључујући забрану извоза текстила и смањење економске помоћи Београду. Због наводне хуманитарне катастрофе у Сарајеву изазване опсадом босанске престонице од стране српске војске, Савет безбедности УН, у мају 1992. године, увео је СР Југославији сет оштрих санкција којима практично започиње програм економске принуде и економског уништавања државе (Sitkevich 2022, 20). У наставку рада следи преглед целокупних санкција које је Савет безбедности УН својим резолуцијама увео СР Југославији⁸.

⁸ Поред економских санкција треба споменути и Резолуцију Савета безбедности УН број 713 из 1991. године којом је уведен ембарго на увоз оружја за све државе некадашње СФРЈ.

4.1. Резолуција 757 из 1992. године

Дана 30. маја 1992. године Савет безбедности УН донео је резолуцију број 757 којом се СР Југославији уводе економске санкције. Санкције су се састојале из следећег:

„а) свим државама забрањује се увоз на својим територијама роба и производа пореклом из СР Југославије који су извезени из ње након ове Резолуције;

б) државе спречавају све активности својих држављана или на својим територијама које би подстицале или су усмерене на подстицање извоза или транзита било којих роба или производа пореклом из СР Југославије;

в) спречавање продаје или испоруке од стране држављана СР Југославије или са њене територије, коришћењем бродова под њиховом заставом или ваздухоплова, било којих роба или производа, осим испорука производа у медицинске сврхе;

г) ниједна држава не сме стављати на располагање властима у СР Југославији или неком привредном друштву из СР Југославије своја новчана средства или економске ресурсе и обавезује се да спречити своје држављане и сва друга лица да то исто учине;

д) државе забрањују било ком ваздухоплову да полети, слети или прелети њихову територију уколико је намењен за слетање у СР Југославију;

ђ) државе забрањују својим држављанима пружање инжењерских услуга или услуга одржавања ваздухоплова регистрованих у СР Југославији;

е) све државе треба да смање број дипломатских особља у дипломатским мисијама и конзуларним представништвима у СР Југославији;

ж) државе забрањују учешће у спортским догађајима лица или група које представљају СР Југославију;

з) обуставља се научна и техничка сарадња као и културне размене у којима учествују лица или групе које представљају СРЈ“ (Resolution 757/1992, чл. 4–8).

Сходно наведеном може се закључити да Резолуција 757 Савета безбедности УН представља широк спектар рестриктивних мера које у великој размери прелазе економске санкције и односе се на саобраћајне, спортске и културне аспекте међународних односа. Поред тога што је очигледан циљ ових санкција био да се тадашњој

држави нанесе велика економска штета, ове ригорозне мере погодиле су цивилно становништво о чему сведоче санкције по културу, науку, спорт. Самим тим, санкције се нису односиле само на економску пропаст СР Југославије, већ су тежиле изолацији друштва у целини. То нам говори да санкције из Резолуције 757 нису имале само економску позадину. Иза њих се крила политичка и друштвена намера појединих држава да СР Југославију униште у свим аспектима због њене помоћи српском народу у Хрватској и БиХ.

4.2. Резолуција 787 из 1992. године

Дана 16. новембра 1992. године Савет безбедности УН донео је резолуцију број 787 којом се СР Југославији уведе нове економске санкције. Санкције су се састојале из следећег:

„а) државе се обавезују да спрече транзит стратешких добара преко територије СР Југославије и то: сирове нафте и нафтних деривата, угља, гвожђа, челика, енергетске опреме, хемикалија, гума и пнеуматика, возила, авиона и мотора свих врста;

б) забрањује се претовар, складиштење, реекспорт робе ако постоји сумња да је намењена кршењу санкција;

в) уводи се појачан надзор на међународним рекама у СР Југославији, нарочито на Дунаву уз могућност задржавања и контроле бродова;

г) државе добијају овлашћење да заустављају бродове, врше претрес и проверавају терет у циљу спречавања кршења санкција“ (Resolution 787/1992, чл. 9–12).

Нови пакет санкција који је уведен поменутом резолуцијом представља један од најтежих облика економских мера јер су њима комбиноване трговинске забране са инструментима контроле и принуде. Самим тим, нове санкције су изазвале далекосежне последице по државу јер превазилазе класичне трговинске баријере и уједно укључују физичку контролу саобраћаја. Као што је већ наведено, државама је дато право да врше претрес и контролу бродова на међународним рекама што је свакако био безбедносни изазов по тадашњу СР Југославију. Уједно, аутор закључује да су ове нове санкције биле погодне не само за вршење новог економског притиска на државу већ су истовремено значиле и потпуну изолацију СР Југославије у међународним односима. Потпуна блокада економских и саобраћајних токова овим мерама попримила је немерљиве обиме

који ће се највише одразити на југословенску економију, привреду, енергетику и целокупну индустрију.

4.3. Резолуција 820 из 1993. године

Дана 17. априла 1993. године Савет безбедности УН донео је резолуцију број 820 којом се СР Југославији уводе нове економске санкције. Санкције су се састојале из следећег:

„а) свим пловилима регистрованим у СРЈ или која припадају лицима и предузећима регистрованим у СР Југославији забрањује се пролаз кроз објекте, речне преводнице и канале на територији држава чланица УН;

б) државе у којима постоје средства, укључујући сва средства која потиче из имовине власти у СР Југославији, или комерцијалних, индустријских и јавних предузећа, или која су под директном или индиректном контролом власти, предузећа и субјеката, морају наложити свим лицима и субјектима на својој територији да таква средства замрзну;

в) забрањује се транспорт свих роба и производа преко копних граница, ка лукама или из лука СР Југославије, осим за увоз медицинских средстава и прехрамбених производа у СР Југославији, увоз других основних хуманитарних испорука у СР Југославију по принципу „без приговора“ од стране Комитета за спровођење санкција;

г) обавезује се свака држава која се граничи са СР Југославијом да спречи пролаз свих теретних возила и железничких композиција у или из СР Југославије;

д) обавезују се државе да заплене сва пловила, теретна возила, железничке композиције и ваздухоплове на својом територији у већинском власништву лица или предузећа из СРЈ;

ђ) забрањује се пружање финансијских и нефинансијских услуга било ком лицу или субјекту које обавља пословне делатности у СР Југославији осим за телекомуникационе услуге, поштанске услуге и правне услуге;

е) забрањује је сав комерцијални поморски саобраћај уласком у територијално море, осим када је одобрен од стране Комитета за спровођење санкција или у случају више силе“ (Resolution 820/1993, чл. 16, 21, 22, 23, 24, 27, 28).

Санкције које су СР Југославији уведене овом резолуцијом представљају најстроже мере јер су истовремено имале за циљ потпуну економску изолацију државе која није само погађала државу већ и целокупно њено становништво. Аутор закључује да је новим санкцијама извршен снажан притисак на земљу с обзиром да су санкције блокирале све привредне, трговинске и финансијске токове. Поред тога што су се санкције одразиле на функционисање државе оне су загорчавале свакодневни живот грађана па стога можемо рећи да су представљале хуманитарни злочин према становништву. Поред тога што се на овакав начин вршио политички притисак на државу санкције су практично произвеле унутрашњи притисак на државне органе путем потпуног погоршања животног стандарда грађана. Резултат ових санкција брзо је постигнут пошто је југословенска економија доживела тотални колапс праћен хиперинфлацијом и сломом индустрије.

4.4. Резолуција 942 из 1994. године

Дана 23. септембра 1994. године Савет безбедности УН донео је резолуцију број 820 којом се СР Југославији уводе нове економске санкције. Санкције су се састојале из следећег:

„а) државе се обавезују да прекину све политичке активности са руководством босанских Срба;

б) државе морају обуставити све економске активности⁹ на својој територији предузећа и лица из подручја под контролом босанских Срба или су под њиховом директном/индиректном контролом. Такође, обустављају се активности лица и предузећа који делују у име и за рачун тих субјеката, изузев хуманитарне помоћи;

в) сходно претходном члану, државе морају укинути сва постојећа одобрења и не смеју издавати нова уколико субјекти крше санкције;

г) државе морају замрзнути имовину¹⁰ и средства предузећа и институција из подручја под контролом босанских Срба као и лица,

⁹ Економским активностима, сходно чл. 9. Резолуције, подразумевају се: све комерцијалне, финансијске и индустријске активности, трансакције са имовином, оснивање нових фирми или промене у управљању истих.

¹⁰ Имовином, сходно члану 10. Резолуције, подразумевају се: новац и финансијска средства, материјална и нематеријална имовина, хартије од вредности и дугови, сви економски ресурси.

то јест, других субјеката повезаних с њима. Такође, уводи се забрана да се та средства ставе на располагање;

д) све камате, приходи од имовине и дивиденде морају се уплаћивати само на замрзнуте рачуне“ (Resolution 942/1994, чл. 6, 7, 8, 11, 12).

Ова резолуција директно је била усмерена на босанске Србе са простора БиХ али се индиректно односила и на СР Југославију. Санкције су индиректно погађале југословенску државу због постојања снажних економских, финансијских и политичких повезаности са босанским Србима. Прекидом наведених економских активности предузећа из СР Југославије директно су губила тржишта и изворе прихода. Економске санкције уведене овом резолуцијом представљале су рестриктиван пакет мера усмерен не само на државу већ и на сва лица (правна/физичка) под контролом босанских Срба. Поред тога што су биле превасходно усмерене на економске активности оне су директно погађале и цивилно становништво кроз економску, финансијску и политичку блокаду. Санкције СР Југославији делимично су ублажене и суспендоване Резолуцијом 1022 од 22. новембра 1995¹¹. док су званично укинуте Резолуцијом 1074 од 1. октобра 1996. године¹².

5. ЕКОНОМСКЕ ПОСЛЕДИЦЕ САНКЦИЈА СР ЈУГОСЛАВИЈИ

Економски ефекти санкција које су Уједињене нације увеле против СР Југославије представљају један од најгорих примера економске дестабилизације у савременој историји. Током периода најинтензивније примене санкција (1991–1993), укупна вредност економије СР Југославије смањена је за више од 60%. Истовремено, индустријска производња забележила је пад већи од 70%, док је пољопривредни сектор претрпео смањење производње од приближно 30% (Tutić i Derdemez 2025, 124). На основу тога закључујемо да је Југословенска држава претрпела нагли пад еконо-

¹¹ UN Security Council, *Security Council resolution 1022 (1995) [On suspension of measures related to the situation in the former Yugoslavia]*, S/RES/1022 (1995), 22 November 1995.

¹² Resolution 1074 (1996) Adopted by the Security Council at its 3700th meeting, on 1 October 1996.

мије и привреде у периоду од 1991. до 1995. године. Иако су уведене санкције трајале четири године њихове драматичне последице осећале су се много дуже. Оне су оставиле дубок негативни утицај на целокупну економију и привреду што значи да последице није трпела само држава већ и целокупно становништво.

Најизразитији економски феномен у периоду санкција била је хиперинфлација, која је достигла екстремне и готово незамисливе размере. СР Југославија суочила се са једном од најтежих хиперинфлација забележених у историји. Месечне стопе инфлације бележиле су драстичан раст — од 100% у јануару 1993. године, преко 3130% у децембру исте године, до чак 313.000.000% у јануару 1994. године. У периоду врхунца кризе, цене су се удвостручавале у интервалима од свега 34 сата (Tutić i Derdemez 2025, 124). Појава хиперинфлације представљала је крајњу манифестацију економског слома државе. Новчани систем у потпуности је био обесмишљен што је довело до свакодневног загорчавања живота грађана. Екстремна хиперинфлација није била једина последица ригорозних економских санкција с обзиром да је читав привредни, економски и политички систем доживео колапс.

У фебруару 1992. године месечна стопа инфлације у СР Југославији достигла је праг од 50%, што се у економској теорији сматра почетком хиперинфлације. Најекстремнија фаза овог процеса забележена је у јануару 1994. године, непосредно пре увођења мера стабилизације, када је месечна инфлација достигла чак 313 милиона процената. У компаративној историјској перспективи, југословенска хиперинфлација сврстава се међу најтеже, заузимајући треће место, одмах након хиперинфлација у Мађарској¹³ и Зимбабвеу¹⁴ (Драгутиновић, Богетић и Петровић 2021, 56). Сходно изнетим подацима, аутор доноси закључак да хиперинфлација у СР Југославији није била само монетарни већ и друштвени проблем. Астрономске вредности хиперинфлације у периоду од 1992. до 1994. године у потпуности су обесмислиле вредност тадашњег динара као националне валуте као и читав платни систем док су највеће последице осећали грађани. Потпуни пад животног стандарда становништва због уведених санкција био је праћен како економским тако и политичким притисцима на државу и државно руководство.

¹³ Хиперинфлација трајала у периоду од августа 1945. до јула 1946. године.

¹⁴ Хиперинфлација трајала у периоду од марта 2007. до новембра 2008. године.

Последице хиперинфлације биле су далекосежне и погађале су све слојеве друштва. Колапс економског система југословенске државе настао је као последица неконтролисаних монетарних процеса праћених спољним и политичким притисцима.

Дуготрајност економских санкција током 90-тих година 20. века представљала је кључни фактор девалвације капитала и смањења БДП-а. Недостатак значајнијих страних улагања и кредитних аранжмана, чак и након формалног укидања трговинских ограничења, у условима ниске домаће штедње, довео је до ниског нивоа инвестиција и даљег процеса обезвређивања капитала (Arsić 2016, 40). Аутор напомиње да се дуготрајне економске последице санкција нису огледале само у уништавању економских потенцијала државе већ и у слабљењу инвестиционог улагања у комплетну југословенску привреду. Економски развој био је успорен чак и након формалног укидања санкција што је последица ограниченог приступа финансијским токовима.

Имајући у виду да је укупна вредност капитала током 90-тих умањена за више од 40%, након укидања санкција није било могуће остварити нагли раст БДП-а. Брз опоравак привреде био би теоријски изводљив у случају краткотрајних санкција (на пример, у трајању од неколико месеци), будући да у том периоду не би дошло до значајнијег смањења потенцијалног БДП-а. Међутим, санкције су, у различитим облицима, трајале готово читаву деценију, што је представљало довољно дуг временски оквир да капитал изгуби више од 40% своје вредности и да се привреда постепено прилагоди сниженом нивоу БДП-а (Arsić 2016, 40).

Економске последице по СР Југославију биле су изузетно тешке и свеобухватне. Посебно је значајно да је створен широк простор за развој сиве економије, коју државни органи нису били у стању, али често ни вољни, да сузбију. У појединим случајевима држава је индиректно подржавала нелегалне токове трговине, нарочито у области увоза енергената, као што је нафта. Као последица тога, долази до слабљења државног ауторитета, док сива економија и криминал бележе континуирани раст. Процене указују да је у периоду санкција сива економија чинила око 40% у односу на формални сектор (Милошевић 2024, 108). Узимајући у обзир чињеницу да је држава, у одређеним случајевима, учествовала у нелегалним трговинским процесима аутор закључује да је у таквим условима дошло до озбиљног нарушавања правног система и институција

које не може бити оправдано чак ни бригом за становништво јер је то исто становништво, у таквим околностима, изгубило поверење и те институције. Сива економија и бујање криминала током периода економских санкција додатно су отежали каснији опоравак земље.

Економске последице санкција огледају се, пре свега, у значајном паду БДП-а и расту издатака за социјалне програме. Према доступним проценама, БДП је са приближно 25 милијарди америчких долара у 1990. години опао на мање од 9 милијарди у 1993. години. Истовремено, укупни економски губици који се приписују санкцијама у периоду од 1991. до 2011. године процењују се на 147,3 милијарде америчких долара (Милошевић 2024, 109). На самом крају, аутор препоручује за гледање југословенски филм редитеља Здравка Шотре „Дневник увреда 1993“, сниман 1994. године, који се бави свакодневним животом обичних грађана под тешким економским санкцијама и инфлацијом у СР Југославији.

6. ЗАКЉУЧАК

Економске санкције у међународном праву представљају један од најважнијих инструмената принуде и вршења притиска насилним путем који се у међународној пракси показао као најефикаснији механизам за остваривање различитих интереса и циљева одређених држава. Ова врста санкција превасходно има за циљ постизање одређених политичких интереса у држави према којој су санкције усмерене, а њихови ефекти се најинтензивније одржавају на економију и становништво. Као што је то био случај на примеру СР Југославије, економске санкције доводе до озбиљних економских, финансијских, привредних и друштвених поремећаја целокупне државе. У теоријском смислу речи, ове врсте економских мера могу бити корисне као средство политичког притиска којим се избегава примена оружане силе, али уједно могу произвести изражене и дуготрајне негативне последице по државу као што је то био случај код СР Југославије. Прибегавање примени економских санкција као алтернативи оружане силе не мора увек значити да ће се њима постићи очекивани резултати па се зато може закључити да је њихова употреба оправдана само у случајевима ако су се процениле све последице које могу проузроковати по државу а које подразумевају примену хуманитарних и економских принципа. Без

тих принципа озбиљно се доводи у питање њихов легитимитет и оправданост у пракси.

ЛИТЕРАТУРА

- Драгутиновић, Диана, Жељко Богетић и Павле Петровић. 2021. „Анатомија хиперинфлације и покушај стабилизације у СР Југославији 1992–1994“. У Павле Петровић (ур.), Аврамовић: Хиперинфлација, стабилизација и реформе (стр. 53–99). Београд: Српска академија наука и уметности.
- Милошевић, Данијел. 2024. Креирање економске политике Републике Србије у савременим условима (одбрањена докторска дисертација). Ниш: Универзитет у Нишу – Правни факултет.
- Arsić, Miloško. 2016. „Dugoročne posledice ekonomskog sloma privrede Srbije 90-tih godina 20-tog veka“. *Економске идеје и пракса*, (22), стр. 23–41.
- Batool, Memoona, Muhammad Mursleen Abbasi & Syed Shoaib Altaf. 2024. “The Legality of Unilateral Economic Sanctions in International Law: A Critical Analysis Beyond UN Security Council Authorization”. *Journal of International Law & Human Rights*, 3(1), pp. 1–20.
- Bilandžić, Mirko, Svjetlana Milišić i Tihana Štimac. 2025. „Економске санкције и глобализација међународне сигурности“. *Пословна изврсност*, 19(2), стр. 57–73.
- Bonner, Robert J. 1921. “The Megarian Decrees”. *Classical Philology*, 16(3), pp 238–245.
- Carter, Barry. 1987. “International Economic Sanctions: Improving the Haphazard US Legal Regime”. *California Law Review*, 75(4), pp. 1159–1278.
- Carter, Barry. 2011. *Economic Sanctions*. Max Planck Encyclopedia of International Law.
- Filipenko, Anton, Olena Bazhenova & Roman Stakanov Roman. 2020. “Economic Sanctions: Theory, Policy, Mechanisms”. *Baltic Journal of Economic Studies*, 6(2), pp. 69–80.

Forrer, John. 2017. *Economic Sanctions: Sharpening a Vital Foreign Policy Tool*. Washington: Atlantic Council.

Gutmann, Jerg, Matthias Neuenkirch & Florian Neumeier. 2021. "The Economic Effects of International Sanctions: An Event Study". *Research Papers in Economics*, (3) pp. 1–27.

Heckscher, Eli F. 1922. *The Continental System: An Economic Interpretation*. Oxford: At the Clarendon Press.

Ilieva, Jana, Aleksandar Dashtevski i Filip Kokotović. 2018. "Economic Sanctions in International Law". *UTMS Journal of Economics*, 9(2), pp. 201–211.

Krivokapić, Boris. 2010. *Enciklopedijski rečnik međunarodnog prava i međunarodnih odnosa*. Beograd: Službeni glasnik.

Krivokapić, Boris. 2013. „Sankcije u međunarodnom pravu – pojam, uloga i vrste“. *Pravni život*, LVII(12), str. 125–140.

Krivokapić, Boris. 2014. *Međunarodno javno pravo*. Beograd: Megatrend univerzitet i Institut za međunarodnu politiku i privredu.

Lapaš, Davorin. 2016. „Pravo na upotrebu sile u suvremenom međunarodnom pravu“. *Filozofska istraživanja*, 36(4), str. 659–678.

Lowenfeld, Andreas F. 2002. *International Economic Law*. Oxford: OUP Oxford/

Mijalović, Saša i Milošević, Goran. 2011. „Korelacija ekonomske, korporativne i nacionalne bezbednosti“. *Megatrend revija*, 8(2), str. 479–496.

Milojević, Momir. 1997. „Sankcije u međunarodnom pravu“. *Analiza Pravnog fakulteta u Beogradu*, 45 (4–6), str. 435–440.

Ruys, Tom. 2016. *Sanctions, Retorsions and Countermeasures: Concepts and International Legal Framework*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing.

Schmitt, Oliver. 2016. "International Sanctions". In Myriam Cavelty Dunn & Thierry Balzacq (eds.), *Routledge Handbook of Security Studies* (pp. 360–370). London: Routledge Taylor & Francis Group.

Sitkevich, Daniil. 2022. “The Short- and Long-Term Effects of Economic Sanctions on Economic Dynamics: The Yugoslav Experience”. *IEP*, (6), pp. 19–22.

Tutić, Adnan i Ismet Derdemez. 2025. „Pravni okvir ekonomskih sankcija UN protiv SFRJ (1991–1996): analiza dugoročnih posledica na privredni razvoj država naslednica“. *Defendologija*, 56(29), str. 119–131.

Yankiv, Myron & Kostyantyn Flissak. 2020. “Economic Sanctions in Contemporary International Relations: New Forms of Implementation”. *Kwartalnik nauk o przedsiębiorstwie*, (4), pp 5–14.

ДРУГИ ИЗВОРИ

Resolution 757 (1992) / adopted by the Security Council at its 3082nd meeting, on 30 May 1992.

Resolution 787 (1992) / adopted by the Security Council at its 3137th meeting, on 16 November 1992.

Resolution 820 (1993) / adopted by the Security Council at its 3200th meeting, on 17 April 1993.

UN Security Council, *Security Council resolution 942 (1994) [Bosnia and Herzegovina]*, S/RES/942 (1994), 23 September 1994.

Nemanja Danilović

ECONOMIC SANCTIONS IN INTERNATIONAL LAW WITH REFERENCE TO THE FEDERAL REPUBLIC OF YUGOSLAVIA

Resume

Sanctions represent one of the most effective instruments of coercion without the use of armed force in international public law. This paper examines economic sanctions, with particular emphasis on their practical application in the case of the Federal Republic of Yugoslavia. It analyzes the general concept of sanctions in international law, defines economic sanctions, and explores their types as well as their effects on the state and its population. The main objective of the paper is to present the legal nature of economic sanctions, their consequences, and to analyze their application in practice through the example of the Federal Republic of Yugoslavia. The author places particular emphasis on the classification and effectiveness of economic sanctions, considering both their direct and indirect impact on the state and society as a whole. In this regard, the author examines the resolutions of the United Nations Security Council under which sanctions were imposed on the Federal Republic of Yugoslavia, as well as their specific effects. In conclusion, the author concludes that economic sanctions are an important mechanism in contemporary international relations for maintaining international peace and security, but they also produce significant adverse consequences not only for the targeted state but also for its population. Therefore, the question of their justification and legitimacy in practice remains open.

Keywords: economic sanctions, international law, economic blockade, Federal Republic of Yugoslavia, UN Security Council resolutions.

Достављено: 4.4.2026. године
Прихваћено: 7.9.2026. године

ИНСТИТУЦИОНАЛНО-ПРАВНИ ОКВИР И ПОЛИТИЧКО-ПРАВНА СПЕЦИФИЧНОСТ УСТАВНОГ СУДА БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ**

Сажетак

Овај рад посвећен је Уставном суду Босне и Херцеговине као институцији коју уводи Анекс 4 Општег оквирног споразума за мир у Босни и Херцеговини, познатији као Устав Босне и Херцеговине. У оквиру овог рада покушаћемо да приближито читаоцу основне теоријске чињенице о уставно-судском систему Босне и Херцеговине, а затим на основу тога, потпуну пажњу ћемо посветити Уставном суду Босне и Херцеговине и свим његовим специфичностима и проблемима, полазећи од његовог настанка, затим његових актуелних тегоба, и на крају, упутити конструктивну критику на све горе наведено и помоћу те критике поставити питања за могућа решења за Уставни суд Босне и Херцеговине, а самим тим и Босну и Херцеговину.

Такође, кроз читав рад, освртаћемо се на Дејтонски мировни споразум како бисмо читаоцу приближили извор проблематике уставног судства у Босни и Херцеговини, полазећи од проблема који се тичу основних теоријских и упоредно-правних карактеристика уставних судова уопште, као што су састав, бројност судија, начин одлучивања и слично. Истовремено, у раду ће се наћи и посебна анализа једне од најспорнијих одлука Уставног суда Босне и Херцеговине како би читаоцу приближили практичан значај так-

* Аутор је студент основних академских студија на Правном факултету Универзитета у Београду. Електронска адреса аутора: bojicmaksim00@gmail.com. ORCID: 0009-0005-4067-0599.

** Рад је претходно изложен у виду усменог саопштења под истим називом на студентској конференцији „Савремени изазови позитивног права“ на Правном факултету Универзитета у Београду, 28. маја 2026.

вих правних аката, као и њихов својеврстан политички утицај на актуелне правно-политичке прилике у Босни и Херцеговини.

Кључне речи: Устав Босне и Херцеговине, Општи оквирни споразум за мир у Босни и Херцеговини, Уставни суд Босне и Херцеговине, уставно судство, Правила Уставног суда Босне и Херцеговине.

1. НАСТАНАК МОДЕРНЕ БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ И ЊЕНОГ УСТАВНОГ СУДСТВА

Босна и Херцеговина, каква постоји и данас, барем у својим основним контурама, рођена је у ваздухопловној бази Рајт Петерсон у Дејтону, једном од већих градова савезне државе Охајо (САД), а заједно са њом и Устав Босне и Херцеговине. Чињеница да је Устав Босне и Херцеговине настао управо у ваздухопловној бази, и данас изазива интересовање многих аутора уставноправне науке који је користе као основно оруђе да објасне читаоцима атмосферу и дух таквог устава. Тако је Ратко Марковић говорио да Босна и Херцеговина: „од свог настанка до данас више лебди у ваздуху него што чврсто стоји на земљи“ (Марковић 2017). Са друге стране, чињеница да је Устав Босне и Херцеговине настао као део мировног споразума упућује на закључак да је за преговараче у Дејтону суштина Устава била заснована на условима под којима су стране биле спремне да положи оружје (Davies, Zulueta-Fuelscher, Welikala, Bisarva & Bell, 2015). Нажалост, данас постаје јасније да је ова игра речи професора Марковића заиста истина, те аналогно самој Босни и Херцеговини, Устав Босне и Херцеговине остао је да лебди у ваздушном простору изнад базе Рајт Петерсон, негде на потезу између међународног интервенционизма, као понекад заиста нужне појаве у међународном праву, и практичног живота и имплементације коју један Устав заслужује.

Када је реч о Уставном суду Босне и Херцеговине, по први пут помиње се у оквиру Њујоршких принципа из 26. септембра 1995. године као својеврсног наставка на договорене основне принципе у Женеви 8. септембра 1995. године. Тако тачка 6.4. договорених основних принципа предвиђа да ће се основати: „Уставни суд с надлежношћу да одлучује о питањима која настају из Устава Босне и Херцеговине ревидираног у складу са свим договореним основним принципима“ (тач. 6.4.). Оваква обећавајућа одредба Њујоршких

принципа дала је подлогу за даљи текст садржан у Анексу 4 мировног споразума који се тиче Уставног суда Босне и Херцеговине, који због своје специфичности и неконвенционалности оставља простор за анализу и дискусију.

Устав Босне и Херцеговине установљава Уставни суд у свом шестом члану, пред сам крај устава, што је по упоредној традицији и логици ствари узима за конвенционално и уобичајено. Међутим, сам текст поменутог члана показује се као не тако уобичајен и, лаички речено, чудан. Члан шест има четири става: 1. *Састав*, 2. *Процедуре*, 3. *Права* и 4. *Одлуке* који су исписани на свега две стране. Први став који говори о саставу Уставног суда Босне и Херцеговине показао се као најспорнији, како са стране политике, тако и са стране правне науке и питања суверенитета такве Дејтонске Босне и Херцеговине. Наиме, његов почетак је сасвим уобичајен, те он чврсто прописује: „Уставни суд Босне и Херцеговине ће имати девет чланова“ (Устав Босне и Херцеговине чл. 6. ст. 1.). Бројност од девет судија у Уставном суду, у компаративној пракси европских устројстава уставних судова, показала се ни више ни мање него као идеална, што наводи на закључак да је оваква одредба свакако у „европском тренду“ (Venice Commission 1997), ако не и испред свога времена. Оваква бројност дакле испуњава све захтеве за тзв. оптималну ефикасност, узевши у обзир некакав европски стандард: седам до петнаест судија, а на један изузетно споран и опасан начин, испуњава и захтеве теорија репрезентативности. Ипак, са друге стране, треба узети у обзир одређене предности већег уставног суда, који би у одређеном контексту представљао боље решење за Босну и Херцеговину. Поред повећане ефикасности и компетентности коју носи већи уставни суд, „највећа предност већег уставног суда јесте у томе што је теже креирати већину неопходну за доношење одлука, а то значи да је готово неизводљиво да се утицајем на поједине судије омогући доношење одлука које одговарају одређеним спољним чиниоцима“ (Петров 2025). У самом почетку наиме, све делује у реду, те став 1 каже: „Четири члана ће бирати Представнички дом Федерације, а два члана Народна скупштина Републике Српске“ (Устав Босне и Херцеговине чл. 6. ст. 1.). Наравно, овде није реч о дискриминацији или пак мајоризацији Републике Српске као ентитета, већ овакво решење произилази из конститутивности народа Босне и Херцеговине, те је сасвим интуитивно и јасно да су две трећине судија које бира Федерација Босне и Херцеговине намењене за равноправну

поделу између Бошњака и Хрвата као конститутивних народа који већински и чине тај ентитет. Оно што је у овом ставу спорно, налази се у наставку ове одредбе: „Остала три члана изабраће Предсједник Европског суда за људска права након консултација са Предсједништвом“ (Устав Босне и Херцеговине чл. 6. ст. 1.). Ова одредба се, гледано из данашње перспективе, показала као толико спорна и опасна, да је постала темељ свих политичких сукоба у Босни и Херцеговини од ступања на снагу Устава Босне и Херцеговине па све до данас, а истовремено покренула лавину правних мишљења и коментара који, са једне стране, сматрају да она задире у сам суверенитет Босне и Херцеговине, а са друге стране, представља гарант мира, стабилности и просперитета. Оно што је овде посебно важно нагласити, већ у уводном делу рада, јесте чињеница да сам Устав БиХ предвиђа и јасно указује на могућност промене оваквог *sui generis* система избора судија Уставног суда БиХ. Реч је о ставу 1 (г) члана VI Устава БиХ који гласи: „За наименовања послје пет година од првог наименовања судија, Парламентарна скупштина може да законом одреди друге методе избора судија које је изабрао Предсједник Европског суда за људска права“ (Устав Босне и Херцеговине чл. 6. ст. 1). Узевши у обзир такав значај и важност коју ова одредба са собом носи, одлучили смо јој посветити посебну пажњу у другом делу овог рада који се бави актуелним тегобама Уставног суда Босне и Херцеговине.

Након таквог изненађења које се налази у самој сржи уставног текста, члан VI став 1 наставља са даљим дефинисањем састава Уставног суда. Тако став 1 (б) прописује субјективне и објективне карактеристике које судија Уставног суда Босне и Херцеговине треба да има. Тако сам почетак става 1 (б) у Устав Босне и Херцеговине инкорпорира једну устаљену и општеприхваћену клаузулу: „Судије ће бити истакнути правници високог моралног угледа“ (Устав Босне и Херцеговине чл. 6. ст. 1.). Иако се по први пут ова клаузула помиње у вези са широко познатим Уставним судом Аустрије из 1920. године, њени корени сежу из периода 19. века као покушај да се сузбије постављање послушних и нестручних лица на високе позиције, не само у судству већ и у осталим државним органима. Ипак, суштина ове клаузуле произилази управо из устројства уставног судства Аустрије и Ханса Келзена, који су, полазећи од идеје да чувари устава морају имати, условно речено, јаче квалификације него обичне судије, поставили узор за сва слична решења будућих

устава у Европи (Kelsen 1929). „Прописивањем ових услова УСБиХ се одлучио искључиво за „правнички“ суд, што, уосталом, одговара југословенској уставносудској традицији. Иначе, сам Устав БиХ не прописује даље услове за избор судија УСБиХ како у погледу старосне доби, тако и у погледу минималног професионалног искуства“ (Ademović 2012). Наставак става 1 (б) говори, пак, о објективним карактеристикама судија Уставног суда: „Сваки гласач са правом избора који има такве квалификације може да буде судија Уставног суда. Судије које изабере Предсједник Европског суда за људска права неће бити грађани Босне и Херцеговине нити било које сусједне државе“. (Устав Босне и Херцеговине чл. 6. ст. 1.) Иако на први поглед остатак става 1 (б) делује противречно и поприлично наивно за устав једне земље, то треба занемарити с обзиром на јасно надовезивање овог става на спорни став 1 (а) о коме је већ било речи. Међутим, став 1 (б) проширује став 1 (а), те тако даје потпуну слику горе наведене проблематике састава Уставног суда Босне и Херцеговине. С обзиром на то да су ова два става суштински нераздвојна за објашњавање проблематике састава Уставног суда Босне и Херцеговине, заједно ћемо их описати у другом делу овог рада.

Став 1 (в) члана VI Устава Босне и Херцеговине који следи горе наведене ставове, уређује трајање мандата судија Уставног суда Босне и Херцеговине: „Мандат првих наименованих судија трајаће пет година, уколико не поднесу оставку или их, из неког разлога, остале судије не смијене консензусом. Прве наименоване судије неће моћи да буду поново биране. Мандат касније наименованих судија биће до 70 година старости, уколико не поднесу оставку или их, због неких разлога, остале судије не смијене консензусом.“ (Устав Босне и Херцеговине чл. 6. ст. 1.) Прва неуобичајеност ове одредбе произилази из чињенице да она прави разлику између првих наименованих судија и касније наименованих судија према трајању њиховог мандата и могућности реизбора. Овакво решење је резултат чињенице да је Устав Босне и Херцеговине заправо Анекс 4 Дејтонског мировног споразума, те оправдање таквог решења лежи у потреби да се, пре свега, успостави дуготрајан мир у Босни и Херцеговини и створи одговарајући институционални оквир за сузбијање могућих сукоба између три конститутивна народа (Dayton Accords. In Encyclopaedia Britannica). Ипак, остаје питање, да ли је принцип „боље спречити него лечити“ у сваком делу устава реали-

зован онако како је замишљен – као својеврсна прелазна фаза која представља оруђе за одржавање мира, како је то предвиђено у овом ставу. Када је реч о трајању мандата судије Уставног суда Босне и Херцеговине, Устав Босне и Херцеговине припада групи ретких устава који одређују сталност функције судије уставног суда. Дакле, мандат судије Уставног суда Босне и Херцеговине није временски ограничен, као у већини европских земаља, већ траје до навршених 70 година живота. Уставно-правна теорија фаворизује временски ограничен мандат судија с обзиром на бројне позитивне ефекте таквог устројства, а један од таквих ефеката свакако јесте и парцијално обнављање уставног суда.

На крају става 1 налази се став 1 (г), који на одговарајући начин ствара институционални оквир за превазилажење овог првобитно замишљеног састава Уставног суда Босне и Херцеговине и стога има изузетну важност. Став 1 (г) гласи: „За наименовања послје пет година од првог наименовања судија, Парламентарна скупштина може да законом одреди друге методе избора судија које је изабрао Предсједник Европског суда за људска права“ (Устав Босне и Херцеговине чл. 6. ст. 1.). Из овог става недвосмислено се може закључити да је присуство страних судија у Уставном суду Босне и Херцеговине било замишљено управо као прелазна фаза намењена превазилажењу институционалних сукоба, све док се мир у Босни и Херцеговини не спроведе у потпуности. Ипак, са друге стране, ова одредба се може посматрати и као супсидијарна, те да је примат оваквог састава Уставног суда Босне и Херцеговине, као и ОХР-а, одржавање мира и институционална гаранција која треба непоколебљиво пратити Босну и Херцеговину све до њеног уласка у Европску Унију, као једног од основних политичких циљева Босне и Херцеговине. Међутим, такво поређење постаје поприлично незахвално имајући у виду оно што је ОХР постао данас, на челу са Кристијаном Шмитом који, за разлику од његових седам претходника, као својеврстан осми путник није изабран у складу са Анексом 10 Дејтонског мировног споразума, већ на основу ПИК-а, тела које је накнадно успостављено мимо Дејтонског мировног споразума и Устава БиХ (Николић и Петров). Било како било, остаје нејасно зашто би један устав овластио законодавну власт да, свега пет година након успостављања једног решења, суштински измени то решење, ако је оно било намењено да траје дуже од пет година. Поврх тога, нејасно је зашто би уставотворац уопште издвојио овај

став на сам крај, ако његова намера није била усмерена управо ка томе да изнад њега наведене одредбе не теже променама.

Став 2 члана VI Устава Босне и Херцеговине регулише процедуре Уставног суда Босне и Херцеговине. Тако став 2 (а) гласи: „Већина свих чланова Суда представљаће кворум“ што, другим речима, значи да Уставни суд Босне и Херцеговине, као гарант мира и чувар устава који, не само што обухвата сва три конститутивна народа, већ иде корак даље и уврштава међународне актере како би по сваку цену спречио настајање сукоба – одлуке доноси простом, натполовичном већином. Поставља се питање зашто правила о процедурама у Уставном суду не прате иста правила других државних органа која произилазе из *sui generis* природе дејтонске Босне и Херцеговине, која у најмању руку захтева квалификовано одлучивање. Представнички дом Парламентарне скупштине БиХ познаје такозвани „кворум са ентитетском већином“ који иако је изузетно спор, по свим својим карактеристикама одговара захтевима конститутивности народа и стварања заједничког компромиса. У сврху употпуњавања овог рада, обавио сам интервју са бившим послаником Представничког дома Парламентарне скупштине Босне и Херцеговине Бориславом Бојићем, који је истакао: „Кворум са ентитетском већином се врло брзо прихватио међу посланицима те је на својеврстан начин представљао дух Представничког дома и његово основно обиљежје које га и данас разликује од других система одлучивања у свијету. У случају да се на тај начин није могла постићи сагласност, постојали су други механизми којима се полако али сигурно долазило до најповољнијих рјешења за Босну и Херцеговину и њене конститутивне народе“. Питање кворума у Уставном суду Босне и Херцеговине испоставило се повезано са питањем страних судија. Наиме, судије које именује Председник Европског суда за људска права су у многим ситуацијама, условно речено, „искористиле“ потребну натполовичну већину како би оствариле интересе међународне заједнице а који истовремено одговарају једном од три конститутивна народа. Тако се већина спорних одлука Уставног суда готово увек доноси већином пет према четири, а међу пет судија у већини су готово увек троје страних судија и двоје судија припадника истог конститутивног народа. „О томе најбоље говори уставна криза у вези са питањем имовине ентитета и покушајима да се она претвори у имовину БиХ, као и уставна криза настала након што је 2022. године већина судија у Уставном

суду одлучила да без неопходног састава суда врши уставне надлежности“ (Тадић 2025) Следеће сродно питање тиче се намере уставотворца. Као што је познато, Устав Босне и Херцеговине писан је под строгим присмотром и утицајем међународне заједнице, а пре свега Сједињених Америчких Држава. С једне стране, могуће је да изостављање кворума са ентитетском већином представља израз поверења у непристрасност страних судија и њихову романтизацију. С друге стране, посматрано из перспективе да је сам састав Уставног суда предвиђен као пролазно решење, о чему је већ било речи у раду, могло би се доћи до закључка да је прописана проста већина намењена будућем уставном суду без странаца који би настао у складу са чланом VI став 1 (г) Устава Босне и Херцеговине.

Став 2 (б) даље прописује: „Суд ће усвојити своја правила суда већином свих чланова. Суд ће држати јавне расправе и издаваће образложење својих одлука, које ће се објављивати“. Овде се по први пут помињу изузетно занимљива и у неку руку спорна „правила суда“, као и образложења одлука. Обе ове теме биће обухваћене у другом делу рада.

Наредни став члана VI тиче се права, односно надлежности Уставног суда Босне и Херцеговине. Тако према овим одредбама, Уставни суд има три изворне надлежности које се даље могу разложити и посебно сагледати.

Прво, Уставни суд Босне и Херцеговине има искључиву надлежност да одлучује о споровима који настају по Уставу Босне и Херцеговине између Ентитета или између Босне и Херцеговине и једног или оба Ентитета, или између институција Босне и Херцеговине, што обухвата али не искључује питања: Да ли је одлука једног Ентитета да успостави специјалне односе са суседном земљом у складу са овим Уставом, укључујући ту одредбе које се односе на суверенитет и територијални интегритет Босне и Херцеговине. И да ли је нека одредба устава или закона неког од Ентитета у складу са овим Уставом.

Захтеве за покретање спорова могу покретати „само чланови Председништва, председавајући Савјета министара, председавајући или замјеник председавајућег било којег вијећа Парламентарне скупштине, једна четвртина чланова било којег вијећа Парламентарне скупштине или једна четвртина било ког законодавног вијећа неког ентитета“ (Устав Босне и Херцеговине чл. 6. ст. 3.)

Друго, Уставни суд има и апелациону надлежност над питањима по овом Уставу, која проистичу из пресуде сваког суда у БиХ. (Устав Босне и Херцеговине чл. 6. ст. 3.)

И треће, Уставни суд има надлежност у питањима која му упути било који суд у БиХ, а односи се на то да ли је закон на чијој ваљаности почива његова одлука сагласан са овим Уставом, Европском конвенцијом и њеним протоколима или са законима БиХ; или у погледу постојања или дјелокруга неког општег правила међународног јавног права које је од значаја за одлуку тог суда. (Устав Босне и Херцеговине чл. 6. ст. 3.)

Неки аутори, попут већ поменутог Недима Адемовића, даље рашчлањују горе наведене надлежности уставног суда на: 1) Органске спорове – члан VI/3.а) Устава БиХ, 2) Апстрактну оцену уставности – члан VI/3.а) Устава БиХ, 3) Оцену уставности специјалних паралелних веза ентитета са сусједним државама – члан VI/3.а) Устава БиХ, 4) Апелациону надлежност – члан VI/3.б) Устава БиХ, 5) Заштиту статуса ДББиХ – члан VI/4 Устава БиХ и, 6) Конкретну оцену уставности – члан VI/3.ц) Устава БиХ.

Аутор овде посебно наглашава да уставни текст може погрешно навести на закључак да су оцена уставности специјалних паралелних веза и апстрактна оцена уставности на неки начин видови органских спорова између ентитета или између БиХ и једног или оба ентитета, те између институција БиХ. Стога вреди нагласити да су то три одвојене надлежности, типичне за уставно судство, које имају своје одвојене карактеристике и правила. (Ademović 2012)

Ипак, поред горе наведених, постоји још једна неизоставна надлежност која представља још једну специфичност политичког система дејтонске Босне и Херцеговине. Реч је о одлучивању у случају покретања питања виталног националног интереса у Парламентарној скупштини Босне и Херцеговине, који је прописан чланом IV става 3 (б) Устава Босне и Херцеговине. Наиме, према уставној дефиницији, представници једног конститутивног народа могу неку одлуку Парламентарне скупштине оценити као деструктивну по виталне националне интересе свога народа већином гласова представника тог народа у Дому народа Парламентарне скупштине. Уставни суд у том случају одлучује тек као крајња инстанца, јер претходно заједничка комисија од три делегата, од којих је сваки изабран из редова српских, бошњачких односно хрватских

делегата Дома народа, покушава решити спор о томе да ли је неко питање деструктивно по витални национални интерес у року од пет дана. Тек ако та комисија не реши сукоб, о питању одлучује Уставни суд. Поступак пред Уставним судом је хитан, а предмет се испитује у три корака (Правила Уставног суда Босне и Херцеговине чл. 25. ст. 1.): 1) Да ли је испоштована процедура прописана у члану IV Устава Босне и Херцеговине, 2) Ако јесте, да ли се одлука тиче виталног националног интереса, 3) Ако јесте, да ли је повређен витални национални интерес

Ту одлуку Уставног суда свакако мора усвојити Дом народа Парламентарне скупштине БиХ, али то није у складу са темом овог рада.

Било како било, право сваког народа да се, посредно преко својих представника, позове на витални национални интерес једно је од ретких решења Устава Босне и Херцеговине које не заслужује критику. Уставотворац је, свестан важности конститутивних народа и потребе да се у Босни и Херцеговини створи атмосфера једнакости и међусобног поштовања, дао сваком конститутивном народу правни механизам којим може заштитити своја права, надлежности, културу и безброј других интереса који се могу сврстати под витални национални интерес, од негативних ефеката који се могу јавити у сложеној држави каква Босна и Херцеговина јесте.

Четврти став, који је уједно и последњи став члана VI, тиче се Одлука Уставног суда Босне и Херцеговине. Он је веома кратак и јасан: „Одлуке Уставног суда ће бити коначне и обавезујуће“ (Устав Босне и Херцеговине чл. 6. ст. 4.). Ова одредба упућује на обавезност одлука Уставног суда као последње „домаће“ правне инстанце. Она је у потпуности у складу са појмом и суштином Уставног суда као посебног органа власти и као таква представља круну на члан VI Устава БиХ који се тиче Уставног суда.

2. САВРЕМЕНИ ИЗАЗОВИ УСТАВНОГ СУДА БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ

Данас, у 2026. години, Уставни суд Босне и Херцеговине наилази на низ нових, додатних изазова, који својеврсно кумулирају са изазовима са којима је и рођен у Дејтону. Његов легитимитет је изузетно крхак, његове одлуке су и даље спорне на више разина, а његова ефикасност је изузетно ослабљена. Ипак, овакви проблеми

нису почели у 2026. години, већ произилазе како из његових „мана по рођењу“, тако и из његових „дечјих болести“.

Један суштински проблем Уставног суда Босне и Херцеговине заправо јесте његов негативан утицај на суверенитет сопствене земље. Ради сврсисходности самог рада, узећемо да суштински суверенитет у модерном свету заиста постоји и тако избећи даљу дискусију о том питању. Када је реч о самим судијама, већ је било речи о негативном утицају појаве страних судија које бира председник Европског суда за људска права, међутим, када се ово питање стави у маргине данашњице, постоје бројни негативни ефекти ове појаве којих се још нисмо дотакли. Када је Босна и Херцеговина настала, постојала су бројна тела и органи који су имали више или мање значајан утицај, а које су по природи ствари сачињавали и постављали међународни актери. Такво стање произилази из самог Устава, односно мировног споразума чији је он део. Било је потребно, на одређено време, створити стабилне институционалне оквире за живот такве Босне и Херцеговине како се она не би саплела у нови оружани сукоб. Један од тих органа био је и Гувернер Централне банке Босне и Херцеговине. Према уставном тексту: „Први Управни одбор Централне банке сачињаваће Гувернер којег именује Међународни монетарни фонд након консултација са Председништвом, и три члана која именује Председништво, од којих су два из Федерације (један Хрват и један Бошњак који заједно имају један глас) и један из Републике Српске, а сви имају мандат од шест година. Глас Гувернера, који не може бити грађанин Босне и Херцеговине, нити неке од суседних држава, може бити одлучујући у случају изједначеног броја гласова“ (Устав Босне и Херцеговине чл. 7. ст. 2.). Када се овај део Устава сагледа у односу на одредбу Устава која се тиче састава Уставног суда БиХ лако се примећује сличност и аналогија. Међутим, кључна разлика је у томе што данас овакав Гувернер Централне банке више не постоји. Његова функција укинута је у складу са даљим текстом ове уставне одредбе који гласи: „Након тога ће Управни одбор Централне банке Босне и Херцеговине сачињавати пет лица, која именује Председништво на мандат од шест година. Одбор ће именовати Гувернера међу својим члановима са мандатом од шест година“. Поставља се питање зашто састав Уставног суда није измењен аналогно саставу Одбора Централне банке, ако се на неки начин може закључити да је састав та два органа уређен по аналогији, барем када је реч о међународним актерима који и јесу

суштина проблематике. У овом тренутку, корисно је присетити се става 1 (г) члана VI Устава Босне и Херцеговине: „За наименовања послје пет година од првог наименовања судија, Парламентарна скупштина може да законом одреди друге методе избора судија које је изабрао Предсједник Европског суда за људска права“ (Устав Босне и Херцеговине чл. 6. ст. 1.). Ова одредба, дакле, одређује два кључна елемента на основу којих закључујемо да је састав Уставног суда Босне и Херцеговине привременог карактера и да је склон суштинској промени. Та два елемента су дужина мандата и државни орган који треба да промени састав самог суда.

Ипак, тај мандат од пет година траје и данас, тридесет година након потписивања Дејтонског споразума. Питање зашто је то тако политичке је природе и стога се њиме нећемо бавити. Међутим, правне последице опстанка овог уређења јесу правно питање које је вредно даље анализе. Када је реч о самом постављању међународних судија, већ је поменуто да их именује Председник Европског суда за људска права. Када узмемо као чињеницу да је горенаведена одредба замишљена као пролазна, овакав начин постављања судија је сасвим оправдан с обзиром на то да је брз, ефикасан и у потпуности прилагођен приликама у којима се Босна и Херцеговина налазила првих пет година након окончања рата. Ипак, међународне судије постоје и данас и постављају се на исти начин. Проблематика која је на основу тога настала има два кључна елемента:

Прво, чињеница да су судије именоване, а не изабране, указује на потребу да се поступак постављања тих судија максимално убрза, што свакако није модерно ни демократски. „Ово постаје посебно важно имајући у виду да слобода судија има блиску повезаност са избором судија, јер систем избора директно утиче на непристрасност, интегритет и независност судија.“ (Shetreet 1976)

Друго, чињеница да судије именује Председник Европског суда за људска права, а не сам суд, у условима где овај начин избора траје тридесет, а не пет година, оставља простор за доношење одлука под утицајем бројних неформалних канала, као и за различите начине утицаја на појединца које превазилази орган као онај ко доноси одлуке. Да би судије обављале своје функције са интегритетом, оне морају бити професионално компетентне, политички непристрасне и независне од непримерених утицаја. (Blumer 2017)

Следећи проблем који је везан за правне последице опстанка међународних судија тиче се актуелног састава Уставног суда који

не чини девет већ седам судија. Оваква смањена бројност јесте последица напуштања Уставног суда од стране судија из реда представника Републике Српске. Места намењена судијама из Републике Српске остају непопуњена због бојкота именовања нових судија као облика политичког протеста органа Републике Српске против утицаја међународних судија у Уставном суду Бих и мајоризације судија из Републике Српске као последице тог утицаја. Ова политичка криза је, дакле, директна последица опстанка првобитног уређења састава Уставног суда БиХ. Три су кључна елемента овог проблема:

Прво, Уставни суд не ради у пуном капацитету, што практично онеспособљава овај државни орган да у потребној мери доноси одлуке и чува Устав Босне и Херцеговине.

Друго, с обзиром на то да овакав Уставни суд и даље ради, поставља се питање легитимитета самог суда и његових одлука које доноси без судија које бира Република Српска.

И треће, овај проблем додатно продубљује већ крхко питање суверенитета Босне и Херцеговине, с обзиром на то да утицај међународних судија суштински и математички постаје јачи без судија које бира Република Српска.

2.1. Правила Уставног суда БиХ и питање Закона о Уставном суду

Када посматрамо упоредно уставно право, готово свака европска и светска држава има Закон о Уставном суду. Након распада Југославије све државе које су из ње настале похитале су да донесу сопствени Закон о Уставном суду у европском стандарду тог времена. Изузетак је, наравно, била Босна и Херцеговина. Након завршетка крвавог рата који је разорио Босну и Херцеговину, она је била у скоро петогодишњем заостатку у односу на све остале републике тада већ бивше Југославије. Дејтонско решење за Закон о Уставном суду у Босни и Херцеговини било је просто – да не постоји. Тако уставни текст каже: „Суд ће усвојити правила Суда већином гласова свих својих чланова. Судски поступак ће бити јаван и суд ће објављивати образложења својих одлука.“ (чл. 6. ст. 2.)

Основна проблематика Правила Уставног суда Босне и Херцеговине лежи у додатном овлашћењу које она представљају за Уставни суд БиХ, што их ставља на клацкалицу између самосталности Уставног суда као органа и судијске самовоље и мајоризације.

Основна улога уставних судова, према Келзену, јесте такозвано „негативно законодавство.“ (Kelsen 1929) „У овој правој ситуацији Уставни суд својом одлуком утврђује неуставност поједине одредбе закона (или цијели закон) и елиминира је/га из правног поретка тако што, у правилу, након протекла одређеног рока такве одредбе престају важити, а у остављеном року законодавац неуставне одредбе замијени новим.“ (Тадић 2014)

Горе наведеном одредбом Устава, Уставни суд БиХ добија једну нову улогу – улогу позитивног законодавца. Најпростије речено, Уставни суд БиХ добио је надлежност да сам, мимо других државних органа, регулише сопствени рад и створи императивне прописе који утврђују његово деловање. Овакво решење нарочито добија на значају као још један од изазова Уставног суда БиХ када се узме у обзир заједно са горепоменутом проблематиком састава Уставног суда.

Искористили бисмо прилику да наведемо да овај облик позитивног законодавства Уставног суда БиХ није и једини. У појединим правним ситуацијама, када законодавац не поступи по одређеној одлуци Уставног суда (која произлази из негативног законодавства), не донесе нови закон, а престанком важења побијаног закона настане правна празнина, нарочито када споран закон утиче на владавину права или основна људска права, Уставни суд се може наћи у улози позитивног законодавца. Са овим проблемом Уставни суд се суочио 2004. године, када је донео одлуку којом је утврдио да су неуставни делови законске одредбе којом су утврђени називи појединих градова у Босни и Херцеговини. Том одлуком остављен је рок од шест месеци законодавцу да усагласи своје неуставне одредбе, а након што законодавац то није учинио, Уставни суд је донео одлуку о престанку важења неуставних одредаба. Тако су називи појединих градова престали егзистирати у правном поретку, што је имало бројне последице по људска права грађана који су живели у тим местима јер, примера ради, нису могли прибавити или продужити лична документа на основу којих су остваривали права на лечење, кретање и слично. Тада је Уставни суд донео одлуку којом је привремено утврдио нове називе тих градова и општина (Тадић 2014) и зауставио ову кризу.

Када је реч о правилима Уставног суда БиХ, она су свакако *sui generis* категорија, као и многе категорије везане за Босну и Херцеговину. Она представљају својеврстан супститут Закону о Уставном

суду са једном кључном разликом – да та правила доноси сам Уставни суд БиХ, а не законодавни орган. Питање Закона о Уставном суду у Босни и Херцеговини изузетно је комплексно и из данашњег угла посматрања апстрактно, јер припада питањима категорије „шта би било кад би било“. Само доношење Закона о Уставном суду у Босни и Херцеговини је, из данашње перспективе, врло мало вероватно, узевши у обзир политичке прилике у БиХ, као и правну ситуацију која налаже да би он морао имати статус уставног закона, односно амандмана. Правила Уставног суда БиХ регулишу огромну материју која је сврстана у пет логички повезаних делова: 1) Основне одредбе, 2) Општа правила поступка, 3) Организација Уставног суда, 4) Остале одредбе, 5) Прелазне и завршне одредбе.

Обрађивање комплетне материје коју садрже Правила Уставног суда БиХ било би довољно за посебан рад, те смо одлучили да у овом делу рада посветити пажњу појединим одредбама другог дела правила које су у логичкој вези са целим радом.

Ради лакше обраде даље материје у овом раду, корисно је имати на уму текст Правила Уставног суда који се тиче допуштивности апелације (део 2. чл 18.).

Овако формулисана правила о допуштивности апелације пред Уставним судом стварају чврсту и темељну подлогу, пре свега, за њихову основну функцију – оцену Уставног суда да ли је нека жалба испунила услове да буде предмет оцене уставности, али и за посредну научну анализу допуштивности одлучивања о већ постојећим одлукама Уставног суда БиХ, о којима ће бити речи у наставку рада. Међутим, оно што привлачи посебну пажњу јесте став (2), који се може посматрати из два угла:

Прво, као својеврсна *omnibus* норма која прати отворен, широк и недоречен карактер самог Устава Босне и Херцеговине, што на тај начин сагледано даје оправдање и утемељење овој норми.

Друго, као сувише широк и недоречен текст који оставља огroman простор судијама да у неким ситуацијама делотворно прошире свој утицај и заштите Устав, или пак доносе политичке одлуке које ће се овом нормом, с обзиром на њену недореченост, лако моћи оправдати.

2.2. Одлука Уставног суда Босне и Херцеговине о Дану Републике Српске

Уставни суд Босне и Херцеговине, од почетка свог рада, донео је око педесет хиљада различитих одлука. У таквом мору одлука читалац ће углавном наићи на добре и на праву утемељене правне текстове чији квалитет махом произилази из субјективног капацитета судија које овај суд чине. Ипак, услед бројних политичких криза и сукоба између конститутивних народа који Босну и Херцеговину прате од њеног настанка, неретка је ситуација да се Уставни суд нађе у позицији да доноси одлуке које решавају сукобе на веома сложенем „политичком ратишту“ Босне и Херцеговине. У таквим ситуацијама, у ранијем тексту описана крхкост и неприлагођеност Уставног суда, као и ширина и недореченост уставних норми и норми које произилазе из Правила Уставног суда БиХ, често доводе до одлука које се најблаже могу описати као спорне.

Такве одлуке могу бити резултат бројних негативних појава политичког система Босне и Херцеговине. Једна од тих појава свакако јесте лакомислено доношење одлука међународних судија, нарочито на пољу националног питања неког од конститутивних народа, с обзиром на чињеницу да међународне судије нису држављани БиХ, нити које њој суседне земље. Самим тим њихова жеља да својом одлуком заштите уставом загарантована права конститутивних народа и њихов национални интерес није утемељена нити на патриотском осећају, нити на жељи за добросуседским односима. У овако постављеној ситуацији, а нарочито узевши у обзир ширину овлашћења страних судија и њихов „status quo“, политички утицај на њихове одлуке је врло лако замислив.

Овако сложена ситуација у Уставном суду БиХ, као и бројност одлука које нису доживеле подршку домаћих судија, доводи до појаве великог броја издвојених мишљења домаћих судија која су неретко квалитетнији правни текстови од саме одлуке. Оно што наводи на овако озбиљан закључак јесте чињеница да се издвојена мишљења неупоредиво мање заснивају на политичким премисама и утицајима у односу на одлуке Уставног суда. Нека од важнијих издвојених мишљења су: Издвојено мишљење о неслагању судије Миодрага Симовића у предмету У-3/13 (Одлука Уставног суда Босне и Херцеговине [УСБиХ], У-3/13 од 26. новембра 2015. године), Издвојено мишљење о неслагању потпредседника Златка М.

Кнежевића (у истом предмету). Та мишљења показала су да имају много већи значај од некаквог личног алибија судије који мишљење пише. Њихова бројност, квалитет и садржина непосредно су указали на бројне проблеме које носи Уставни суд БиХ, а нарочито обданили проблем међународних судија и њиховог утицаја. Важно је истаћи да издвојена мишљења јесу саставни део саме одлуке иако се од ње суштински разликују и неретко са њом сукобе. Тако су се ова издвојена мишљења у пракси показала као оруђе домаћег судије Уставног суда да на врло специфичан начин истакне лично неслагање и вољу сопственог народа у односу на неутемељену и опасну одлуку једног Уставног суда који чине страни држављани.

Зарад бољег научног утемељења овог рада, и лакшег објашњавања проблематике спорних одлука Уставног суда Босне и Херцеговине, одлучили смо издвојити и посебно описати одлуку Уставног суда Босне и Херцеговине о Дану Републике Српске из 2015. године, као једну од најинтересантнијих одлука овог суда која је свакако изазвала нарочито опасну политичку кризу у Босни и Херцеговини.

Реч је о одлуци Уставног суда о допуствости и меритуму (Одлука Уставног суда Босне и Херцеговине [УСБиХ], У-3/13 од 26. новембра 2015. године), у којој Уставни суд одлучује о предлогу тадашњег члана Председништва Босне и Херцеговине из реда бошњачког народа – Бакира Изетбеговића. Уставни суд је на пленарној седници усвојио овај захтев иако му по свему судећи недостаје сама суштина, јер иако се у самом тексту захтева наводи, по Бакиру Изетбеговићу, споран Закон о празницима Републике Српске (Закон о празницима Републике Српске, Службени гласник Републике Српске број 43/07), односно његов члан 3.б), према логици текста захтева за оцену уставности, а касније и одлуке Уставног суда, може се закључити да у овом случају није био неуставан сам закон, већ Свети Стефан као православна слава и „Скупштина српског народа у Босни и Херцеговини“ из 1992. године као историјски факт (Марковић 2017). Дакле, два су кључна елемента овог захтева којима треба посветити нарочиту пажњу:

Прво, подносилац захтева тврди да је спорно то што се на дан обележавања Дана Републике Српске успоставила Скупштина српског народа у Босни и Херцеговини 1992. године без учешћа Бошњака и Хрвата у свом саставу, што према подносиоцу указује

на то да су остали грађани БиХ другачије третирани у односу на Србе у Републици Српској.

Друго, подносилац као спорно истиче и то што се 9. јануара прославља и Свети архиђакон Стефан, као својеврсна црквена свечаност која, према подносиоцу, на тај начин вређа и изоставља друге религијске групе у Босни и Херцеговини. Као додатну проблематику, подносилац је навео чињеницу да православни свештеници активно учествују у церемонији прославе дана Републике Српске. У прилог наведеном подносилац је чак и приложио позивницу на обележавање Дана Републике 9. јануара као својеврсан доказ на којем ће касније Уставни суд БиХ делом утемељити своју одлуку о неуставности.

Многи правници су по доношењу ове спорне одлуке искористили прилику да искажу и образложе своје мишљење. Два текста која су вредна посебног издвајања су текст већ поменутог Ратка Марковића и издвојено мишљење потпредседника Уставног суда Босне и Херцеговине Златка М. Кнежевића (Одлука Уставног суда Босне и Херцеговине [УСБиХ], У-3/13 од 26. новембра 2015. године).

Ратко Марковић, иначе истакнути правник и судија Уставног суда бивше СФРЈ, врло децидно се изјаснио о ова два кључна елемента одлуке Уставног суда БиХ у својој књизи „Са уставне осматрачнице“ која је у овом раду већ била цитирана. Ратко Марковић сматра да нема уставног суда који не би одбацио овако образложен захтев за оцену уставности једног закона, не улазећи притом у меритум. Када је реч о првом спорном елементу захтева за оцену уставности који се тиче истоветности датума Дана Републике Српске и дана успостављања Скупштине српског народа у Босни и Херцеговини, Ратко Марковић истиче да ниједан уставни суд не може бити надлежан за оцену уставности аката донесених пре ступања на снагу важећег устава. Тако када би уставни суд оцењивао уставност закона који су му претходили и који су применом у стварности произвели одређена правна дејства, од правне сигурности, која је елемент владавине права, ништа не би остало. Са друге стране, када је реч о наводима подносиоца захтева који се тичу прослављања православног празника Светог архиђакона Стефана, Марковић истиче да „уставни суд суди правним актима а не друштвеним фактима“ тако успостављена пракса слављења Светог Стефана није исто што и обавезна правна норма о Светом Стефану као крсној

слави. Закључно, Марковић тврди да ниједан уставни суд не може мењати друштвену и правну историју нити начин обележавања верског обреда. (Марковић 2017)

Златко М. Кнежевић, иначе истакнути правник, дугогодишњи судија Уставног суда БиХ и члан Венецијанске комисије, при доношењу ове одлуке искористио је прилику да напише сопствено издвојено мишљење о овој одлуци које се касније показало као изузетно важан извор и научно становиште. Оно што додаје значају овог издвојеног мишљења, а у вези са ранијим текстом овог рада, свакако јесте део који се тиче допустивости апелације и значаја издвојеног мишљења уопште. Важно је нагласити да судија Златко М. Кнежевић има завидну историју писања издвојених мишљења која су на одређени начин имала огроман правни значај, што свакако доприноси на репутацији овог конкретног издвојеног мишљења. Судија Кнежевић је посебну пажњу посветио питању допустивости, али не у формалном, већ у суштинском смислу јер сматра да се у датој ситуацији требало поћи од питања да ли је Уставни суд уопште надлежан у датој ситуацији. Судија Кнежевић тако сматра да је Уставни суд, суочен са ситуацијом да одлучује о норми која не постоји у закону, али постоји, како то подносилац наводи у пракси, био дужан да одбаци захтев као недопустив јер Уставни суд нема овлашћења да одлучује о нечему чега нема у норми коју преиспитује (Одлука Уставног суда Босне и Херцеговине [УСБиХ], У-3/13 од 26. новембра 2015. године).

Ова два становишта, иако слична због очигледне инспирације коју је мишљење судије Кнежевића представљало за Ратка Марковића, користе нам као веродостојан „доказ“ тврдњи које су наведене у овом тексту. Сматрамо да ова два становишта веродостојно приказују степен опасности који овакве одлуке Уставног суда БиХ доносе са собом, на начин на који он данас функционише, као и све остале тврдње које прокламује овај текст, а везане су за Устав БиХ и Уставни суд БиХ.

Како бисмо завршили причу о овој спорној одлуци, вредно је осврнути се на данашњицу. Дан Републике Српске – 9. јануар, прославља се, у већој или мањој мери, од доношења ове одлуке све до данас. Та чињеница својеврстан је показатељ да један уставни суд, заиста, не може огласити као неуставан нити историјски факт, нити крсну славу као људску емоцију на шта сваки човек има право, јер уставни судови врше нормативну контролу, а не утврђивање ис-

торијских чињеница (Stone-Sweet 2000). Оно што овде јесте опасно, јесте да се Уставни суд поиграо ватром и људским осећањима, те као „чувар устава“ довео сопствени уставни поредак на ивицу нестанка.

3. БУДУЋНОСТ УСТАВНОГ СУДА БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ

Оно што сматрамо посебно важним, а нарочито из перспективе студента права, јесте питање будућности. Најшире посматрано, према многим правницима, питање уставног судства уопште се у XXI веку налази на нестабилном тлу, и многи сматрају да ће уставни судови изгубити значај и моћ коју су до сада имали. Када је пак реч о Босни и Херцеговини, њен Уставни суд налази се у још незахвалнијој позицији која га прати од његовог настанка па све до данас.

Корисно је кренути испочетка, и кроз анализу будућности проплести сва питања о којима је било речи у овом раду. Наиме, оно што ствара највећи изазов за будућност јесте сам састав Уставног суда БиХ. Једна суверена земља не може размишљати о сопственој будућности када њени грађани нису и господари те будућности. Када је пак реч о Уставном суду, он је као орган показао да, иако је замишљен као пролазно решење, успева да опстане у свом пролазном облику већ пуних тридесет година. Али сама чињеница што Уставни суд као такав постоји и кроз године опстаје не даје оправдање становишту да он не треба да се мења, и да се он неће мењати. Наравно, узевши у обзир тренутну правно–политичку ситуацију у БиХ, таква врста промене је врло мало вероватна, али корисно је, и сматрамо потребно, узети у обзир могућност промене састава Уставног суда БиХ. Као што је већ раније закључено, Парламентарна скупштина Босне и Херцеговине Уставом је овлашћена да, након пет година од именовања првих судија, промени начин избора судија у Уставном суду БиХ. Та уставна одредба, иако на први поглед може деловати као одредба са посредним значењем, у својој суштини то није јер садржи два кључна елемента која поткрепљују ту чињеницу: мандат првих судија и орган који треба да мења те судије. Сложена политичка ситуација довела је до тога да такву врсту промене Босна и Херцеговина није доживела од Дејтона. Дошло је до ситуације у којој су се грађани Босне и Херцеговине, условно речено, навикли на сталност пролазног решења састава

Уставног суда. Оно што је овде нарочито опасно јесте негативан утицај протекла времена који може довести до тога да се ова одредба члана VI Устава БиХ једноставно заборави те да у непрекидном политичком сукобу између три конститутивна народа међународне судије постану саставни део уставноправног живота у Босни и Херцеговини. На основу свих доступних чињеница и свих приложених доказа, најједноставније, а уједно и најефикасније решење за проблематику састава Уставног суда Босне и Херцеговине заправо јесте доследна примена одредбе самог Устава којом се прокламује да Парламент, као законодавни орган, према сопственом начину рада који се показао као ефикаснији, уреди састав Уставног суда према потребама три конститутивна народа, а свакако у најбољу корист Босне и Херцеговине. У таквим условима, из свега наведеног произилази да би Уставни суд и даље имао девет судија, с обзиром на позитивне ефекте такве бројности, али изабраних тако да шест судија бира Федерација БиХ, а троје судија Република Српска, разуме се, уз примену начела конститутивности народа. Наравно, могло би се отићи и корак даље те тако говорити о примени система подељених надлежности када је реч о избору судија у Босни и Херцеговини. Тако би у једној фиктивној ситуацији Председништво предлагало одређени број судија Парламенту од којих он бира троје, Парламент исто тако Председништву, а Високи савет судства пак на посебан начин бира још троје. Разуме се да у БиХ већ постоји систем избора заснован на принципу подељених надлежности, али у овој фикцији реч је о систему који најпре личи на оне у Србији и Италији. Ова фикција је ипак од мањег значаја с обзиром на сличне нестабилности које прате поменуте органе Босне и Херцеговине, а нарочито Председништво и Високи савет судства.

При свакој предикцији будућности, изузетно је значајно узети у обзир различите ставове различитих актера у конкретном друштву. Тако и у Босни и Херцеговини постоје они који као најбоље решење заправо виде опстанак оваквог састава и организације Уставног суда из простог разлога што у овом раду наведене чињенице не виде као проблем, већ напротив, као позитивну појаву. Припадници таквих струја сматрају тренутну ситуацију јединим могућим решењем за Босну и Херцеговину и из одређене врсте предострожности прибегавају међународном интервенционизму као трајном решењу, ма колико оно било неефикасно и на крају дана неправедно.

Оно што би будућност могла и требала да носи, а када је реч о Уставном суду Босне и Херцеговине, свакако јесте доношење закона о Уставном суду који би на својеврстан начин заменио или барем допунио Правила Уставног суда чија је проблематика већ објашњена у овом раду.

Коначно, све наведено, упућује на један врло прост закључак: у комплексним и благонепријатељским политичким односима који владају у Босни и Херцеговини, а узевши у обзир надмоћ политичког деловања у односу на право, сваки облик промене на плану уставног судства у Босни и Херцеговини зависи од овако несигурне политичке ситуације. Тако је врло тешко поверовати да се позитивна промена уставног судства може догодити без престанка хостилитета између политичких струја у БиХ које су уз то обојене симбиозом патриотизма, вероисповести и у крајњем случају национализма. Такав однос права и политике није ништа ново. Право као садржински повезана и логична целина у природном је сукобу са политиком која са друге стране као битан препознаје само сопствени циљ и према њему стреми без икаквог обзира. Тако је, нажалост, ово још један показатељ да је право у сукобу са политиком и даље вечити губитник (Марковић 2017).

ЛИТЕРАТУРА

Тадић, Огњен. 2025. Дејтонско право. Бањалука: Службени гласник Републике Српске.

Тадић Мато. 2014. „Уставни суд између негативнога законодавца и позитивнога активизма“. Мато Тадић (ур.), Уставни суд између негативнога и позитивнога законодавца (стр. 225-230). Сарајево: Уставни суд Босне и Херцеговине.

Марковић, Ратко. 2017. Са уставне осматрачнице. Београд: Библиотека политика и друштво.

Петров, Владан. 2025. Уставно право. Београд: Издавачки центар Правног факултета.

Ademović, Nedim, Marko, Joseph i Marković, Goran. 2012. *Ustavno pravo Bosne i Hercegovine*. Sarajevo: Fondacija Konrad Adenauer.

Davies, Celia, Zulueta-Fuelscher, Kimana, Welikala, Asanga, Bisarya, Sumit i Bell, Christine, ur. 2015. "Interim Constitutions in Post-Conflict Settings" Stockholm: International IDEA.

Bulmer, Elliot. 2017. *Judicial appointments International IDEA Constitution-Building Primer 4*, Stocholm: International Institute for Democracy and Electoral Assistance.

Kelsen, Hans.1929. *Wesen und Entwicklung der Staatsgerichtsbarkeit*. Berlin: Verlag von Julius Springer.

Shetreet, Shimon. 2013. *Judges on Trial*. Amsterdam: North-Holland Publishing Company.

Stone Sweet, Alec. 2000. *Governing with Judges: Constitutional Politics in Europe*. Oxford: Oxford University Press.

Venice Commission, The Composition of Constitutional Courts, (CLD-STD(1997)020-e), Council of Europe – European Commission for Democracy trough Law, 1997.

ИЗВОРИ ПРАВА

Анекс IV Општег оквирног споразума за мир у Босни и Херцеговини, „СЛ. гласник БиХ“, број 25/2009.

Правила Уставног суда Босне и Херцеговине, Службени гласник БиХ, број 2022/14

Одлука Уставног суда Босне и Херцеговине У-3/13 од 26. новембра 2015. године, доступно на: https://www.ustavnisud.ba/uploads/odluke/_bs/U-3-13-1017392.pdf (приступљено 12.1.2026.).

Закон о празницима Републике Српске, „Службени гласник Републике Српске“ број 43/2007.

ИНТЕРНЕТ ИЗВОРИ

Clinton, Bll, Britannica Editors. (n.d.). Dayton Accords. *Encyclopaedia Britannica*. <https://www.britannica.com/event/Dayton-Accords> (2.1.2026.)

Николић, Алекса и Петров, Владан. Прилог расправи о правној природи Високог представника у Босни и Херцеговини. <https://mnsisc.pf.unibl.org/2025/aleksa-nikolic-vladan-petrov-prilog-raspravi-o-pravnoj-prirodi-visokog-predstavnika-u-bosni-i-hercegovini.pdf> (6.5.2026.)

Maksim Bojić

THE INSTITUTIONAL AND LEGAL FRAMEWORK AND THE POLITICAL-LEGAL SPECIFICITY OF THE CONSTITUTIONAL COURT OF BOSNIA AND HERZEGOVINA

Resume

This paper is devoted to the Constitutional Court of Bosnia and Herzegovina as an institution established by Annex IV of the General Framework Agreement for Peace in Bosnia and Herzegovina, more commonly known as the Constitution of Bosnia and Herzegovina. Within the scope of this paper, we shall seek to acquaint the reader with the fundamental theoretical aspects of the constitutional adjudication system of Bosnia and Herzegovina and, on that basis, devote particular attention to the Constitutional Court of Bosnia and Herzegovina, including all of its specific features and challenges. The analysis proceeds from its establishment, through its current difficulties, and concludes with a constructive critique of the foregoing, with a view to formulating questions that may indicate possible solutions for the Constitutional Court of Bosnia and Herzegovina and, consequently, for Bosnia and Herzegovina as a whole.

Furthermore, throughout the paper, reference will be made to the Dayton Peace Agreement in order to elucidate for the reader the origins of the issues surrounding constitutional adjudication in Bosnia and Herzegovina. This will be approached from the perspective of fundamental theoretical and comparative legal characteristics of constitutional courts in general, such as their composition, the number of judges, decision-making procedures, and related matters. At the same time, the paper will include a dedicated analysis of one of the most controversial decisions of the Constitutional Court of Bosnia and Herzegovina, with the aim of illustrating the practical significance of such legal acts, as well as their distinctive political impact on the current legal and political circumstances in Bosnia and Herzegovina.

Keywords: Constitution of Bosnia and Herzegovina; General Framework Agreement for Peace in Bosnia and Herzegovina; Constitutional Court of Bosnia and Herzegovina; constitutional adjudication; Rules of the Constitutional Court of Bosnia and Herzegovina.

Достављено: 23.7.2026.

Прихваћено: 7.9.2026.

МОНТЕСКЈЕОВА ПОЛИТИЧКА ТЕОРИЈА**

10 фебруара т. г. навршило се двеста година од Монтескјеове смрти. Ова се годишњица помиње свуд у културном свету, а у Бордоу, у чијој је близини Монтескје рођен у замку Ла Бред 18 јануара 1689, припрема се свечана прослава. Пошто је у замку Ла Бред већ 1948 године прослављена једна друга двестогодишњица у вези с Монтескјеом – двестагодишњица појаве његовог најглавнијег дела, „О духу закона“ („De l'esprit des lois“), то свет у кратком размаку времена двапут а даје пошту генију Монтескјеа. Написавши свој „Дух закона“, једно од најславнијих и најзначајнијих дела политичке науке он је то потпуно и заслужио.

I

Шарл-Луј де Секонда, барон де ла Бред е де Монтескје, потиче из старе гаскоњске породице племића. Образован је у једном калуђерском колежу, али није никад био религиозан. Напротив, у двадесетој години, док се још налазио у том колежу, написао је спис у коме је доказивао да незнабожачки филозофи не заслужују вечни пакао. Ова објективност према религији, коју, иако је скривао, није могао сакрити у „Духу закона“, довела је најзад до стављања тог славног дела на индекс забрањених књига.

1714 г. Монтескје је завршио права и постао саветник Парламента у Бордоу, а 1716 постаје његов претседник. Међутим, он се није много занимао за своју службу, и напустио ју је чим је то успео. Више се бавио веселим друштвеним животом.

Но, у њему је истовремено растао оштар посматрач друштвеног и политичког живота и дубок мислилац, као и даровит књижев-

* Академик Радомир Лукић (Милошевац, 1914 – Београд, 1999).

** Рад је изворно објављен у Архиву за правне и друштвене науке, бр. 1/1955, стр. 119–134.

ник. Занимале су га и природне науке. Поставши члан Академије у Бордоу, 1716 године, Монтескје, који је већ дотле био написао један рад под називом „Политика Римљана у погледу религије“ и један с називом „Систем идеја“, почиње да се бави анатомијом, ботаником и физиком, и трагови тог проучавања налазе се у „Духу закона“. Оно му је помогло да и у друштвеним наукама усвоји емпириски и у неку руку експериментални научни метод.

Ускоро се, међутим, Монтескје сасвим одаје проучавању људског друштва, посебно политичких појава. Иако је целог века остао ван активног политичког живота, проводећи највећи део времена у свом замку и у париском отменом друштву, посматрајући људе и проучавајући дела из своје огромне библиотеке, ипак је био један од најдубљих политичких мислилаца. Њега није гонила политичка амбиција, као његовог великог претходника Платона, нити га је политички неуспех чинио несрећним. С неутаживом радозналости он је посматрао све што је у вези с човековим друштвеним и политичким животом и трудио се да открије његове законитости.

Плод његових првих проучавања политичког живота јесу „Персиска писма“, изишла 1721 у Амстердаму, једно од најбољих класичних дела француске књижевности. То је нека врста романа у облику писама, у којима се описују утисци двају Персијанаца који су допутовали у Европу да би проучили њен живот. Циљ дела је пре свега да извргне руглу француске политичке и друштвене установе, почевши од краља самодршца, преко министара, племства, свештенства и религије, до судова, породичног живота и лаких жена. Описујући Троглодите, Монтескје даје једну врсту утопије, а упоређујући монархију с републиком недвосмислено је на страни ове последње, иако то не каже изрично. Иако је лично веома ценио своје племство и радо вршио своја права феудалног поседника, ипак је Монтескје врло строг према племству. У „Персиским писмима“ се већ наслуђује будући писац „Духа закона“.

У сјајном стилу, једном од најбољих у француској књижевности, познатој по великим стилистима, Монтескје даје упечатљиву критику, која прелази у сатиру и не заборавља се лако. Ево примера. Критикујући непостојање слободе мисли у Француској, он каже: „Овај (француски) краљ је велики мађионичар: он има утицаја чак и на душу својих поданика: он их тера да мисле онако како он жели“. О папи каже: „Постоји један мађионичар који је још вештији од њега (од француског краља), који није мањи господар његове душе

но што је он господар душа осталих. Тај мађионичар се зове папа; њему час треба веровати да је три исто што и један, да хлеб који људи једу није хлеб и да вино које пију није вино..." Тако је дата сатира и религиских догми и потчињености француског краља религији. О папи се даље каже: „Папа је хришћански поглавар; то је један стари идол, коме каде по навици. Некада је био опасан и за саме владаре, јер их је збацивао с престола онако исто лако као што су наши величанствени султани збацивали с престола краљеве Јерменске и Ђурђијанске... Он вели да је наследник једног од првих хришћана, који се зове свети Петар, а то је зацело богато наследство, пошто папа има огромно благо и велику земљу којом влада“. За владике се каже: „Кад су на окупу, и они и он (папа) састављају верске прописе. Кад су сами, они и немају других дужности сем да допуштају људима да не поштују закон. Јер, ти свакако знаш да је хришћанска вера оптерећена безбројем веома тешких обреда, па, како су људи нашли да им је теже да врше своје дужности него да имају владику који ће их од њих ослобођавати, они су се одлучили за ово последње, пошто је то корисније за друштво..." Осуђујући инквизицију, Монтескје каже: „У својој пресуди они помало и жале оне којима су навукли сумпорну кошуљу и кажу им да им је криво што их гледају тако лоше обучене, да су они благи људи који се гнушају крви и да су очајни због тога што су их осудили, али конфискују сву имовину тих несрећника, не би ли се тако утешили“. Извргавајући апсолутизам старог Луја XIV потсмеху, Монтескје пише: „Он има једног министра коме је тек осамнаест година и једну осамдесетогодишњу љубавницу; он воли своју веру, а не трпи оне који кажу да је се треба строго придржавати; иако избегава градску буку и мало с ким општи, он се од јутра до мрака бави само тиме што говори о себи; он воли трофеје и победе, али се исто толико боји војсковође на челу своје војске као што би га се бојао да је на челу непријатељске“. Исто тако издашно награђује своје ревносне, боље рећи беспослене дворане као и своје војсковође који су водили тешке ратове; често више воли човека који га свлачи или му додаје салвет... него човека који осваја градове и добија битке за њ..." О племству се говори на следећи начин: „У Француској постоје три повлашћена сталежа: свештенство, витезови и судије. Сваки од њих с највећим презиром гледа на два остала; неко се, на пример, презире само стога што је судија, иако би га ваљало презирати зато што је глупак“. О калуђерима се говори: „Овде развратници

издржавају безброј блудница, а побожни људи безброј дервиша. Ти дервиши дају три завета: да ће бити послушни, сиромашни и чедни. Веле да се највише придржавају првог завета; што се тиче другог, јемчим ти да га се нимало не придржавају: остављам теби да мислиш шта је с трећим“.

Цело дело је прожето оваквим духовитим опаскама којима се бичује апсолутизам монархије, нерад и поквареност цркве и свештенства, уображеност и паразитизам племства. Зато су „Персиска писма“ имала огроман успех. Тачно су одговарала духу времена. Критика феудализма била је на дневном реду, а захтев за политичким слободама већ је био конкретан политички програм нове класе буржоазије, која се још крила у руху трећег сталежа.

1728 г. Монтескје је изабран за члана Француске академије, али у њој није био много активан. Био је већ зрео човек и време је било дошло да приступи писању свог главног дела, на које је већ раније мислио. Али, посматрање француског друштва није било довољно за то, осећао је, и он полази на пут по Европи. Од 1728 до 1731 обишао је Немачку, Аустрију, Мађарску, Италију (где је нарочиту пажњу обратио на републику Венецију, на коју се често позива у „Духу закона“), Швајцарску, Холандију и Енглеску. У Енглеској се задржао најдуже скоро две године. Свуда Монтескје радознато посматра друштвени живот и политичке установе, вредно бележи безброј чињеница и скупља грађу за своје дело. У тој грађи се налази све: од исечака из новина и исписа из разних дела, преко његових личних запажања о најразноврснијим чињеницама и мисли о њима до бележења појединих анегдота или изрека које су се могле чути у друштву у коме се Монтескје кретао.

По повратку, Монтескје, који је већ 1726 продао свој положај претседника парламента, највећи део времена проводи у свом замку, негујући свој виноград и пишући своје животнo дело, резултат оштрог двадесетогодишњег рада. На њему је изгубио и вид, који је ионако био слаб, тако да поткрај живота није више могао сам ни да чита ни да пише.

Успут, задржавајући се нарочито на римској историји, ради свог главног дела, он развија један мотив у посебно дело, и 1734 издаје „Разматрања о узроцима величине и пропасти Римљана“. Овде је на конкретном примеру државе која је јединствена у историји по свом складном и целовитом развитку, од настанка преко највеће моћи до пропасти, и која је стога веома погодна за истраживање

законитости развоја – он је на њеном примеру хтео да покаже законе држава које се трудио да открије и да их у апстрактном виду изложи касније, у „Духу закона“. О тим законима Монтескје каже: „Има општих узрока, било духовних било физичких, који делују у свакој монархији, уздижу је, одржавају или упропашћују; сви догађаји су потчињени овим узроцима, и ако је срећа у једној битци, тј. један посебан узрок, срушила неку државу, то је зато што је постојао један општи узрок који је учинио да је та држава морала пропасти у једној јединој битци: једном речи, општи покрет повлачи собом све посебне догађаје“. У историји Рима Монтескје узрок његовог успона види у оданости грађана интересима државе, а узрок пада у самом превеликом успеху – Рим је постао сувише велики и моћан да се дотадање врлине грађана не претворе у своју супротност – сад сваки почиње мислити на себе, уместо републике долази империја, и нужно се силази наниже.

„Дух закона“ је најзад готов и 1748 г. излази прво издање, у Женеви, јер се Монтескје бојао да у Француској неће добити одобрење за штампање дела које, све у свему, и поред вела којим је покрива, претставља оштру критику француског апсолутистичког режима. Дело је одмах имало огроман успех, и издања су брзо следовала једно за другим, како у самој Француској тако и преводи на друге језике. Али реакционарни кругови су јасно видели да су предмет напада – тако долази до оштрих критика, нарочито са стране цркве. Монтескје покушава да се брани и штампа своју „Одбрану Духа закона“ 1750 г., где узалуд покушава да покаже како се дело не противи црквеном учењу и како католичку цркву ставља изнад свих осталих. То га, међутим, не спасава стављања на индекс.

Отада до смрти Монтескје не пише ништа значајно, уживајући у заслуженој слави. Његово дело је нашло своје место у својој средини и времену, баш као очигледно показујући да је тачно што тврди писац како све што је људско зависи од средине и објективних околности. Дело је настало у првој половини XVIII века, у доба кад се краљевски апсолутизам Луја XIV и даље држао, иако руке које су га држале нису биле онако чврсте и обдарене као оне његовог творца. То је било доба у коме је буржоазија припремала своју револуцију, умногоме завидећи енглеској буржоазији на њеној слободи, стеченој у славној револуцији без крви из 1688, чија је начела изнео Лок у својим „Двема расправама о влади“ из 1691. Иако је био феудалац и поносио се тиме, Монтескје није могао не видети

слабости апсолутизма и потребу политичке слободе, сличне оној у Енглеској. Уосталом, његов критицизам према апсолутизму долазио је бар исто толико од његове носталгије за старим временима, у којима је монархија била ограничена племићким привилегијама и сталешком скупштином, колико и од његовог увиђања значаја трговине и индустрије, које је почела да развија буржоазија. Али, половином XVIII века, кад је дело објављено, и у другој половини тог века, кад је деловало, оно је било схваћено као оправдање револуције која је дошла 1789 г., и то као њено најбоље и најсолидније оправдање. Савременици његови и револуционари, на челу с Волтером и Русоом, нису у њему видели ништа друго до успео доказ да је најбоља влада она у којој народно, тј. буржоаско претставничко тело, носи главну државну власт, и у којој систем поделе власти обезбеђује слободу човека, тј. капиталистичког развитка. И што је најзанимљивије, они су сматрали да је Монтескје показао да је таква влада увек и свуда најбоља. А то је већ било противно самом основном духу овог Духа закона”.

Јер, у „Духу закона“ има нешто много више и сасвим друкчије. „Дух закона“, као и многа велика дела, деловао је не својом целином и правим смислом, него својом актуелношћу. Велика дела, међутим, зато и јесу велика што, иако одговарају потребама свог доба, ипак ово и превазилазе, и тако се повезују с историјом, говорећи и потомству. Оним што је у њему било актуелно, „Дух закона“ је веома много допринео формирању револуционарног духа буржоаских револуција у Америци и Француској. Његова популарност, разумљиво, опада после тога, у XIX и XX веку. Али су ови векови почели да у „Духу закона“ откривају оно што је у њему било трајније од актуелних погледа који су одговарали добу његовога настанка, и што и данас претставља његову вредност.

II

Шта садржи „Дух закона“, каква је политичка теорија Монтескјеова?

„Дух закона“ је врло обимно дело и за савременог читаоца веома тешко за читање, јер има нечег китњастог у његовом склопу. Веома је богато грађом, а уопштавања која су на основу ње дата тешко је пратити и контролисати. Подељено је на тридесетједну књигу, а ове се деле на главе, које су такође бројне. Општи план дела

састоји се у поступном разматрању различитих услова који утичу на законе људског друштвеног, одн. политичког живота.

Монтескје најпре даје дефиницију ових закона, разликујући их од природних закона, и то је предмет прве књиге. Закони су, по тој дефиницији, „нужни односи који истичу из природе ствари“, и свако биће, одн. појава, има своје законе. Човек као физичко биће подлеже природним, непроменљивим законима, које не може прекршити, али, као разумно биће, он непрестано крши како законе које је бог поставио за такво биће и законе које је сам себи поставио. Има три врсте закона који регулишу понашање човека као разумног бића: верски, морални, и политички и грађански закони. Иако је неке од ових закона створио сам човек, ипак су они постојали пре тога као могућни. „Рећи да нема ничег праведног ни неправедног ван онога што наређују или забрањују позитивни закони, то значи рећи да пре но што је био нацртан круг сви полупречници нису били једнаки“.

Треба приметити да је ово схватање закона као „нужних односа“ и данас веома значајно и веома блиско материјалистичком схватању друштвених закона, као и правних и других прописа. Монтескје разликује две врсте таквих „нужних односа“ – једне, праве природне законе, које човек не може прекршити, и који владају и човеком, одн. друштвом, и друге, нормативне законе, које човек може прекршити. Међутим, заслуга је Монтескјеова што ове друге законе не сматра мање „нужним односима“ од оних првих и ови други су заиста нужни, јер произлазе из објективних услова који их намећу. Иако личи на природноправно схватање, бар по употребљеној терминологији („правда, праведно“), ипак Монтескјеово схватање ове нужности, одн. правде, није природноправно, одн. идеалистичко, него социолошко, одн. материјалистичко. По њему, као што ће се видети даље из целог „Духа закона“, објективни природни и друштвени услови одређују какви треба и какви на крају крајева и мора да буду нормативни закони ако људско друштво хоће да опстане и напредује. Што је битно за разликовање од природноправних закона јесте то што Монтескје сматра да су ови закони променљиви зависно од различитих услова и врста друштава. То што их људи могу кршити, доказ је само њихове нормативности и релативне слободе људи, али не и да они нису нужни у горе реченом смслу, тј. да нису објективно условљени и одређени.

Поред међународног права, Монтескје разликује политичко (ми бисмо рекли уставно) и грађанско право. Политичко право регулише односе између владе и грађана, а грађанско између грађана. „Влада која је највише у складу с природом јесте она чији је посебан облик најбоље прилагођен народу за који је установљена“. „Закон уопште јесте људски разум уколико влада свим народима земље, а политички и грађански закони сваке нације не треба да буду друго до посебни случајеви на које се примењује тај људски разум. Они морају бити тако својствени народу за које су створени, да је велика реткост ако закони једне нације могу да одговарају некој другој нацији... Они треба да стоје у складу с физичким особинама земље, с климом, леденом, жарком или умереном, с особинама земљишта, с његовим положајем, с начином живота народа, земљорадничким, ловачким или сточарским; треба да буду у складу са ступњем слободе који може поднети устав; с религијом становника, с њиховим склоностима, богатством, с њиховим бројем, трговином, наравима, навикама. Најзад, они стоје један с другим у вези; они зависе од свог порекла, од објекта законодавца, од поретка ствари на коме се заснивају... Ја ћу испитивати све ове односе: сви они заједно чине оно што се зове дух закона“.

Испитујући редом све ове односе, Монтескје у другој књизи износи законе који „непосредно проистичу из природе владе“. Он разликује три врсте владе: републику, монархију и деспотију. Уствари, он разликује четири врсте владе, пошто се република са своје стране дели на две подврсте– демократију и аристократију. Демократија је влада у којој народ као целина има власт; влада мањине јесте аристократија. Монархија је влада једнога који је потчињен утврђеним законима, те му је стога власт ограничена – поред њега постоје други органи који такође врше део власти – племићи, судови и др. Деспотија је неограничена владавина једнога, где воља властодршца значи закон. Одређујући овако врсте владе, Монтескје каже да је утврдио њихову природу, тј. оно што их чини таквим какве су. Из те природе он извлачи извесне законе који у тим врстама владе нужно морају постојати. Карактеристично за Монтескјеов реализам је да међу оним законима који истичу из природе демократије он наводи један који је веома важан као опомена против нереалног схватања демократије народ треба непосредно да ради све што може добро да уради; оно што не може добро да уради, треба да преда својим органима, претставницима. Народ је

веома способан да изабере добре претставнике, али не и да ради оно за што су само ови способни. Народ је сем тога сувише подложен страсти, он нема постојан ритам рада који је нужен за државу: „Час са сто хиљада руку он руши све; час са сто хиљаду ногу само мили као инсект“. Монтескје је присталица поделе грађана на класе у демократији – како би нижи слојеви били вођени од виших, који имају већа права (узор Солон). У том циљу захтева и јавно гласање. У погледу аристократије занимљиво је његово мишљење да из њене природе излази да властодршци треба да имају кратак мандат; за пример, наводи Дубровник, где се Кнез мења сваког месеца. Док умерену уставну монархију сматра добром владом, Монтескје се изражава против деспотије. Деспот мора бити рђав човек, јер: „Човек коме његових пет чула непрестано говоре да је он све а да други нису ништа, по природи је лен, незналица, сладострасник“. Он стога напушта државне послове и одаје се сладострашћу, а власт врши какав доглавник. С порастом државе, рђаве стране деспотије се повећавају. „Уколико је царевина већа, већи је и харем, и владар је више опијен задовољством. Тако у овим државама уколико владар има више народа под влашћу, утолико мање мисли на владу; уколико су послови већи, утолико мање времена се троши на њих“.

Али, у трећој књизи Монтескје прелази на утврђивање онога што назива принципом сваке владе, и дефинише га као “оно што је покреће на делатност”, одн. као људске страсти (карактер) који је покрећу“. Свака влада треба да буде прилагођена свом принципу, а закони не смеју ићи против тог принципа. Принцип демократије јесте политичка врлина, коју мора имати сваки грађанин, а она се састоји у љубави према држави и у спремности на жртвовање личног интереса ради општег добра. Принцип аристократије јесте умереност, а монархије – част. Монархија се заснива на хијерархиским односима многобројних својих саставних делова, на сложеној пирамиди звања, рангова, почasti итд. У њој свако љубоморно чува свој ранг и привилегије и гледа да се разликује од осталих; и та амбиција, која је у републици опасна, покреће монархију. Принцип деспотије јесте страх: деспот мора увек бити спреман да „диже руку“ на ударац.

Пошто је овако разликовао три, одн. четири врсте владе, и њихову природу и принцип, Монтескје даље развија своје сложено дело углавном с идејом да испитује односе између закона (политичких и грађанских) и разних чинилаца који на њих утичу служећи се

поделом на ове врсте влада, тј. испитујући какве законе изазивају и захтевају поједини чиниоци у свакој од ових врста влада, с обзиром на њихову природу и принцип. Но, овај план није увек доследно спроведен, нарочито при крају дела. Тако ће у четвртој књизи он прећи на испитивање закона о васпитању и њиховог односа према монархији, деспотији и републици, а у петој књизи, међутим, он закључак до кога је дошао у четвртој књизи (да закони о васпитању морају одговарати односним врстама влада) уопштава и утврђује да закони који се тичу целокупног друштва (а не само, на пример, васпитања) морају бити прилагођени врстама влада у том друштву. У вези тим он нарочито разрађује принципе демократије и ову своди на једнакост, изјашњавајући се ипак против претеране једнакости. Узор му је углавном античка грчка, а особито римска република. У аристократији треба ублажавати неједнакости, иако су оне нужне за њу.

Навешћемо одавде занимљиву мисао, која као да је створена на основу искуства Милошеве Србије, и која је ванредно дубока; јер имплицира економски закон вредности, одн. размене еквивалената: „Закони треба да им (племству) забране такође трговину: трговци који би имали толико власти стварали би свако јаке монополе. Трговина је занимање људи који су међу собом једнаки, а од свих деспотских држава најбедније су оне где је владар трговац“. Овде Монтеѕкје хвали монархију као умерену власт, која избегава потресе и револуције, и опет осуђује деспотију у једној глави која се састоји само из следеће две реченице: „Кад дивљаци Лујзијане желе да дохвате плод, они секу цело дрво и беру плод. Ето деспотске владе“.

Већ у самој петој књизи има веома много дигресија, и види се да Монтеѕкје често заборавља свој основни план да утврди шта одговара природи једне или друге врсте владе. Он просто залази у расправе питања која с основном мишљу вишемање немају никакве везе. Ово је чинио углавном зато да би друштву XVIII века, које је волело занимљиву лектуру, учинио дело привлачнијим.

У шестој књизи расправља какве кривичне и грађанске законе, какав поступак и какве казне захтева свака врста владе. Ту утврђује, на пример, да у монархији треба много закона и добрих судова који ће их примењивати, док је у деспотији супротно. У републици и монархији потребан је строг поступак кад се ради о кажњавању, јер се ту поштују права човека, док у деспотији не итд.

У седмој књизи се расправља о законодавству које регулише питање луксуза и положаја жена. Занимљива је ова реченица: „Ако су у некој држави богатства подједнако расподељена, неће уопште бити луксуза, јер се овај заснива на ономе што се добија од туђег рада“. Ово је скоро цела теорија о вишку вредности и експлоатацији. Монтескје налази да луксуз одговара монархијама и деспотијама, али не и републикама. Прелазећи на положај жена, Монтескје, међутим, губи своју главну мисао – тј. да утврди какво законодавство у погледу жена захтева која врста владе – и углавном износи несистематски различите системе законодавства у разним земљама и временима.

У осмој књизи се расправља о изопачавању принципа трију влада и утврђује се да се владе изопачавају и пропадају изопачавањем својих принципа, тј. губљењем оних особина њихових властодржаца које претстављају њихову покретну снагу. Демократија се квари не само кад се изгуби дух једнакости, него и кад завлада дух претеране једнакости, тј. „кад сваки жели да буде једнак с онима које је изабрао да њиме владају“. Губљење грађанских врлина води пропасти демократије. Наводимо један диван став, који показује сву лепоту Монтескјеова стила, која је, као и свака лепота стила, уствари последица оштрине и дубине мисли: „Не треба се чудити ако се види (у поквареној демократији) како се гласови продају за новац. Народу се не може много дати а да се од њега не узме још више; али, да би се што од њега узело, треба срушити државу. Уколико му више изгледа да је извукао користи од своје слободе, уколико се више ближи тренутак кад ће је изгубити. Стварају се мали тирани који имају све пороке једног јединог. Ускоро оно што остане од слободе постаје неподношљиво: диже се један једини тиранин, и народ губи све, па и користи од своје покварености“.

Дух неједнакости води демократију у аристократију; дух претеране једнакости – у деспотију. Народ се нарочито квари услед великих успеха којима је и он допринео. Аристократија се квари ако се изгуби умереност, а монархија ако монарх узме сву власт и „пренесећи све на себе, сведе државу на своју престоницу, престоницу на двор, а двор на саму своју личност“. Не види ли се овде критика чувене крилатице која се приписује Лују XIV – „Држава, то сам ја“. Што се тиче деспотије, њен принцип се „квари непрестано, јер је покварен по својој суштини“. Док друге владе пропадају због случајних узрока који квари њихов принцип, деспотија се одржава

зато што су случајни узроци спречили да се њен принцип поквари. „Кад су принципи владе једном покварени, најбољи закони постају рђави и окрећу се против државе; кад су принципи здрави, рђави закони дејствују као да су добри: снага принципа вуче све за собом“.

Монтескје изражава мишљење да република може постојати само ако је држава мала; монархија – у средњој држави, а деспотија – у великој. Стога треба одржавати односну величину државе да би се сачувао њен принцип од кварења.

Књига девета говори о односу закона и „одбранбене снаге“, а књига десета о њиховом односу са „офанзивном снагом“. Међутим, обе књиге више расправљају о рату и другим питањима у вези с њим него о утицају који он врши на законе. Монтескје углавном осуђује рат, сем одбранбеног, али признаје и право на напад, само ограничено: „Кад неки народ види да би дужи мир оспособио други народ да га уништи и кад је напад у том тренутку једино средство да спречи то уништење“. Из овога излази да мали народи имају чешће право на напад него велики. Рат и величина својствени су монархији, а мир и умереност републици. Освајач нема право да уништава покорене.

У овим двама књигама Монтескје говори и о федерацији, хвалећи је да има све предности унутрашњег уређења као републике, јер је састављена из малих држава, где је република могућа, и све предности снаге према иностранству као монархија, јер према њему претставља јединство. Нарочито је наклоњен федерацији која је и сама република и састављена од република.

У једанаестој, најславнијој књизи „Духа закона“ говори се о „законима којима се гради политичка слобода“, и то о уставним законима, јер ће се о таквим истим законима који се тичу грађана-појединца говорити у следећој, дванаестој књизи. Ова књига је најпознатија зато што се у њој налази чувена глава VI, у којој је Монтескје, описујући енглески устав, иако не помињујући изрично Енглеску, дао своју чувену теорију поделе власти, опет не помињући изрично тај термин. Ова глава је извршила најјачи утицај на Монтескјеово доба и највише допринела револуцији у Америци и Француској.

Монтескје почиње одређивањем појма слободе, за коју каже да се веома различито схвата, јер „извесан народ је дуго сматрао слободом обичај ношења дуге браде“, правећи алузију на наредбу Петра Великог о шишању браде. Он је дефинише не као могућност

„да се чини све што се хоће“, већ „да се може чинити оно што треба да се хоће, и да се не буде принуђен чинити оно што не треба да се хоће... Слобода је право да се чини све што закони допуштају; а ако би неки грађанин могао чинити оно што закони забрањују он не би више имао слободу, јер би и други имали такву исту власт“. Ова мисао је ванредно дубока. Насупрот уобичајеном мишљењу, Монтескје тврди да се у демократији и аристократији не налази слобода, него само у умереној влади, тј. у уставној монархији, али и овде само онда „кад се не злоупотребљава власт. Међутим, вечито је искуство да је сваки човек који има власт склон да је злоупотреби; он иде дотле док не наиђе на границу. Ко би рекао! и самој врлини потребне су границе. Да се власт не би могла злоупотребити, треба да се ствари тако уреде да једна власт зауставља другу власт“.

У овој реченици садржана је цела Монтескјеова теорија о подели власти, а све остало претставља само њено доследно разрађивање. Он утврђује да разне државе имају разне циљеве (Рим – величину, Спарта – рат) итд., али има једна држава која има за непосредан циљ свог устава политичку слободу, па, не именујући је, прелази на излагање њеног устава. Он најпре разликује три власти – законодавну, управну и судску, иако не сасвим јасно нити под тим именима. Потом дефинише политичку слободу као „ону спокојност духа која произлази из уверења које има свако о својој сигурности, да би та слобода постојала, треба да влада буде таква да се један грађанин не може бојати другог грађанина. Кад се у истом лицу или телу које врше власт сједини законодавна власт с извршном влашћу, нема никако слободе, јер се може бојати да исти монарх или исти сенат не донесу тиранске законе како би их тирански извршавали. Нема никако слободе ако судска власт није одвојена од законодавне и извршне власти. Кад би она била спојена са законодавном влашћу, власт над животом и слободом грађана била би арбитарна, јер би судија био законодавац. Кад би била спојена с извршном влашћу, судија би могао имати силу угњетача. Све би било изгубљено кад би исти човек или исто тело главара, племића или народа вршили све три власти...“.

У даљем излагању Монтескје се залаже да судије не буду сталне, јер имају велику власт, већ да буду биране из народа сваке године, а да пресуда мора да се строго заснива на закону. Он судије назива „устима Закона која изговарају речи закона“, „бићима без душе“. Законодавна и извршна власт треба да се даду сталним

телима. Законодавно тело треба да се дели на два дома: наследни, племићски, и изабрани, народни. Али племићски дом не треба да има власт одређивања пореза – он треба у том погледу да има само власт да спречи остварење одлука народног дома, дакле, право вета. Народни дом такође треба да има право вета на одлуке племићског дома. Законодавно тело треба да доноси само законе, не и појединачне одлуке. Оно не треба стално да заседава; јер би тиме сувише потчињило извршну власт; његова повремена заседања треба да сазива извршна власт. Оно треба сваке године да одобрава порезе и узимање у војску, како би тиме извршну власт држало на узди. Извршну власт треба дати монарху, њему треба дати право вета према законодавној власти, а овој право надзора над његовим извршењем њених закона. Али за њихово неизвршење не сме одговарати монарх, који мора бити неприкосновен, већ његови министри.

Као што се види, Монтескје се држи углавном Локових идеја, иако не признаје народу право на побуну као Лок, и својих запажања о тадањој Енглеској. Занимљиво је да је у првих десет књига Монтескје нагињао углавном републици по узору на римску, док овде јасно претпоставља енглески систем уставне монархије. Отуд многи писци сматрају да су првих десет књига написане, бар у основи, пре његова пута у Енглеску.

Међутим, ваља приметити да, иако своју теорију о подели власти изводи углавном из енглеске праксе, Монтескје ипак не заступа идеју парламентарне владе, тј. потчињености владе парламенту. Парламентаризам се већ пре излагања „Духа закона“ манифестовао у Енглеској – као његов почетак узима се пад Валполове владе 1742 године због отпора парламента. Монтескје то, пак, не узима у обзир. Не може се сматрати да то долази отуд што парламентаризма није било 1730–31 године, кад је он путовао по Енглеској, јер је он несумњиво и после тога пажљиво пратио развој енглеског система владавине. Занемаривање парламентаризма се, дакле, може објаснити једино Монтескјеовим теориским схватањем да је најбољи систем за остварење политичке слободе управо систем поделе власти, чија је бит у независности једне власти од друге и у њиховој равноправности, а парламентаризам је нешто супротно овом систему. Монтескјеово излагање о подели власти, према томе, није прост опис енглеског система, већ његова сопствена теориска конструкција, само инспирисана енглеским системом. Отуд и извесна неслагања између ње и енглеске стварности. Али ова несла-

гања су самим тим и разумљива, те зато немају право они писци који замерају Монтеѕкјеу да није „тачно“ описао енглески систем – он то није ни хтео. Напротив, он изрично каже:

„Кад не би било монарха (као носиоца извршне власти) и кад би извршна власт била поверена извесном броју људи узетих из законодавног тела, не би више било слободе, јер би две власти биле сједињене, пошто би иста лица понекад узимала учешћа и у једној и у другој власти, а увек би имала могућност да то учине“. С друге стране, док је извршној власти дато право да утиче на законодавну власт овлашћењем да је сазива и ветом, дотле законодавна власт не треба да има право да зауставља извршну власт, јер ова има своје природне границе. Да би се обезбедило да извршна власт не постане тиранска, „треба да војска која јој се поверава буде народ и да има исти дух као народ... да војници станују с грађанима и да нема ни одвојених станова, ни касарна, ни тврђава“.

Али, иако сматра да је оваква подела власти најбоља за обезбеђење слободе, Монтеѕкје увек чува своју објективност и основно начело да се владе разликују према условима и да оно што је добро за једну земљу не мора то бити и за другу, те зато каже: „Никако не желим, да овим снизим вредност других облика владе нити да кажем да ова крајња слобода треба да понизи оне који имају само умерену слободу. Како бих то рекао ја који верујем да ни превише разума није увек пожељно и да се људи скоро увек боље прилагођавају средини него крајностима?“ Монархија не ужива толико слободе, јер је њен циљ слава, „али из те славе произлази дух слободе који у овим државама може остварити исто тако велике ствари и можда исто толико допринети срећи народа као и сама слобода“.

Треба нарочито истаћи да и овде Монтеѕкје образлаже зашто је за претставничку а не за непосредну демократију. Поред тога што величина државе ову онемогућава, битан је разлог што народ није способан да врши државне послове, и то „претставља једну од великих незгода демократије“. Монтеѕкје се изражава за бирање кандидата у мањим изборним јединицама, јер их у том оквиру бирачи поље познају, као и против обавезних инструкција претставницима. Изјашњава се за опште право гласа, изузев за оне који „се налазе у таквом ниском стању да се претпоставља да немају никакву сопствену вољу“.

У даљем току једанаесте књиге Монтескје врло опширно излаже различиту уставну организацију разних држава, без много реда и занимљивости.

У почетку дванаесте књиге Монтескје дефинише тзв. „политички метод“ изучавања устава, који је данас у моди, јер тврди да устав може обезбеђивати слободу у својим прописима, али да ње не буде уствари, и обрнуто, те да о томе треба водити рачуна. Он у овој књизи стога испитује друге законе, ван устава, који такође утичу на слободу грађана. Особито се задржава на важности кривичних закона и кривичног поступка за политичку слободу. Али утврђује да и друге околности могу допринети слободи, одн. смањити је, као религија, јавно мњење, обичаји итд. Ваља истаћи да Монтескје разликује кривична дела против религије од осталих кривичних дела и сматра да се за дела против религије могу изрицати само верске казне, које треба да се састоје „у лишавању свих предности које даје религија: изгнање из храмова; избацивање из верске заједнице, привремено или стално“ итд. Овим је у најосетљивијој области наглашена потреба одвајања цркве од државе и осуђене инквизиционе телесне казне против јеретика. Људи, каже Монтескје, не треба да узимају на себе да свете Бога – овај сам одређује време и меру своје освете над јеретичима. Монтескје се такође залаже за благост кривичних казни, за сразмерност казни и тежине кривичних дела и за друге напредне принципе кривичног права.

У тринаестој књизи расправља се о односу између слободе и пореза, одн. државних прихода. Заузима се став да порези треба да одговарају реалним потребама државе и могућностима грађана и да их треба пажљиво трошити. Монтескје устаје против луксуза и трошкова који су изазвани „страшћу и слабостима властодржаца“. Битно је да од народа не треба узимати онолико колико он може дати него само колико треба да дâ, тј. колико је нужно. Важно је правило које он установљава – уколико је већа слобода грађана, утолико већи порези могу да се прописују; и обрнуто, у деспотској влади порези морају бити најмањи. Типичан пример је Енглеска, за коју касније наводи да један од узрока њене моћи лежи у спремности народа да поднесе и највеће новчане жртве за своју слободу. Слободи, сматра Монтескје, боље одговара порез на робу (потрошни порез), јер има мање непосредне везе с личношћу. У овој књизи се осуђује и повећање војске као узрок великих пореза: „Једна нова болест се проширила у Европи; она је захватила наше владаре и наводи

их на одржавање несразмерног броја војника“. Ова болест је разна, „јер, чим једна држава повећа своју војску, друге изненада повећавају своје војске, тако да се не долази ни до чега другог но до заједничке пропасти... и то стање напона свих против свих зове се мир“. То доводи до осиромашења „и ускоро, хотећи да имамо што више војника, више и неће бити ничег другог до самих војника, и бићемо као Татари“.

У четрнаестој књизи прелази се на односе између закона и климе. Ова је књига врло занимљива. Монтескје придаје велику важност клими, јер сматра да она непосредно утиче на карактер људи. Он разрађује стару идеју о два врста климе – северној, која ствара јаке, храбре, вредне и неосетљиве људе, и јужној, која ствара лене, осетљиве и разблудне људе. Прва клима, и то може изгледати неочекивано, изазива слободну владу. Наиме, људи у тој клими су меланхолични и немају често жељу ни да живе; једном речју, осећају се несрећним. Стога код њих мора постојати политичка слобода, тако да за своју несрећу не могу оптуживати владу – у супротном, долазило би до непрекидних побуна. Напротив, „ропство почиње увек са спавањем“, и развија се на југу. На југу је деспотија потребна и зато да натера људе на рад.

У петнаестој књизи Монтескје расправља о ропству и његовом односу с климом, па утврђује да је ропство противно природи ствари, јер се сви људи рађају једнаки, и да Аристотел нема право кад тврди да постоје робови по природи. Једини природан разлог који објашњава и донекле оправдава ропство јесте то што у жарким земљама најтеже послове неће да раде слободни људи – њих, дакле, морају вршити робови. Али, ван тих земаља, ропство је апсолутно за осуду.

У шеснаестој књизи се утврђује да ропски положај жена на Истоку претставља такође последицу климе, јер жене сазревају врло рано, а такође старе врло рано – међутим, полној зрелости не одговара умна зрелост и стога им је потребан свемоћан господар.

У седамнаестој књизи се доказује да су северњачки народи увек били освајачки народи у односу на јужњачке, што је опет последица климе.

У осамнаестој књизи се говори о односу закона и природе земљишта. Плодне земље су подлога за власт једнога, јер је становништво сувише заузето својим пословима. Напротив, власт више њих чешћа је у неплодним земљама. Такође планинске земље

су слободније од равничарских. Монтескје подробно расправља о вредноћи народа зависно од плодности земљишта, о увођењу новца и о утицају различитих начина производње на државу и на право. Он запажа да је право утолико простије уколико је простији начин производње.

Али, иако придаје велики утицај клими и земљишту, Монтескје такође тврди и то да закони треба да поправљају недостатке тог утицаја и да утичу у супротном смислу – ако је народ лен, закони треба да га потстичу на вредноћу и т. сл.

У деветнаестој књизи се расправља о важности утицаја једног како би се могло рећи моралног чиниоца, наиме општег „духа“ једног народа, како Монтескје каже. Тај општи дух је последица „више ствари које утичу на људе: климе, религије, закона, начела владе, примера из прошлости, обичаја, навика“. Овај општи дух ствара се у разним народима под већим или мањим утицајем сваког од ових чинилаца – тако код дивљака претеже утицај климе, код цивилизованих народа други чиниоци. Монтескје сматра да законодавац треба нарочито да води рачуна о овом општем духу и да га не мења на силу. Законима треба мењати само оно што је творевина других закона, а оно што су произвели једни обичаји, треба мењати увођењем других обичаја итд. Најбољи су они закони који се прилагођавају духу народа. Опет на примеру Енглеске, Монтескје најбоље показује како су, додуше, закони и обичаји последица климе али како и они утичу на обичаје и карактер народа, заступајући тако теорију о узајамној зависности и повратном утицају закона и других друштвених чинилаца.

Ових првих деветнаест књига чине половину „Духа закона“. Другу половину чине других дванаест књига. Међутим, преобилна грађа је почела већ да врши негативан утицај на Монтескјеа. Он више не влада довољно њоме и све се више губи у њој, износећи је без много везе с главном идејом и без много система. Тако у двадесетој књизи расправља о односу закона и трговине с обзиром на њену природу и врсте. Ту читамо врло много о трговини, с масом несистематизованих података из најразличитијих земаља и времена, а мало о њеном утицају на законе и облике владе. У двадесетпрвој књизи говори се о односу закона с трговином посматраном у њеним променама („револуцијама“ како каже Монтескје) и оцена је слична. На сличан начин се у двадесетдругој књизи говори о утицају новца на законе.

Монтеѕкје о економским питањима говори врло оштроумно, с обиљем података и показује често фино разумевање, тако да умногоме антиципира каснију Смитову економску теорију. Он заступа једну врсту квантитативне теорије цена да је цена однос између количине новца и количине робе, и да је одређивање цена од стране државе исто тако узалудно као што би била наредба „да однос између један и десет буде као између један и двадесет“. Он запажа да се ширењем трговине, одн. новца, све мери новцем: „У земљама где влада дух трговине тргује се са свим људским делима и свим моралним врлинама: ситне услуге које захтева човечност чине се и дају за новац. Дух трговине производи код људи једно извесно осећање тачне правде, која се с једне стране супротставља разбојништву, а с друге оним моралним врлинама које чине да се о својим интересима не расправља увек круто и да се они могу жртвовати за туђе интересе“.

У двадесеттрећој књизи расправљано је о односу закона и броја становништва, и ту се говори о браку, положају жене, наследном систему, наталитету итд. Утврђује се да сиромашни људи, који су на терету друштва, рађају много деце, јер их то ништа не стаје, али сиромашни људи који живе у деспотској држави и изложени су разним оптерећењима рађају мало деце. Монтеѕкје осуђује деспотизам као узрок депопулације и говори опширно о мерама за повећање становништва, особито у Риму. Он се заузима за читав низ социјалних мера државе, која треба да сваком грађанину обезбеди извесан минимум егзистенције и да даје помоћ против криза и за осигурање радника у несрећним случајевима. Тиме ће се, између осталог, избећи побуне.

У двадесетчетвртој и двадесетпетој књизи расправља се о односу закона и религије. Утврђује се да је хришћанство погодно за умерену владу, а мухамеданство за деспотску, католичанство – за монархију, а протестанство – за републику. Религија може да поправи рђаве законе, као и да их погорша. „Најистинитије и најсветије догме могу имати врло рђаве последице ако се не вежу с начелима друштва, и обрнуто, најлажније догме могу имати одличних последица ако се с овима повежу“, каже Монтеѕкје и тиме показује да му није много стало до истинитости религија већ до њиховог друштвеног утицаја, јер, како опет каже, он о религији не пише као теолог него као „политички писац“. Он чак налази да и религије зависе од климе и да их не треба преносити из једне земље у другу,

чиме очигледно иде против империјализма католичке цркве. Монтескје се заузима за толеранцију разних религија од стране државе и напада инквизицију и употребу државне силе против јеретика.

Најзад, у двадесетшестој књизи Монтескје утврђује да постоје разне врсте закона (божански, природни, међународни, политички итд.) и да не треба да једни закони залазе у ствари које су предмет регулисања других закона, и то опет поткрепљује многобројним примерима из историје. Тиме се стварно завршава „Дух закона“, одн. његова основна идеја, да се истражи веза између закона и разних чинилаца који на њих утичу, остварена је. Међутим, Монтескје није могао да се одлучи да прекине дело овде, и у последњем тренутку он му додаје нове делове, који немају никакве везе с њим, иако, додуше, неки писци покушавају утврдити постојање таквих веза. Они уствари претстављају посебне расправе из историје права, веома занимљиве иначе. Тако се у двадесетседмој књизи расправља о настанку и развоју римског наследног права, уосталом врло кратко; у двадесетосмој књизи се врло опширно расправља о настанку и развоју франачког грађанског права. Међутим, у краткој двадесетдеветој књизи Монтескје се опет враћа главном предмету и расправља како закони треба да се састављају. Главна мисао је Аристотелова: да законодавац мора бити умерен, јер „политичко добро, као и морално, налази се између две границе (крајности)“, и та се мисао опет поткрепљује разним примерима. У опширним књигама тридесетој и тридесетпрвој говори се о феудалним франачким законима и о њиховој вези с настанком монархије, и то излагање није до краја изведено, јер је Монтескје одлучио да дело заврши с тридесетпрвом књигом.

Овај преглед садржине даје само најблеђу слику необичног богатства Монтескјеовог дела, у коме све ври од чињеница и идеја. Нажалост, оне често нису повезане, тако да скоро свака реченица, а поготову сваки став, претстављају целину за себе. Но, као тако издвојене целине они су често ремекдела мисли и опажања.

III

Која је главна карактеристика, „дух“ овог „Духа закона“? Каква је његова вредност? Шта чини Монтескјеову величину?

Најбољи одговор би био да је Монтескјеова величина у томе што је један од првих у историји људске мисли схватио и поставио

један од основних проблема – проблем законитости кретања људског друштва, а посебице политичких и правних појава. Монтескје је видео огромну разноврсност држава и правних поредака, људских поступака, обичаја, религије итд. У тој неисцрпној разноликости и често противречности изгледало је да влада потпуна збрка и да није могуће наћи никакво рационално, научно објашњење свему томе. Изгледало је да се треба предати очајању или мистицизму и све оставити необјашњивим, или објаснити случајем, или, опет безразложном, вољом Провиђења. Монтескје је, међутим, дошао до убеђења да се све то може објаснити рационално, научно, да се у свакој друштвеној појави може открити њен узрок и у њиховом развоју и променама утврдити правилност и законитост. Дошав до тог убеђења он је први створио једну теорију којом је научно објаснио облике држава и разноврсне правне поретке, као и многобројне за њих везане друге друштвене појаве. Он је утврдио да облици државе и садржина права зависе од објективних чинилаца – климе, земљишта, броја становника, начина производње и њеног ступња развијености, од обичаја, религије, навика итд, итд. Али исто тако утврдио је и да закони утичу са своје стране на остале друштвене појаве и да могу, у границама које одређује дејство других чинилаца, да утичу такође на развој друштва. Створивши такву теорију, он је предузео циновски посао да облике државе и врсте права сведе на неколико основних врста и да систематски испита везу између њих и чинилаца за које је сматрао да утичу на њих и да стоје под њиховим утицајем. То је дух овог дела.

Ту треба разликовати две ствари: постављање питања и пружање одговора. Величина Монтескјеа је у томе што је први схватио и поставио питање; његова трагична величина што није дао одговор на њега, одн. што му је одговор само делимично тачан. Његов одговор зато потсећа на торзо великог ствараоца, или на само започете у камену, још неизведене Микеланђелове скулптуре. Али је то ипак величина.

Монтескје је дете свог доба – оно што је то доба било већ дало у области природних наука, с Њутном пре свега, он је хтео дати у области друштвених наука, и није узалуд називан Њутном друштвених наука, нити су га неоправдано творци социологије, Конт и Диркем, сматрали својим претечом: он је хтео да дâ научан целовит систем друштвеног, а посебице политичког и правног живота.

Свом делу Монтескје је дао поносан мото: „*Prolem sine matre creatam*“ („Чедо створено без мајке“), чиме је хтео да каже да је његово дело прво своје врсте, да нема претходних узора. Многи писци су оспоравали тачност овог Монтескјеовог тврђења, налазећи му претходнике. Ипак, чини се да је Монтескје имао у основи права. Његова величина се заиста најбоље може оценити ако се он упореди са сродним претходницима, који су му могли донекле служити као узор. Нема сумње да је Монтескје узео много од њих, особито од Аристотела и Лока. Али то што је он узимао само је грађа за његову величанствену синтезу – он је ту грађу прерадио и уклопио у систем у коме је она добила сасвим други значај. То је нешто слично као са Шекспиром – скоро сву грађу својих дела узео је од других; ипак, његова су дела само његова, и без претходника.

Од свих претходника, Монтескјеу су, с обзиром на то да су и они такође покушали дати синтетичну слику целог друштвеног, а посебице политичког живота, и то на научној основи, најближи Аристотел, Боден и Вико. Од њих, највећи је Аристотел и најпре се може упоредити с Монтескјеом. Али, Аристотелова величина је у његовој филозофији и у зачуђујућој свестраности – његово дело о друштву, одн. о политици, међутим, мањег је обима и замаха од Монтескјеовог: оно нема такву ширину слике и не обухвата проблем у целини нити покушава да га систематски реши. Једном речи, фрагментарно је. Боденово дело је много систематичније и обухватније, али оно се, с једне стране, много више усретсређује на чисто политичке а мање на друштвене појаве, те је по томе уже од Монтескјеовог, и оно је много сувље и далеко од откривања друштвених законитости развоја права до којих је дошао Монтескје. Најзад, Вико је обухватио шири проблем заиста – цело људско друштво, али је његово дело много више помешано с теолошко-мистичним елементима од Монтескјеова.

Јер, друга битна заслуга Монтескјеа јесте управо у томе што је, иако непотпун, његов одговор на постављен проблем умногоме тачан и близак научном схватању историје и права. Он је утврдио зависност државе, права, религије и других друштвених појава од објективних околности климе, земљишта, броја становника и других друштвених чинилаца, и тиме се приближило историском материјализму. Он је схватио друштво као сложену целину у којој „се све држи“, у којој су разни и често супротни елементи дијалектички везани.

Монтескјеова теорија је често тумачена у два супротна права, одн. у његовој теорији је проналажена унутрашња противречност. Једни су је тумачили у декартовском смислу: закони, одн. држава и право, аутоматски и механички произлазе из објективних услова, и ту човеково стваралаштво нема удела – они су се наслањали на његов став по коме је „власт климе највећа“ и сличне. Други су, опет, тврдили да је Монтескје у духу рационализма XVIII века сматрао законодавца свемоћним и дух и идеје узимао за основне покретаче друштвеног развоја. Схватајући га као чистог идеалисту, они су се позивали на оне његове ставове у којима захтева да се закони морају често употребљавати као средства против рђавог утицаја климе и других објективних чинилаца и у којима се тврди да законодавац може од животиње створити човека. Уствари, ни једни ни други нису у праву, и код Монтескјеа нема противречности (сем уколико се поменути ставови не узму издвојено једни од других) – његова мисао је на средини: он даје праву важност и објективним чиниоцима и људском стваралаштву.

Стварајући такву теорију, Монтескје је поново оживео у науци метод који су пре њега употребљавали Аристотел, Макијавели, Боден и Вико, а који су пренебрегли заступници природног права и друштвеног уговора, па и највећи међу њима, Хобес, који се стога и не може упоредити с Монтескјеом. Јер, пошто је хтео да научно, рационално објасни друштво, разумљиво је да је Монтескје применио исти научан метод: посматрање, упоређивање, кад већ није могао употребити експеримент у правом смислу. Он је покушао да политичке режиме посматра објективно, као жабе које је некад сецирао. Разуме се, то није могао учинити до краја, али је много учинио. У том погледу Монтескје је још увек савремен, и веома је испредњачио у односу на своје доба. Пре њега Хобес и Лок су говорили углавном о оном што треба да буде, а не о оном што јесте нити су објашњавали рационално то што јест; после њега, Русо и француски енциклопедисти нису умели да на друштво и политику примене научни метод, који је довео до успеха у природним наукама и који је Монтескје тако успешно покушао да примени – они су наивно веровали у свемоћ људског разума и у његову способност да пронађе политичке облике који би били универзало применљиви и најбољи увек и свагде. Били су идеалисти, у оба смисла те речи, и говорили су опет о оном што треба да буде. И, разуме се, нису били

способни да разумеју Монтескеја, јер су га једнострано тумачили као једног од својих, који пропагира свемоћ људског разума.

Примењујући емпијски метод, Монтескје је неуморно прикупљао чињенице – сопственим опажањем и читањем. Те чињенице нису увек строго проверене, али њихова маса задивљује. Поље с кога оне долазе знатно се проширује у односу на раније писце, јер се Монтескје нарочито користи новом историјом и путописима из новооткривених области, особито из живота примитивних афричких и азиских народа, Индије, Кине и Јапана. Монтескје је своје закључке изводио увек на основу великог броја чињеница, маколико се иначе ти закључци могли критиковати као нетачни, пребрзи и сл.

Притом Монтескје увек остаје хуманиста и моралиста његов је циљ срећан човек овде, на земљи, путем разумног живота, прилагођеног његовој унутарњој природи. Та природа, пак, захтева слободу и умереност.

Међутим, код Монтескјеа треба разликовати његову општу теорију, коју смо изнели, од његове наклоности ка уставној монархији. Као дете свог века, он је створио своју општу теорију, која претставља покушај да се наука о друштву учини заиста науком. Као феудалац у доба пропасти феудализма, Монтескје није био револуционар већ нешто између умереног либерала буржуја и либералног конзервативца аристократе – он је био за умереност и златну средину, као и његов велики претходник, Аристотел. И као такав био је за уставну монархију с поделом власти. Но никад није хтео да та монархија сруши феудализам и привилегије племства; напротив, хтео је да их сачува. Претпостављајући овакав режим, Монтескје је ипак признавао да су и други режими најбољи за дате околности – он је овај режим сматрао најповољнијим за Енглеску, а мислио је да и Француска може нешто од њега да позајми како би спречила деспотију која је оргијала. Буржоаски револуционари су превидели његову општу теорију, а уставну монархију и поделу власти сматрали су само средством за рушење феудализма. Тако је и Монтескје био исте судбине као и многи други велики мислиоци да, посматрајући монтескјеовце, може да каже да он то није.

Али, пошто је Монтескје објективно излагао све врсте режима и тражио им објашњење, то су и други политички правци могли, и с више права, да се на њега позивају. Умерени буржоаски демократи нарочито (иако су и они рушили феудализам) – зато је француска Декларација права могла да упише Монтескјеово начело

поделе власти као своје. Богатство и нијансираност Монтескјеове мисли основ су што у њему свако доба и сваки правац могу открити нешто што их везује за њега.

Прави последници Монтескјеови јесу сви социолози. Нема сумње да је наука далеко превазишла Монтескјеове резултате: она је унеколико проширила његов проблем и углавном дала одговор на њега. Али нико још није покушао да напише дело које би обухватило цео проблем и дало подробан одговор на њега, како је то учинио Монтескје, јер тако дело више скоро да и није могуће с овако развијеном науком.

Монтескјеа је врло лако критиковати. Ми данас знамо много више од њега. Ми знамо да се у објашњењу државе и права не може поћи од њихових облика, како је урадио он, него од нечег много важнијег; ми нарочито знамо да се и друштвени и политички феномени не могу третирати у истој временској равни, како је чинио он, већ у историској перспективи; ми знамо да је потребно много више чињеница и њиховог строгог проверавања да би се извели научни закони него што је то знао Монтескје; ми знамо да Монтескје није могао да савлада своју грађу и да је падао у много противречности; ми знамо да Монтескје није видео главне чиниоце друштвеног развитака и правних и политичких појава...

Али, нашто настојавати на томе? Критиковати Монтескјеа, то би значило критиковати почетке науке што нису дали исте резултате као развијена наука, критиковати клицу што није зрео плод.

Др Рад. Д. ЛУКИЋ

УПУТСТВО ЗА АУТОРЕ

Радови у часопису *Архив за правне и друштвене науке* се објављују на српском језику и ћириличком писму или енглеском језику.

Часопис се објављује четири пута годишње. Исти аутор не може да објави рад у два узастопна броја часописа, без обзира да ли је реч о самосталном или коауторском раду.

Аутори су у обавези да приликом слања радова доставе потписану и скенирану изјаву да рад није претходно објављен, односно да није реч о аутоплагијату или плагијату. Образац изјаве може се преузети са интернет странице часописа: <https://www.ips.ac.rs/casopis.php?id=6>

Радове за издање часописа на енглеском језику слати на имејл-адресу: **arhiv@ips.ac.rs**

Научни чланак може имати највише **40.000 карактера** са размацима, укључујући фусноте. Приликом бројања карактера изоставити списак референци.

Приликом провере броја карактера користити опцију *Review/Word Count/Character (with spaces)* уз активирану опцију *Include textboxes, footnotes and endnotes*.

ФОРМАТИРАЊЕ ТЕКСТА

Текст рада обрадити у програму *Word*, на следећи начин:

- величина странице: A4;
- маргине: *Normal* 2,5 cm;
- проред између редова у тексту: 1,5;
- проред између редова у фуснотама: 1;
- величина слова у наслову: 14 pt;
- величина слова у поднасловима: 12 pt;
- величина слова у тексту: 12 pt;
- величина слова у фуснотама: 10 pt;
- величина слова за табеле, графиконе и слике: 10 pt;
- увлачење првог реда пасуса
- поравнање текста: *Justify*;
- не преламати речи ручно уношењем цртица за наставак речи у наредном реду;
- сачувати рад у формату .doc.

Примена правописних правила

Радове ускладити са *Правописом српског језика* у издању Матице српске из 2010. године или из каснијих издања.

Посебну пажњу обратити на следеће:

- Приликом првог навођења **транскрибованих страних имена** и израза у загради поред навести и њихове облике на изворном језику у курзиву (*italic*), нпр: Њујорк Тајмс (*The New York Times*), Алексис де Токвил (*Alexis de Tocqueville*).
- Поједине **општепознате стране изразе** писати само на изворном језику у курзиву, нпр. *de iure, de facto, a priori, sui generis* итд.
- За навођење израза или цитирања на српском језику користити наводнике који су својствени српском језику („А“), а за навођење или цитирање на енглеском или другом страном језику користити наводнике који су својствени том језику (“А”).
- **Угласом заградом []** означавати: 1) сопствени текст који се умеће у туђи текст; или 2) текст који се умеће у текст који је већ омеђен облом заградом.
- **Црту** писати са размаком пре и после или без размака, никако са размаком само пре или само после.
- За наглашавање појединих речи не користити подебљана слова (**bold**), нити подвучена слова (underline) већ искључиво курзив (*italic*) или наводнике и полунаводнике (‘А’ на енглеском језику).

У тексту је могуће користити највише три нивоа подналова, на следећи начин:

1. ПОДНАСЛОВ ПРВОГ НИВОА

1.1. Поднаслов другог нивоа

1.1.1. Поднаслов трећег нивоа

Научни чланак форматирати на следећи начин:

*Име и ПРЕЗИМЕ првог аутора**
Установа запослења

* Фуснота: афилијација, имејл-адреса и ORCID број аутора.

*Име и ПРЕЗИМЕ другог аутора***
Установа запослења

** Фуснота: афилијација, имејл-адреса и ORCID број аутора.

НАСЛОВ РАДА***

*** Фуснота: По потреби, навести један од следећих (или сличних) података: 1) назив и број пројекта у оквиру кога је чланак написан; 2) да је рад претходно изложен на научном скупу у виду усменог саопштења под истим или сличним називом; или 3) да је истраживање које је представљено у раду спроведено за потребе израде докторске дисертације аутора.

Сажетак

Сажетак, обима од 100 до 200 речи, садржи предмет, циљ, коришћени теоријско - методолошки приступ, резултате и закључке рада.

Кључне речи: Испод текста сажетка навести од пет до десет кључних речи.

На крају рада, након списка коришћене литературе, навести име и презиме аутора, наслов рада, сажетак и кључне речи на енглеском језику на следећи начин:

First Author
Second Author
TITLE
Resume
Keywords:

НАЧИН ЦИТИРАЊА

Часопис *Архив за правне и друштвене науке* користи делимично модификовани Чикаго стил цитирања, што подразумева навођење библиографске парентезе (заграде) по систему аутор–датум у тексту, као и списак референци са пуним библиографским подацима након текста рада.

Библиографска парентеза се по правилу наводи на крају реченице, пре интерпункцијског знака, и садржи презиме аутора, годину објављивања и одговарајући број страна, према следећем примеру: (Шарчевић 2023, 15).

Када се у једној парантези наводи више аутора, референце одвојити тачком и зарезом: (Пашић 1958; Јовановић 2015)

Када се у једној парантези наводи више дела истог аутора, навести презиме аутора, а затим године издања различитих референци по редоследу од најраније до најновије и одвојити их зарезом, односно тачком и зарезом када се наводи број страна: (Степић 2012, 2015) или (Степић 2012, 30; 2015, 69)

Податке у библиографској парантези и списку референци навести на језику и писму на коме је референца објављена. У наставку се налазе правила и примери навођења библиографских података у списку референци и у тексту.

Монографија

Један аутор – Презиме, име. Година издања. *Наслов*. Место издања: издавач.

- Петров, Владан. 2007. *Енглески устав*. Београд: Службени гласник.
(Петров 2007)
- Loewenstein, Karl. 1965. *Political Power and the Governmental Process*. New York: University of Chicago Press.
(Loewenstein 1965)

Два аутора – Презиме, име и презиме, име. Година издања. *Наслов*. Место издања: издавач.

- Илић Попов, Гордана и Павловић, Ђорђе. 2003. *Лексикон јавних финансија*. Београд: Завод за унапређење и рентабилност пословања.
(Илић Попов и Павловић 2003)
- Craig, Paul & De Búrca, Gráinne. 2020. *EU Law: Text, Cases and Materials*. Oxford: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/he/9780198856641.001.0001>
(Craig & De Búrca 2020)

Три аутора – Презиме, име, презиме, име и презиме, име. Година издања. *Наслов*. Место издања: издавач.

- Jansky, Libor, Murakami, Masahiro & Pachova, Nevelina. 2004. *The Danube: Environmental monitoring of an international river*. Tokyo: United Nations University Press.
(Jansky, Murakami & Pachova 2004)

Више од три аутора – Презиме, име, презиме, име, презиме, име и презиме, име. Година издања. *Наслов*. Место издања: издавач. Приликом парантези навести првог аутора и ставити скраћеницу „и др.” када је у питању извор на српском, односно “et al.” када је у питању извор на енглеском језику.

- Милисављевић, Бојан, Варинац, Саша, Литричин, Александра, Јовановић, Андријана и Благојевић, Бранимир. 2017. *Коментар Закона о јавно-приватном партнерству и*

концесијама: према стању законодавства од 7. јануара 2017. године. Београд: Службени гласник и Правни факултет.

(Милисављевић и др. 2017)

Поглавље у зборнику

Презиме, име. Година издања. „Наслов поглавља”. У име и презиме (ур.), *Наслов* (број страна на којима се налази поглавље). Место издања: издавач.

- Јовановић, Милан и Вучићевић, Душан. 2020. „Избори за народне посланике Народне скупштине Републике Србије 1990 - 2020”. У Милан Јовановић и Душан Вучићевић (ур.), *Како, кога и зашто смо бирали: Избори у Србији 1990–2020. године* (стр. 583–646). Београд: Институт за политичке студије и ЈП „Службени гласник“.

(Јовановић и Вучићевић 2020)

- Lindahl, Hans. 2006. “Constituent Power and Reflexive Identity: Towards an Ontology of Collective Selfhood”. In Martin Loughlin & Neil Walker (eds.), *The Paradox of Constitutionalism* (pp. 9–24). Oxford: Oxford University Press.

(Lindahl 2006)

Чланак у научном часопису

Презиме, име. Година издања. Наслов чланка. *Наслов часописа*, волумен (број), број страна на којима се налази чланак. DOI број.

- Јовановић, Милан. 2019. Право на политичко удруживање и оснивање политичких странака у Србији – проблеми и дилеме. *Архив за правне и друштвене науке*, 114 (1-2), стр. 31–51. doi: <https://doi.org/10.22182/apdn.122019.2>

(Јовановић 2019, 41–42)

- Ellwood, David W. 2018. Will Brexit Make or Break Great Britain? *Serbian Political Thought*, 18 (2), pp. 5–14. doi: 10.22182/spt.18212018.1.

(Ellwood 2018, 11)

Енциклопедија и речници

Наведен је аутор/уредник - Презиме, име (ур). Година издања. *Наслов*. Том. Место издања: издавач.

- Jerkov, Aleksandar (Ur). 2010. *Velika opšta ilustrovana enciklopedija Larrouse: dopunjeno srpsko izdanje*. Tom V (S–Ž). Beograd: Mono i Manjana.
(Jerkov 2010)

Није наведен аутор/уредник - *Наслов*. Година издања. Место издања: издавач.

- *Webster's Dictionary of English Usage*. 1989. Springfield, Massachusetts: Merriam - Webster Inc.
(Webster's Dictionary of English Usage 1989)

Докторска дисертација

Презиме, име. Година издања. *Наслов дисертације*. Докторска дисертација. Назив универзитета: назив факултета.

- Бурсаћ, Дејан. 2019. Утицај идеологије политичких партија на јавну потрошњу у бившим социјалистичким државама. Докторска дисертација. Универзитет у Београду: Факултет политичких наука.
(Бурсаћ 2019, 145–147)
- Cartwright, Andrew L. 1999. Implementing land reform in post-Communist Romania. PhD thesis. University of Warwick: School of Law.
(Cartwright 1999)

Чланак у дневним новинама или периодичним часописима

Наведен је аутор/уредник - Презиме, име. Година издања. „Наслов чланка”. *Назив новине или часописа*, број стране на којој се налази чланак.

- Авакумовић, Маријана. 2019. „Платни разреди – 2021. године”. *Политика*, стр. 9.
(Авакумовић 2019)

Није наведен аутор - Назив новине или часописа. Година издања. „Наслов чланка”, број стране на којој се налази чланак.

- *New York Times*. 2002. “In Texas, Ad Heats Up Race for Governor”
p. 15.
(New York Times 2002)

Референца са корпоративним аутором

Назив аутора [акроним, по потреби]. Година издања. *Наслов издања*. Место издања: издавач.

- Министарство за европске интеграције Републике Србије [МЕИРС]. 2018. *Водич за коришћење ЕУ фондова у Србији*. Београд: Министарство за европске интеграције Републике Србије.
(МЕИРС 2018)
- International Organization for Standardization [ISO]. 2019. *Moving from ISO 9001:2008 to ISO 9001:2015*. Geneva: International Organization for Standardization.
(ISO 2019)

Репринт издања

Презиме, име. [Година првог издања] Година репринт издања. *Наслов*. Место првог издања: издавач првог издања. Напомена „Репринт“ на језику и писму референце, место издања репринт издања: издавач. Напомена одакле су цитати у тексту преузети.

- Михалцић, Стеван. [1937] 1992. *Барања: од најстаријих времена до данас*, треће издање. Нови Сад: Фототипско издање. Репринт, Београд: Библиотека града Београда.
(Михалцић 1992)

Посебни случајеви референцирања

Више референци истог аутора

- *Исти аутор, различите године* – У литератури ређати према години издања, почевши од најраније.

- Степић, Миломир. 2012. Србија као регионална држава: реинтеграциони геополитички приступ. *Национални интерес*, 14 (2), стр. 9–39. doi: 10.22182/ni.1422012.1.
- Степић, Миломир. 2015. „Позиција Србије пред почетак Великог рата са становишта Првог и Другог закона геополитике” У Миломир Степић и Љубодраг П. Ристић (ур.), *Србија и геополитичке прилике у Европи 1914. године* (стр. 55–78). Лајковац: Градска библиотека; Београд: Институт за политичке студије.

- *Исти аутор, иста година* – Ређати према азбучном или абecedном редоследу почетног слова назива референце. Поред године објављивања ставити почетна слова азбуке или абецедe која се користе и у библиографској парентези.

- Гађиновић, Радослав. 2018а. Војна неутралност и будућност Србије. *Политика националне безбедности*, 14 (1), стр. 23 – 38. doi: 10.22182/pnb.1412018.2.

(Гађиновић 2018а, 25)

- Гађиновић, Радослав. 2018б. *Млада Босна*, друго допуњено и измењено издање. Београд: Ево Book.

(Гађиновић 2018б)

- *Исти аутор као самостални аутор и као коаутор* – У литератури прво навести референце у којима је самостални аутор, а затим оне у којима је коаутор.

- Стојановић, Ђорђе. 2016. „Постмодернизам у друштвеним наукама: стање парадигме”. У Ђорђе Стојановић и Мишко Шуваковић (ур.), *Постмодернизација српске науке: политика постмодерне/политика после постмодерне, Српска политичка мисао*, посебно издање, стр. 5–35. doi: 10.22182/spm.specijal2016.1.

- Стојановић, Ђорђе и Живојин Ђурић. 2012. *Анатомија савремене државе*. Београд: Институт за политичке студије

Посебни случајеви навођења библиографске парентезе

Посебни случајеви навођења библиографске парентезе су:

- 1) *Навођење презимена аутора у оквиру реченице* – Гдину издања ставити у заграду након навођења презимена, а број стране на крају реченице у заграду. За референцу на латиници или страном језику у загради навести и презиме аутора. Уколико се име страног аутора наводи у реченици по први пут, након навођења, у загради, навести његово име и презиме на изворном језику, а затим у новој загради референцирати годину и, по потреби, страну:

„Став Петрова (2007) о Енглеском уставу, ...” (30).

„Рувен Хазан и Гидеон Рахат (Hazan & Rahat 2010) износе тезу...”

„Тако, Матео Доган (*Mattei Dogan*) (2013) појам легитимитета везује за политички систем...”

- 2) *Навођење презимена аутора у оквиру реченице пре цитата из референце* – Након навођења презимена, у библиографској парентези навести годину и број стране, а затим навести цитат.

Као што Суботић (2010, 45) наводи: „...”

Миршајмер (Mearsheimer 2001, 57) изричито тврди: „...”

- 3) *Навођење израза „видети”, „упоредити” и сл.* - Изразе унети у библиографску парентезу.

(видети Петров 2007)

(Степић 2015; упоредити Кнежевић 2014)

- 4) *Секундарна референца* - У библиографској парентези прво навести презиме аутора, годину и број стране примарне референце, затим „цитирано у:” и презиме аутора, годину и број стране секундарне референце. У списку референци навести само секундарну референцу.

„Том приликом неолиберализам се од стране највећег броја његових протагониста најчешће одређује као политика слободног тржишта која охрабрује приватне фирме и побољшава избор потрошачима, разарајући при том 'неспособну, бирократску и паразитску владу која никада не може урадити ништа добро, без обзира на њене добре намере'” (Chomsky 1999, 7 цитирано у: Ђурић и Стојадиновић 2018, 47).

Цитирање правних аката

У библиографској парентези навести члан, став и тачку или параграф коришћењем скраћеница „чл.”, „ст.”, „тач.”, „Art.” „para.” и сл.

Закони и други прописи

Назив акта [акроним, по потреби], *Назив службеног гласила*, број или интернет адреса и датум последњег приступа. Детаљни подаци о правном пропису се наводе само у списку референци, не и у библиографској парентези.

- Устав Републике Србије, *Службени гласник РС* 98/06.
(Устав Републике Србије од 2006, чл. 33)
- Закон о основама система образовања и васпитања [ЗОСОВ], *Службени гласник РС* 88/2017, 27/2018 – др. закон, 10/2019 и 27/2018 – др. закон.
(ЗОСОВ 2019, чл. 17, ст. 4)
- An Act to make provision for and in connection with offences relating to offensive weapons [Offensive Weapons Act], 16th May 2019.
(Offensive Weapons Act 2019)
- Заштитник грађана Републике Србије [Заштитник грађана], Мишљење бр. 15 –3314/12, 22. октобар 2012.
(Заштитник грађана, 15–3314/12)
- Regulation (EU) No 182/2011 of the European Parliament and of the Council of 16 February 2011 laying down the rules and general principles concerning mechanisms for control by Member

States of the Commission's exercise of implementing powers, OJ L 55, 28.2.2011, p. 13 – 18.

(Regulation 182/2011, Art. 3)

- Parliamentary Assembly of the Council of Europe [PACE], Doc. 14326, Observation of the presidential election in Serbia (2 April 2017), 29 May 2017.

(PACE, Doc. 14326, para. 12)

Судска пракса

Врста акта и назив суда [акроним суда], број предмета са датумом доношења, *назив* и број службеног гласника или друге публикације у коме је пресуда објављена – ако је доступно.

- Одлука Уставног суда Републике Србије [УСПС], IУа-2/2009 од 13. јуна 2012. године, *Службени гласник РС*, бр. 68/2012.

(Одлука УСПС, IУа-2/2009)

- International Court of Justice [ICJ], *Application of the Interim Accord of 13 September 1995 (the Former Yugoslav Republic of Macedonia v. Greece)*, Judgment of 5 December 2011, I.C.J. Reports 2011, p. 644.

(ICJ Judgment, 2011)

- *Pronina v. Ukraine*, No. 63566/00, Judgment of the Court (Second Section) on Merits and Just Satisfaction of 18 July 2006, ECLI:C E:ECHR:2006:0718JUD006356600.

(*Pronina v. Ukraine*, 63566/00, par. 20) или (ECHR, 63566/00, par. 20)

Цитирање архивских извора

Назив установе [акроним или скраћени назив], назив или број фонда [акроним или скраћени назив], кутија, фасцикла (уколико постоји), сигнатура, „Назив документа” (ако нема назива, дати кратак опис одговарањем на питања: ко? коме? шта?), место и датум документа или н.д. ако није наведен датум.

- Архив Србије [АС], МИД, К-Т, ф. 2, г93/1894, „Извештај Министарства иностраних дела о постављању конзула”,

Београд, 19. април 1888.

(АС, МИД, К-Т, ф. 2)

(АС, МИД, ф. 2) – ако је позната само фасцикла, а не и кутија.

- Dalhousie University Archives [DUA], Philip Girard fonds [PG], B-11, f. 3, MS-2-757.2006-024, “List of written judgements by Laskin,” n.d.

(DUA, PG, B-11, f. 3)

Цитирање интернет извора

Презиме, име или назив корпоративног аутора [акроним]. Година објављивања или н.д. ако не може да се утврди година објављивања. „Наслов секције или стране унутар сајта.” *Назив сајта*. Интернет адреса (Датум последњег приступа).

- Bilefsky, Dan, and Ian Austen. 2019. “Trudeau Re-election Reveals Intensified Divisions in Canada.” *The New York Times*. <https://www.nytimes.com/2019/10/22/world/canada/trudeau-re-elected.html> (21.4.2020.)

(Bilefsky and Austen 2019)

- Танјуг. 2019. „Европска свемирска агенција повећава фондове“. <http://www.tanjug.rs/full-view1.aspx?izb=522182>. (28.11.2019)

(Танјуг 2019)

CIP - Каталогизација у публикацији

Народна библиотека Србије, Београд

34(497.11)

АРХИВ за правне и друштвене науке = Archive for Legal and Social Sciences / главни и одговорни уредник Владан Петров. - Год. 1, књ. 1, св. 1 (1906)- год. 9, књ. 17, св. 4 (1914) ; год. 10, књ. 1(18), св. 1 (1920/1921)-год. 31, књ. 42(52), св. 3 (1941) ; год. 32, књ. 1(60), св. 1/2 (1945)-

. - Београд : Институт за политичке студије : Удружење правника Србије, 1906- (Инђија : Комазец). - 23 cm

Тромесечно. - Прекид у излажењу од 2014-2018. год.
ISSN 0004-1270 = Архив за правне и друштвене науке
COBISS.SR-ID 578831